november 2016
#129

VAKBLAD natuur bos landschap

Staat van het landschap

Nationale parken in de 21e eeuw

Landschap als vestigings-voorwaarde

themanummer **landschap**

COLOFON

Jaargang 13 Nummer 129 Nov. 2016

Vakblad Natuur Bos Landschap verschijnt 10 x per jaar (niet in juli en augustus)

Redactie
Ido Borkent (hoofdredactie), Geert van Duinhoven (eindredactie), Erwin Al, Nicole Bijen, Joukje Bosch, Chantal van Dam, Bart de Haan, Marleen van den Ham, Jeroen van der Horst, Fabrice Ottburg, Anne Reichgelt, Pieter Schmidt, Renske Schulting, Martijn van Wijk.

Vaste bijdrage
Lotty Nijhuis (Stelling),
Fred Kistenkas (Juridica)

Lay-out
Aukje Gorter, aukjegorter.nl

Beeldredactie
Aukje Gorter en Fabrice Ottburg

Cover
Foto's: Beeldbank RWS, Fabrice Ottburg en Hans van den Bos

Redactieadres
Postbus 618, 6700 AP Wageningen
redactie@vakbladnbl.nl 0317-465544

Abonnementenadministratie
Postbus 618, 6700 AP Wageningen
administratie@vakbladnbl.nl
www.vakbladnbl.nl
0317 466 439

Een jaarabonnement** (10 nummers) kost
- particulieren: € 50,-
- bedrijven: € 70,-
- organisaties die meer dan 25 abonnementen afnemen, betalen € 42,- per abonnement.
- studenten* / jongeren tot 18 jaar*: € 22,-

Als u toestemming geeft voor automatische incasso krijgt u € 3,- korting.
Let op: prijzen wijzigen per 1 januari 2017, zie pagina 11 van dit nummer!

* Studenten moeten bij aanmelding een kopie van hun studentenkaart opsturen naar het secretariaat. Jongeren onder de 18 jaar (zonder studentenkaart) kunnen een kopie van hun identiteitskaart opsturen.

** Een abonnement loopt in principe van 1 januari tot en met 31 december. U kunt een abonnement elke maand in laten gaan. U betaalt in het eerste jaar dan een evenredig deel van het abonnementsgeld. Na een jaar wordt uw abonnement automatisch verlengd. U kunt te allen tijde opzeggen met een opzegtermijn van 1 maand.

Advertenties
Martine Janzen 0317-466432
adverteren@vakbladnbl.nl
U adverteert al vanaf € 158,-

Druk: Senefelder Misset, Doetinchem

Dit is een uitgave van de Stichting Vakblad Natuur Bos Landschap.
In het stichtingsbestuur zijn vertegenwoordigd de KNBV, natuurbeherende organisaties en Landschapsbeheer Nederland.
Bestuursleden:
Harrie Hekhuis (voorzitter), Hans Gierveld (penningmeester), Sascha van Breukelen, Hans Massop en Evelien Verbij.

© Overname van artikelen is toegestaan mits met bronvermelding

Dit blad is gedrukt op FSC®-gecertificeerd papier.

MIX Papier van verantwoorde herkomst FSC® C018185

inhoud

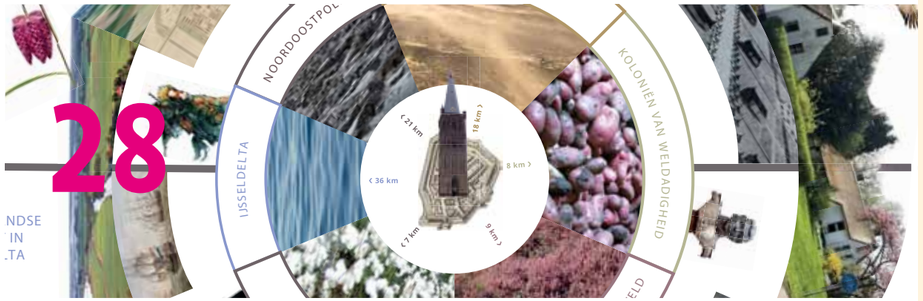

4 *De staat van het landschap*

8 stelling
"Niet de natuurkwaliteit, maar de PR-machine bepaalt uiteindelijk de publieksverkiezing Mooiste Natuurgebied van Nederland"

10 kort

12 *Eric Luiten: Fragmentatie heb je, samenhang moet je creëren*

14 *Kansen voor oude veenontginningen*

18 *Dit is mijn hof. Een beschouwing over biodiversiteit in Nederland*

21 *Natuurbeheer en burgerparticipatie*

23 *Het landgoed: eeuwenoud concept als moderne oplossing*

26 *Natuurinclusieve landbouw op waarde gezet*

28 *Nationale Parken van wereldklasse in de 21e eeuw*

32 *Veerse Meer een icoon voor maakbaar Nederland*

35 *Landschapssymposium 2016: een ander landbouwlandschap*

36 *Leestekens van het landschap*

40 *Bijzondere landschapselementen vereisen bijzonder beheer*

44 juridica
"Nieuwe omgevingswet"

45 *Landschap als vestigingsvoorwaarde*

49 *Biomassa uit het landschap: van afval naar energie*

52 *KNBV*

Boeken 54
Agenda 54
Praktijkraadsel 55

Staalkaart van landschap

Landschap is een integraal vakgebied, stevig vervlochten met alle ruimtelijke functies. Maar juist daardoor is het ook kwetsbaar. Bescherming is niet eenvoudig, ontwikkeling evenmin. Iedereen is met landschappen verbonden, maar wie is verantwoordelijk? De waarde van landschap is onderdeel van een boeiende interdisciplinaire discussie en tevens voortdurend bron van zorg voor vakgenoten en burgers. In dit themanummer van het Vakblad bieden we een staalkaart van landschapsprojecten en initiatieven die de diversiteit van het onderwerp weerspiegelen. We staan uiteraard stil bij de ecologische aspecten van het landschap, maar ook bij de meer culturele en cultuurhistorische aspecten van landschap. Zo wordt de problematiek van het veenweidelandschap in een cultuurhistorisch kader neergezet. We gaan in op de participatieve kant van landschap, maar ook op de meer abstracte ontwerpopgave die schuilt in het zoeken naar nieuwe oplossingen voor landschapsproblemen. En aan het onderwerp landschap binnen de Omgevingswet. Ook is er aandacht voor 'leestekens van het landschap', zoals de pingoruïnes in Drenthe, en voor de toekomstige relatie tussen landschap en landbouw, zowel binnen landgoederen als generiek voor het gehele reguliere agrarische landschap.

Landschap geeft mensen een thuis, het is emotie! Het landschap geeft identiteit, verbondenheid, raakt mensen met schoonheid, herinneringen, rafelige randen. Soms schuurt het op plekken zo erg, tot landschapspijn aan toe, doordat het is verworden tot een lelijk samenraapsel waar mens en dier zich verdwaald voelen. Het is een dynamisch, overal aanwezig een veelomvattend en breed thema: vandaar een staalkaart.

Dit themanummer werd voor u samengesteld door een themaredactie, onder de leiding van hoofdredacteur a.i. Joukje Bosch, samen met Ido Borkent en Fabrice Ottburg. Gastredacteuren waren Gerrit-Jan van Herwaarden en Henk Baas. Veel dank voor jullie inzet. En uiteraard dank aan onze sponsors: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Landschappen NL en Staatsbosbeheer.

Joukje Bosch, themaredactie

foto Fabrice Ottburg

Dit themanummer kwam tot stand met financiële bijdragen van Staatsbosbeheer, LandschappenNL en Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De staat van het landschap

Achteruitgang van landschapselementen is een sluipend proces. De ondergroei is al vrijwel geheel verdwenen en langzaam wordt de gehele houtsingel verdrukt door landbouwbewerking en uitbreiding van de beteelbare oppervlakte.

Met vruchten beladen fladderiep bij de Gebrande Kamp, Maasheggengeid, Limburg.

Landschap is zo Nederlands als het maar kan. Of, zoals landschapsarchitect Adriaan Geuze het wel eens zegt, Nederlanders kunnen eigenlijk maar twee dingen goed: landschap maken, en het vervolgens schilderen. Hiermee heeft hij precies de kern van het begrip landschap te pakken. Landschap is iets dat we voortdurend aanpassen, iets dat vooral daardoor kenmerken bezit die per gebied anders zijn.

— Henk Baas (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), Gerrit-Jan van Herwaarden, (LandschappenNL)

> In meer wetenschappelijke termen is landschap de resultante van natuur en cultuur met een eigen specifieke samenhang. De kenmerkende elementen en patronen, zoals de sloten in een slagenlandschap of de houtwallen en houtsingels in een coulisselandschap, geven ieder landschap een eigen 'identiteit'. Het kunnen terugzien van die identiteit creëert verbondenheid van mensen met hun landschap. Zoals Matthijs Schouten bij zijn afscheid als voorzitter van de WLO aangaf: landschap gaat om echte plekken en wezenlijk ruimte waarin je jezelf kunt vinden. In die zienswijze is het verlies aan identiteit van een plek en verwording tot non-places of anonieme landschappen de ergste vorm van degradatie. Die relatie tussen mens en landschap is essentieel. Zonder mensen geen landschap, zonder menselijke geschiedenis geen identiteit.
Een ander kenmerk van landschap is dat het geen eigenaar heeft. Land kun je bezitten, landschap niet. Het is van niemand, en daarmee van iedereen. Zorg voor landschap vraagt daarom ook samenwerking tussen vele partijen, hetgeen uiteindelijk het eigenaarschap ten goede komt. Het werkveld landschap is daarmee ook heel breed. Het vormt een onderdeel van het werk van natuurorganisaties, terreinbeheerders, overheden, waterschappen, boeren en niet te vergeten vrijwilligers. Landschap is zowel UNESCO als IUCN. Landschap verbindt sectoren natuur, erfgoed, water, ruimte, verstedelijking en milieu, maar in de praktijk is die breedte niet altijd aanwezig.

De relatie tussen mens en landschap is essentieel. Zonder mensen geen landschap, zonder menselijke geschiedenis geen identiteit.

Historisch perspectief

Eeuwenlang was het rurale landschap een spontaan bijproduct van een landbouw die inspeelde op de fysieke mogelijkheden. De verschillen in de ondergrond, versterkt door streekeigen gebruiken resulteerde in een grote landschappelijke diversiteit. De meeste landschapstypologieën zijn ook gebaseerd op die samenhang tussen ondergrond en bewoning en gebruik. Een veenlandschap heeft bijvoorbeeld een specifieke verkavelingstructuur, met een bijbehorend nederzettings- en bewoningspatroon.
Vanaf 1900 zien we een vervlakking van het Nederlandse landschap optreden. Door ontginning van voorheen (landbouwkundig) onrendabele gronden, introductie van kunstmest en de zeer doelmatig georganiseerde ontwatering van natte gebieden, waren de natuurlijke bodemeigenschappen steeds minder belangrijk voor de landbouw. Met de introductie van het Europees landbouwbeleid na de Tweede Wereldoorlog is dit in een stroomversnelling geraakt. Ook de toegenomen invloed van andere functies zoals wonen, werken (bedrijventerreinen), recreatie en verkeer zorgen voor een afname in de diversiteit van de landschappen.
De periode van de 'wederopbouw' van ons land is in historisch perspectief zeer bijzonder te noemen. Onder regie van de overheid is na 1950 een grootschalige moderniseringsslag uitgevoerd, zowel in onze steden als in onze landschappen. Dat heeft verlies gebracht, maar ook nieuwe waarden toegevoegd. De verliezen zijn veelal het gevolg van activiteiten waarvan de gevolgen voor het landschap niet bewust zijn afgewogen. De toegevoegde waarden zijn het resultaat van bewuste vormgeving van het landschap. Tegenwoordig worden veel van de gebieden die in die periode zijn ontwikkeld (zoals de Noordoostpolder of Walcheren) geroemd om hun landschap. Dat laat zien dat landschapsvernieuwing ook kwaliteiten kan toevoegen.

Land kun je bezitten, landschap niet. Het is van niemand, en daarmee van iedereen

Ondanks de hier geschetste veranderingen, bepalen kleine landschapselementen nog altijd de patronen en structuren in de verschillende landschappen. Daarmee spelen ze een grote rol in de beleving van het landschap door bewoners en bezoekers en vertegenwoordigen ze belangrijke ecologische waarden in het agrarisch cultuurlandschap. Uiteraard is de ecologische waarde afhankelijk van (de kwaliteit van) het type element en de ruimtelijke context. Landschapselementen vormen evenwel een goede graadmeter voor de staat van het (agrarisch) landschap.
LandschappenNL beoordeelt individuele landschapselementen, met name groene elementen, met behulp van het landelijk Meetnet Agrarisch Cultuurlandschap. In het veld worden in honderd steekproefgebieden alle kleine landschapselementen geïnventariseerd en beoordeeld op onder andere hun vitaliteit, externe bedreigingen en onderhoudstoestand. De proefgebiedjes beslaan in totaal een oppervlakte van ruim 50.000 ha en zijn representatief verdeeld over de acht landschapstypen van Nederland. Deze typologie betreft de klassieke indeling van kustzone, droogmakerijen, zeekleigebied, rivierkleigebied, laagveengebied, hoogveengebied, zandgebied en heuvelland. De kustzone is ondervertegenwoordigd omdat vooral gekeken is naar agrarisch cultuurlandschap.

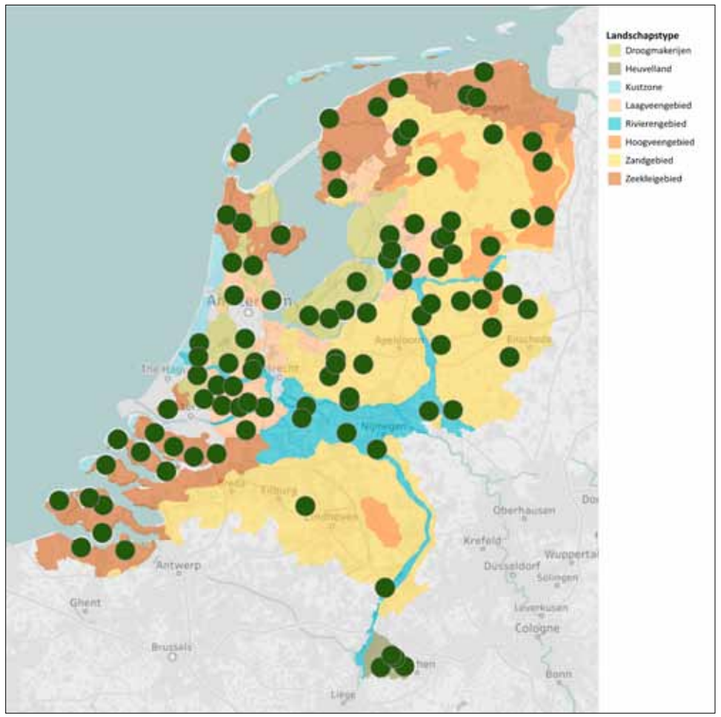

De proefgebiedjes van het Meetnet Agrarisch Cultuurlandschap (groene stippen) zijn representatief verdeeld over de 8 landschapstypen in Nederland (Bron: LandschappenNL)

Resultaten meetnet

Van de bijna 50.000 landschapselementen die in het meetnet zijn opgenomen, is twaalf procent om verschillende reden bedreigd. Bijna de helft van de bedreigde elementen is verwaarloosd. Andere bedreigingen betreffen verdrukking (o.a. door bebouwing), vertreding door vee/bewerking door landbouwmachines en overmatige voedselrijkdom.

Een andere belangrijke parameter is de 'gesteldheid'. Medewerkers van provinciale landschapsbeheer organisaties maken van ieder landschapselement in het veld een inschatting van de vitaliteit van bomen en struiken, mede gebaseerd op de aanwezigheid van een rijke kruid- of struiklaag en de mate van voorkomen van ongewenste/uitheemse soorten. De gesteldheid van de kleine landschapselementen geeft een goede indicatie van hun waarde voor de biodiversiteit. Uit de metingen blijkt dat bijna zestig procent van de landschapselementen een matige tot slechte gesteldheid heeft. Dit zijn elementen met duidelijke gebreken, waarbij vormen van afsterving of schade (matig) tot veel sterfte (slecht) zijn geconstateerd.
De resultaten van het meetnet bevestigen wat het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) begin 2016 in een zogenaamde policy brief voor de Nationale Omgevingsvisie al aangaf. Hierin constateert het PBL dat kleine landschapselementen onder druk staan door schaalvergroting en onvoldoende beheer en dat het voortbestaan er van afhangt van publieke financiering. Het PBL meent dat in het beheer en herstel van de meest waardevolle cultuurlandschappen beduidend minder is geïnvesteerd dan nodig. Financiering blijft een hardnekkig knelpunt, waarbij de verdeling van lusten en lasten niet in balans is. Landschap is van iedereen, maar in de praktijk is de rol van de grondeigenaren cruciaal voor een goed beheer. Het blijkt heel moeilijk om de lusten door te vertalen in een financiële beloning naar eigenaren die de kosten voor het beheer op zich nemen. Hoewel er mogelijkheden zijn in de vorm van verdienmodellen, blijkt het beheer nog altijd sterk afhankelijk van subsidies. Zo kunnen eigenaren van veel beschermde tuinen, parken en landgoederen gebruik maken van het instrumentarium vanuit het ministerie van OCW ('de groene BRIM', Besluit rijkssubsidiëring instandhouding monumenten). Voor meer 'regulier' groen landschappelijk erfgoed is men aangewezen op regelingen die provincies hebben, of het Subsidiestelsel Natuur en Landschap. Een bijzonder onderdeel betreft het agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Het huidige stelsel met de agrarische collectieven is

< De Haskerveenpolder in Friesland is een van de 30 wederopbouwgebieden die van nationaal belang zijn.
Brochure van Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

< In de Atlas van het landschappelijk groen erfgoed van Nederland zijn historische elementen (van vóór 1850) te zien die op traditionele wijze zijn beheerd en bestaan uit oorspronkelijke (autochtone) boom- en struiksoorten.
Rapport van: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Van boven naar beneden:
Kaarten van de Haskerveenpolder in 1930 en 2010.
Egaliseringswerkzaamheden tijdens de ruilverkaveling met behulp van een smalspoor.
Ruilverkavelingsweg.

foto Nationaal Archief

foto Truus Veldhuis, RCE

Van boven naar beneden:
Oud vlechtrelict van eenstijlige meidoorn, Maasheggengeid, Limburg.
De diepe Schone Grub met lindenhakhout in het Savelsbosch, Limburg.
Wal van schurvelingen op Goeree met lage knotbomen van es.

foto's Ecologisch Adviesbureau Maes

sterk gebaseerd op biodiversiteit en gericht op specifieke doelsoorten. Daarmee ontbeert het een duidelijke landschappelijke doelstelling.
Het PBL signaleert een voorzichtige kentering in de mogelijkheden die het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) hiervoor biedt en verwijst daarbij naar de inkomensondersteuning voor boeren waaraan vergroeningsvoorwaarden worden gesteld. De voorwaarde voor akkerbouwers om 5% van hun beteelbare oppervlakte als zogenaamd ecologisch aandachtsgebied (bijvoorbeeld in de vorm van een landschapselement) te beheren, biedt in theorie veel kansen voor landschap. Maar de voorwaarde stuit nog op veel drempels. Zo is de registratie van veel landschapselementen nog altijd niet in orde. Deze 5%-voorwaarde vanuit het GLB is niet van toepassing op graslanden. Dat maakt dat de bijdrage aan natuur en landschap in Nederland zeer beperkt is. Bovendien vullen akkerbouwers de voorwaarde nu massaal in met vanggewassen, zoals bladramanas, die een geringe landschappelijke meerwaarde hebben.
Een andere mogelijkheid om via boeren de financiering van het landschap te versterken, komt uit de landbouwsector zelf. Zo keert FrieslandCampina enkele centen per liter boven de reguliere melkprijs aan boeren die landschapselementen beheren. Het zou de aanzet kunnen zijn van een oplossing die duurzamer is dan subsidies. Ook Vogelbescherming en anderen hebben initiatieven om weidemelk te vermarkten, die mogelijkheden opleveren voor het financieren van natuur- en landschapsbeheer.

Landschapsobservatorium
De Raad van Europa heeft in 2000 de Europese Landschapsconventie opgesteld en is inmiddels door 40 landen getekend en 38 landen geratificeerd, waaronder Nederland. Kern van de conventie is de erkenning van het recht van iedere burger op een kwalitatief hoogwaardig landschap in de leefomgeving, en het erkennen van de zorgplicht die dat voor overheden met zich meebrengt. De oprichting van een 'Landschapsobservatorium' door LandschappenNL, in navolging van initiatieven in andere landen, is onderdeel van de conventie. Het beperkte en gefragmenteerde Nederlandse landschapsbeleid, en de beperkte hoeveelheid geld voor landschap en landschapskwaliteit, vormden de belangrijkste reden voor dit initiatief.
Het Landschapsobservatorium wil een bijdrage gaan leveren aan het monitoren van de (ontwikkelingen in) kwaliteit van het landschap en het vergroten van de publieke en politiek-bestuurlijke aandacht voor landschap. Een belangrijk middel daartoe is de gelijknamige website www.landschapsobservatorium.nl waarop waarnemingen in het veld, bij overheden en uit de samenleving worden weergegeven. Die laatste zijn gericht op signalen en waarderingen van bewoners en burgers. Die stemmen niet tot optimisme. Uit langjarig onderzoek van Alterra blijkt dat waardering van het landschap in de directe leefomgeving terugloopt. Zo werd in 2009 het landschap nog gewaardeerd met een rapportcijfer van een ruime zeven. In 2015 blijkt dat te zijn

In vrijwel ieder landschapstype is de gesteldheid van meer dan de helft van de landschapselementen matig tot slecht (de grootte van het blokje is evenredig aan het betreffende percentage). Bron LandschappenNL

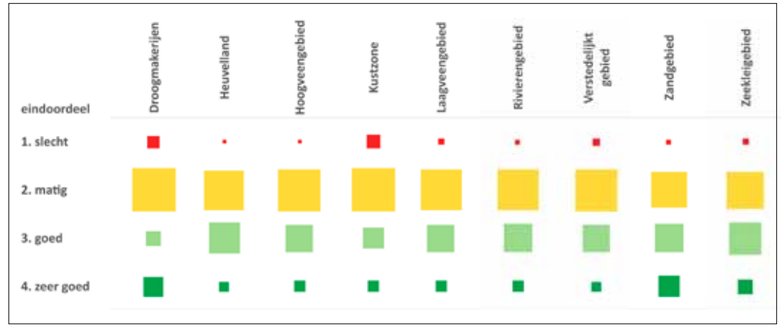

teruggelopen tot onder een zes. Het onderzoek heeft geen gegevens over de achtergronden voor die veranderde waardering en wat de gevolgen kunnen zijn. Het is de moeite waard dat te onderzoeken en na te gaan welke regionale verschillen er bestaan in de waardering.

Kennis over landschap
Een goede zorg voor landschap vraagt ook kennis over onze landschappen, en over hoe je ze zou moeten beheren. Hierover is al veel geschreven en gepraat, maar de kennis is vluchtig, en vaak slecht toegankelijk. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft op haar Landschapsportal www.landschapinnl.nl de beschikbare kennis bijeengebracht, vooral over de cultuurhistorische aspecten van het landschap. Doel is om verweesde maar ook actuele bronbestanden over landschap(sgeschiedenis) voor iedereen toegankelijk te maken. Recent is bijvoorbeeld een GIS-bestand over cultuurhistorisch groen landschappelijk erfgoed samengesteld en voor iedereen beschikbaar gesteld op genoemde website. Samen met Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten werkt de RCE aan het verbinden van kennis over bewoning en ontginning van onze landschappen in het CMSi *(Conservation Management System international)* dat door de terreinbeheerders wordt gebruikt.

Decentralisatie landschapsbeleid
De verantwoordelijkheid voor het sectorale landschapsbeleid ligt sinds enkele jaren niet meer bij het Rijk. Verschillende onderdelen van dit beleid zijn overgedragen, maar het merendeel is komen te vervallen. Daar waar het zelf ambitie heeft, is aandacht van het Rijk voor landschap en landschappelijke kwaliteit gewenst. Denk aan het Deltaprogramma, of de energietransitie. Of dossiers als schaalvergroting landbouw en leegstand agrarisch vastgoed, bodemdaling, MIRT *(Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport)*. Allemaal programma's met veel impact op het landschap. In de Nationale Omgevingsvisie die medio 2018 zal verschijnen, zou die landschappelijke opgave dan ook verwoord moeten worden. Dit is ook verwoord in de 'Landschapsbrief' die Staatssecretaris Martijn van Dam in oktober 2016 naar de Tweede Kamer heeft gestuurd.
Positief is dat de ruimtelijke ministeries I&M (ruimte/omgeving), OCW (erfgoed) en EZ (natuur/landbouw) hierin gezamenlijk optrekken, zodat landschap in al haar betekenissen een plek kan krijgen. Het meer sectorale landschapsbeleid rust nu bij de provincies, die dat vastleggen in structuurvisies, omgevingsvisies en omgevingsplannen. Landschapsbeleid is dus ook beleidsmatig een gedeelde zorg.
De decentralisatie heeft ook tot gevolg dat landschap niet expliciet is opgenomen in de Omgevingswet. Toch is een zekere mate van verankering terug te vinden in het conceptbesluit kwaliteit leefomgeving. Hierin is opgenomen dat gemeenten in hun omgevingsvisie het cultuurlandschap opnemen met daarbij de verplichting om de waarden van het cultuurlandschap als deel van het erfgoed te inventariseren. Een landelijke registratie van de landschapselementen zou dat laatste zinvol kunnen ondersteunen. Daarmee zijn we terug bij een van de knelpunten. Om de staat van het landschap als basis voor goed beleid te kunnen beoordelen ontbreken op dit moment landsdekkende gegevens.

Integraliteit
Het huidige beeld laat zien dat landschap beleidsmatig weliswaar als 'sector' is ondergebracht bij provincies, maar door haar holistische karakter ook raakt aan heel veel andere beleidsvelden, bij verschillende overheden. Integraliteit en samenwerking zijn noodzakelijk om tegemoet te komen aan de kern van wat landschap is. Dat betreft niet alleen het beleid, maar ook het beheer. In de huidige samenleving is het beheer van landschap een gezamenlijk opgave van terreinbeherende organisaties, particuliere eigenaren, agrariërs alsmede burgers/bewoners.<

h.baas@cultureelerfgoed.nl,
g.vanherwaarden@landschappen.nl

“Niet de natuurkwaliteit, maar de PR-machine bepaalt uiteindelijk de publieksverkiezing Mooiste Natuurgebied van Nederland”

Begin november werden drie natuurgebieden gekozen tot de drie top-natuurgebieden van Nederland. Het leek daarbij eigenlijk helemaal niet te gaan om de natuurwaarden in die gebieden, maar om wie de PR het beste voor elkaar had. Alleen in natuurgebied de Moerputten bij Den Bosch komt nog het pimpernelblauwtje voor. Nergens komt de droge natuur van de Veluwe zo dicht bij het rivierengebied als in het herstelde Renkumse beekdal. De bosanemonen en sleutelbloemen in het Geuldal zijn in het voorjaarslicht betoverend mooi. Toch hadden deze gebieden geen schijn van kans tegen de publiciteitscampagne van de ‘Grote Drie’. Het is dus niet de natuurkwaliteit, maar de PR-machine die uiteindelijk de publieksverkiezing Mooiste Natuurgebied van Nederland bepaalt.

— Lotty Nijhuis (journalist)

foto Hans van den Bos | ‘Coepelduynen’ in NP Hollandse Duinen

Jelle de Jong, algemeen directeur Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid (IVN)

“Net als bij de ‘echte’ verkiezingen bepaalt niet alleen de inhoud de waarde”

“Nooit eerder in de geschiedenis van de mensheid leefden we in zo’n grote welvaart. Maar ook nooit eerder waren we zo ver verwijderd van de natuur. In geïsoleerde huizen en kantoren leven we in luxe achter beeldschermen. Opgejaagd door de klok en alles wat er moet ontbreekt vaak de rust om contact te maken met wat er echt toe doet. En met een zittende levensstijl en een overvloed aan voedsel vanuit de hele wereld is niet langer honger onze grootste uitdaging maar overgewicht.
De natuur biedt tegenwicht. Zij is oordeelsvrij en verwelkomt ons in al haar verschijningsvormen. En de Nederlandse natuur is prachtig. Ondanks dat zeventig procent van de biodiversiteit de afgelopen honderd jaar is verdwenen, is er nog ongelooflijk veel schoonheid. Van de Wadden tot de Maasduinen en van de Oosterschelde tot Schiermonnikoog worden we uitgenodigd om de Nederlandse topnatuur te beleven. Maar vaak is het slecht weer, moeten we werken, staat een bezoek aan de schoonfamilie gepland of is er een mooie serie op TV. De druk van ons dagelijks leven en de marketingmachine van al het andere aanbod is vaak sterker dan de aantrekkingskracht van de natuur. Daarom heeft ook de natuur een inspirerende werving nodig. De publieksverkiezing ‘mooiste natuurgebieden’ draagt daaraan bij. Zij wil de Nederlandse natuur ‘vermarkten’ naar een main stream publiek én de natuurgebieden verbinden en versterken. Want als wij niet voor de natuur zorgen dan kan de natuur niet voor ons zorgen. Daarom ben ik ‘fan’ van het programma Nationale Parken van Wereldklasse en de verkiezing voor het Mooiste Natuurgebied. De verkiezing is per definitie subjectief. Net als bij de ‘echte’ verkiezingen bepaalt niet alleen de inhoud de waarde. Maar dat betekent niet dat deze niet waardevol is.”

Leo Janson, Expeditie Westerwolde. Stuurde Natuurgebied Westerwolde in voor de verkiezing Mooiste Natuurgebied van Nederland. Westerwolde viel in de eerste ronde af.

“Het was in mijn ogen beter geweest als een grote, onpartijdige jury het mooiste natuurgebied had gekozen”

“Ik denk dat de PR een enorm verschil heeft gemaakt. Dat is ook wel gebleken uit de resultaten. De natuurgebieden die bij een groot publiek bekend zijn, hebben gewonnen. Westerwolde heeft natuurlijk een veel minder grote bekendheid. Westerwolde vergrijst, er moet wat gebeuren voor de leefbaarheid. De grote bedrijven gaan zich hier niet vestigen. Dan blijft er een stukje toerisme over, vinden wij, mits je daarmee zorgvuldig omgaat. Westerwolde is een Cittaslow-gemeente. Cittaslow is een internationaal keurmerk voor gemeenten met oude tradities en ambachten. In deze tijd met supersnel internet betekent dat een stukje onthaasten. Vanuit dat gedachtegoed wilden wij meedoen: een impuls voor het gebied op een passende manier.
Maar heel veel inwoners van Westerwolde waren helemaal niet zo blij met onze inzending. Ondernemers misschien nog wel, die denken dat ze dan misschien een extra kopje koffie kunnen verkopen. Maar inwoners, die denken vooral aan de extra drukte – toeristen, verkeer – die zo’n verkiezing met zich meebrengt. Ik heb heel veel reacties gehad van mensen die zeiden: ‘Waarom, Leo, het is toch goed zo?’ En als wij naar de tweede ronde waren gegaan, dan waren we voor stemmen voornamelijk van die inwoners afhankelijk geweest.
In de voorbespreking met de jury heb ik wel aangegeven dat ik vond dat je eigenlijk geen publiekstemming moet houden. Het was in mijn ogen beter geweest als een grote, onpartijdige jury het mooiste natuurgebied had gekozen. En daarvoor de tijd voor had genomen, door een bezoek te brengen aan elke plek, in alle seizoenen. Als onbekend gebied maakten wij eigenlijk bij voorbaat al geen kans.”

Frans J. Sijtsma, Rijksuniversiteit Groningen (RUG)

“Als je natuur en landschap zinvol wilt managen en sturen heb je een verfijnd en grootschalig klantkennissysteem nodig”

“De Wadden hebben als Werelderfgoed al een goede brandingmogelijkheid, maar zo goed is hun PR nu ook weer niet. Natuur heeft zijn eigen aantrekkingskracht, los van PR. Wat je aan een natuurgebied waardeert is voor iedereen anders, maar mensen kunnen het heel goed aanwijzen. De Wadden hebben gewoon een heel grote aantrekkingskracht: mensen vinden de natuur mooi, de weidsheid, de stiltemomenten, noem maar op. Ook de Veluwe wordt heel hoog gewaardeerd. Dat zien we ook terug in de door de RUG ontwikkelde Greenmapper.org, waar mensen aangeven welke natuurgebieden ze waarderen en waarom: lokale, regionale, nationale en internationale gebieden. Op nationaal niveau waren de Wadden en de Veluwe geijkte winnaars.
Dat betekent niet dat PR niet belangrijk is.
Maar als je kijkt wat Albert Heijn doet met zijn bonuskaart dan is de PR voor natuur en landschap volstrekt achtergebleven. Moderne PR draait om individuele klantkennis en klantcontact. Als je natuur en landschap zinvol wilt managen en sturen in de huidige economische dynamiek dan heb je voor natuur en landschap ook zo’n verfijnd en grootschalig klantkennissysteem nodig, waarbij je honderdduizenden klanten individueel kunt aanspreken. Daarom hebben we juist Greenmapper ontwikkeld, om dat van de grond te krijgen.
Deze verkiezing moest natuur in Nederland nationaal en internationaal beter op de kaart zetten. De Wadden en de Veluwe hebben dat niet echt nodig. De Hollandse duinen, dát vind ik dan de echte winst van deze verkiezing. Deze duinen zijn buitengewoon hoog gewaardeerd, maar ze ontbeerden organisatorische eenheid. De verkiezing is daar een katalysator voor geweest. Het prijzengeld is met 0,3 miljoen euro dan wel weer erg bescheiden. Dertig miljoen euro per winnaar was gepaster geweest. Pas dan kun je serieus wat doen aan én natuurkwaliteit én internationale marketing.”

Han Lindeboom, hoogleraar Mariene Ecologie Wageningen University. Penvoerder inzending het Nederlandse Waddengebied, winnaar verkiezing Mooiste Natuurgebied van Nederland

“Je hebt toch enige natuurkwaliteit nodig om überhaupt in aanmerking te komen”

“Het is én-én, denk ik. Je hebt toch enige natuurkwaliteit nodig om überhaupt in aanmerking te komen. Als je kijkt naar de dertien inzendingen, dan sprongen er wat mij betreft vier uit qua natuurkwaliteit: de Wadden, de Veluwe, de Biesbosch en Saba. Saba heeft dan relatief weinig stemmen gekregen. Daar was ik ook even bang voor, dat de natuurgebieden in de dichtbevolkte gebieden het hoogst zouden scoren. Maar ook dat is niet gebeurd. De Utrechtse Heuvelrug heeft bijvoorbeeld helemaal niet zo goed gescoord.
De PR heeft ongetwijfeld geholpen. Dat geldt zeker voor de Hollandse Duinen. Maar ook wij hadden de PR goed voor elkaar. Wat dat betreft complimenten aan Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en IVN. We wilden het Waddengebied als geheel inzenden. Dat had wat voeten in de aarde, want de Wadden bestaan uit drie Nationale Parken en het Werelderfgoed. Maar uiteindelijk is er een gezamenlijke inzending gekomen en een goede PR op touw gezet. We hebben zelfs Ruben Smit bereid gevonden op te treden als onze ambassadeur. De mensen die de moeite hebben genomen alle dertien filmpjes te bekijken, zijn daardoor misschien wel aangesproken.
Maar of wij zonder die PR niet gewonnen hadden? Dat denk ik ook weer niet. Het verschil was heel groot. Veel mensen vinden de Wadden gewoon echt het mooiste gebied. Er is natuurlijk heel veel wat voor ons spreekt. Veel mensen zien de Wadden als de laatste wildernis van Nederland. Onze taak nu om dat ook zo te houden.”

Genen en leeftijd bepalen vatbaarheid voor Lyme

Leeftijd en genetische aanleg spelen een rol bij het oplopen van de ziekte van Lyme. Dat blijkt uit onderzoek van het Radboudumc (Nijmegen), Universitair Medisch Centrum Groningen en het Broad Instituut (van Harvard en het Massachusetts Institute of Technology).
Ongeveer een op de vijf teken draagt de veroorzaker van de ziekte van Lyme, de *Borrelia*-bacterie, bij zich. Hoe een besmetting zich uit, varieert sterk tussen mensen. Veel mensen krijgen een rode kring of vlek op de plaats van de tekenbeet, maar sommige mensen ook niet. Een verschil in de productie van cytokinen, de belangrijkste signaalstoffen van ons immuunsysteem, blijkt nu de verschillende afweerreacties grotendeels te verklaren.
De afweerreactie tegen de ziekte van Lyme is allereerst sterk leeftijdsgevoelig, blijkt uit het onderzoek. Met het ouder worden neemt de productie van een bepaald type cytokine af. En daarmee wordt ook de werking van de afweer tegen de *Borrelia*-bacterie minder.
Daarnaast speelt genetische aanleg een rol. Sommige mensen maken tijdens een *Borrelia*-besmetting meer van een bepaald eiwit aan. Dit eiwit zorgt voor een energietekort in de afweercellen, waardoor de werking van de afweer afneemt.
Opvallend, zo vinden de onderzoekers, is dat eerdere *Borrelia*-besmettingen iemand niet lijken te beschermen tegen het krijgen van Lymeziekte. Mensen met *Borrelia*-antistoffen in het bloed hebben geen sterkere afweerreactie tegen de *Borrelia*-bacterie.

http://tinyurl.com/vatbaarheid-lyme

Meer onderzoek naar invloed van opspuiten zand op kustnatuur

foto Harry van Reeken, beeldbank RWS

Rijkswaterstaat versterkt onze kust met zandsuppleties. Om te achterhalen welke gevolgen deze zandsuppleties hebben voor de natuur, voerde Rijkswaterstaat van 2009 tot en met 2015 onderzoek uit met stichting Duinbehoud, stichting De Noordzee, de Vogelbescherming en de Waddenvereniging. Dit onderzoek wordt de komende zes jaar verder uitgebreid met de natuurorganisaties en waterbedrijven die de duingebieden langs de Nederlandse kust beheren, LandschappenNL, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Dunea, PWN en Waternet.
Het doel van het onderzoek is om kustbescherming en natuurontwikkeling beter te combineren. Het onderzoek richt zich op drie onderdelen: de effecten van zandsuppleties vlak voor de kust (de vooroever) op bodemdieren en vissen, de gevolgen van zandsuppleties op de natuurlijke ontwikkeling van de duinen en de mogelijke effecten van suppleties vóór de kust op het bodemleven in de Waddenzee.

http://tinyurl.com/zandsuppletie-natuur

Wolf van Beuningen legde 600 kilometer af

De wolf die begin september in Beuningen (Overijssel) werd gesignaleerd is afkomstig uit een roedel in het oosten van Duitsland. Dit blijkt uit onderzoek van Wageningen Environmental Research (Alterra) in opdracht van de provincie Overijssel.
Wageningen Environmental Research werkt samen in het consortium CEwolf, dat zich bezighoudt met de populatiegenetica van de Centraal Europese wolvenpopulatie. Deelnemende instituten gebruiken dezelfde methodieken, zodat een DNA-profiel snel vergeleken kan worden. Het DNA-profiel van de wolf in Beuningen is vergeleken met profielen van wolven die het Duitse onderzoekinstituut Senckenberg beheert. Het blijkt te gaan om een vrouwelijke wolf, oorspronkelijk afkomstig uit de 'Uekermünde-roedel' in Mecklenburg-Vorpommern. Het dier heeft dus zo'n 600 kilometer afgelegd voordat het in Nederland aankwam. Langs welke route de wolf Nederland is binnengekomen is niet bekend.

http://tinyurl.com/wolf-600-km

bron Google

Natuurwerkdag succesvol verlopen

De Natuurwerkdag is dit jaar weer succesvol verlopen, meldt organisator LandschappenNL. Bijna 14.000 mensen gingen op 5 november aan de slag in natuur en landschap. Dat kon dit jaar op 545 locaties in Nederland, ruim 20 meer dan in 2015. In Groningen werd dit jaar voor het eerst een singlewerklocatie georganiseerd in samenwerking met Relatieplanet.nl. Bij de Groningse Hunze ging een groep van dertig alleenstaanden aan de slag. Zij konden elkaar zo op een ongedwongen manier ontmoeten. Er was veel animo voor de singlewerklocatie; deze was binnen een paar dagen overtekend.
In Friesland is een record aantal deelnemers ontvangen op de Natuurwerkdag. Vorig jaar waren er 685 mensen, dit jaar 948 deelnemers en dan vooral jongeren van onder andere scouting. Dit jaar zijn er door heel Nederland weer meer kinderen en jongeren aan de slag gegaan. Op bijna alle locaties werden ook speciale kinderactiviteiten georganiseerd.

www.natuurwerkdag.nl

Opnieuw slecht broedseizoen voor de kolgans

Opnieuw zijn er eind september veel kolganzen zonder jongen uit de Russische toendra teruggekeerd. Dat meldt Sovon Vogelonderzoek Nederland op basis van de eerste tellingen. De groepen ganzen bestonden maar voor een kleine tien procent uit jonge kolganzen. Paren die wel succesvol waren, hebben doorgaans één of twee jongen. Vanaf 1995 is het broedsucces van de kolgans sterk gedaald. Het broedsucces van dit najaar behoort tot de laagste vijf sinds 1960. Het is nog onduidelijk waarom 2016 een slecht broedseizoen was. Wel bleek bij een Duits/Nederlands/Russische expeditie op het eiland Kolguyev in de Barentsz Zee, begin augustus, dat 15 tot 20% van de gevangen jonge kolganzen last had van mijten (of een andere ektoparasiet). Deze jongen hadden slecht uitgegroeide en deels misvormde vliegveren. De onderzoekers ter plaatse achtten het onwaarschijnlijk dat deze vogels de kuikenfase hebben overleefd.

http://tinyurl.com/broedseizoen-kolgans

FPG maakt digitale database verdienmodellen natuurbeheer

De Federatie Particulier Grondbezit gaat honderden verdienmodellen, besparingen en tips uit de praktijk van het natuurbeheer online zetten.
De basis komt uit het boek 'Ondernemen met Natuur' (2015) van auteur Hans Kamerbeek. Deze informatie wordt uitgebreid en geactualiseerd en is straks voor iedereen te vinden.
De eerste 34 gepubliceerde verdienmodellen gaan over productie, zoals het winnen van delfstoffen, houtproductie en het oogsten van andere natuurproducten. Daarna volgen biomassa, publieksrecreatie en het combineren van natuur met gezondheidszorg. Het komende halfjaar worden nieuwe categorieën toegevoegd, tot er uiteindelijk dertien thema's beschikbaar zijn. Bij elk thema verschijnen ook interviews met mensen die in de praktijk inkomsten proberen te genereren voor natuur en landschap. Ten slotte komen er ook tips voor overheden (van gemeenten tot Rijksoverheid) in het dossier.

http://tinyurl.com/verdienmodellen-digitaal

Geen sterke daling financiële middelen, wel andere geldstromen natuur

Nederland gaf de afgelopen vijftien jaar gemiddeld €1,1 miljard per jaar uit aan natuur- en landschap. Er zijn sterke jaarlijkse fluctuaties, maar de beschikbare middelen over de lange termijn zijn ongeveer op hetzelfde niveau gebleven. Wel zijn er forse verschuivingen in de geldstromen, zo blijkt uit onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).
De overheid is de grootste geldschieter. Zo werd ongeveer 55% van de directe uitgaven aan natuur en landschap in 2013 gedaan door de overheid. Dit is zelfs 75% als de indirecte uitgaven van de overheid aan natuurorganisaties en bedrijven worden meegerekend. Tussen 2011 en 2013 vond een tijdelijke bezuiniging plaats door het Bestuursakkoord Natuur. Vanaf 2013 werd de bezuiniging weer gedeeltelijk ongedaan gemaakt. Ook in de bestemming van het geld vonden verschuivingen plaats. Het aandeel dat besteed werd aan inrichting en beheer nam toe van 40% in 1999-2003 naar 50% in 2011-2013. De uitgaven voor verwerving van nieuwe natuurgebieden daalden gestaag, van € 307 miljoen in 2000 naar € 57 miljoen in 2013.
Het PBL vergeleek ook de inkomstenbronnen van Natuurmonumenten, de Provinciale Landschappen, Vogelbescherming Nederland en Wereldnatuurfonds in 2013 met 2003. Alle vier organisaties hadden in 2013 meer te besteden. De terreinbeherende organisaties hebben in die periode ook beduidend meer grond in hun bezit gekregen. In deze periode zijn de inkomsten uit contributies en donaties groter geworden, zeker voor de niet-terreinbeherende organisaties WNF en Vogelbescherming. De verschillen tussen de natuurorganisaties zijn echter dusdanig groot dat (nog) geen eenduidige conclusie kan worden getrokken over de gevolgen van de veranderingen in het natuurbeleid voor de natuurorganisaties.

http://tinyurl.com/geldstromen-natuur

Meer otters, ook meer verkeersslachtoffers

De genetische variatie in de Nederlandse otterpopulatie lijkt niet verder af te nemen, en de populatie is opnieuw gegroeid naar zo'n 185 dieren. Dat blijkt uit de monitoringsgegevens van de winter 2015/2016 van Wageningen Environmental Research (Alterra). Op steeds meer plekken duiken otters van Duitse origine in de Nederlandse populatie op, weten de onderzoekers. Deze dieren komen hier op eigen kracht.
Er zijn het afgelopen jaar ook meerdere otters dood drijvend in het water aangetroffen, met als vermoedelijke doodsoorzaak verdrinking in fuiken. Dit onderstreept het belang van het gebruik van otterwerende keergrids in visfuiken in gebieden waar otters voorkomen, schrijft Wageningen Environmental Research. Echter vond nog steeds het overgrote deel de dood als verkeersslachtoffer. Het verkeer is ook een van de belangrijkste redenen waarom otters moeilijk nieuwe leefgebieden koloniseren.
De jaarlijkse genetische monitoring van de Nederlandse otterpopulatie gebeurt sinds 2002 in opdracht van het ministerie van Economische Zaken. Die monitoring is van belang omdat in kleine geïsoleerde populaties altijd het gevaar dreigt van inteelt, met gevolgen voor de vitaliteit van de dieren en hun voortplantingsvermogen.

http://tinyurl.com/monitoring-otters

Noord-Holland blijft mountainbikers voorlichten na succesvolle pilot

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

Mountainbikers die fietsen in de natuur krijgen ook in de toekomst voorlichting over hoe zij zich het beste kunnen gedragen tijdens het fietsen in (kwetsbare) natuur en hoe zij rekening kunnen houden met mederecreanten. Noord-Hollandse natuur- en recreatieorganisaties en de provincie Noord-Holland hebben dit besloten na een succesvolle pilot.
Er bestaat een buitencode MTB, die de Nederlandse Toer Fiets Unie en de Koninklijke Nederlandsche Wielren Unie in overleg met terreinbeheerders hebben vastgesteld. Met de gedragsregels kunnen mensen mountainbiken zonder dat ze de natuur en mederecreanten verstoren. Maar fietsers kennen de regels soms niet en zijn zich niet altijd bewust van de impact van hun gedrag. De organisaties willen met een gezamenlijke aanpak en eenduidiger optreden hun capaciteit beter inzetten. De provinciebrede aanpak in 2015 richtte zich vooral op het beter bekend maken van de gedragscode en de regels in natuurgebieden. Dat wordt nu voortgezet en gecombineerd met controle en handhaving.

http://tinyurl.com/fietsen-in-natuur

VAKBLAD natuur bos landschap

Nieuwe tarieven per 1 januari 2017

Tarieven abonnementen Vakblad Natuur Bos Landschap van 1 januari 2017 (gebaseerd op incassobetaling en verzending binnenland):

Bedrijfsabonnement	€ 69,- (was € 67)
Particulier abonnement	€ 49,- (was €47)
Studentenabonnement	€ 19,- (was € 18)

Incasso voordeliger
Bovenstaande tarieven zijn gebaseerd op een betaling via incasso. Indien u graag jaarlijks een rekening ontvangt, betaalt u daarvoor jaarlijks 4,50 euro administratiekosten.
Wilt u nu overstappen naar betaling via incasso? Dan kan dat via een formulier op www.vakbladnbl.nl/abonneren of door een incassoformulier op te vragen via:

Vakblad Natuur Bos Landschap
Antwoordnummer 618
6700 AP Wageningen
0317-465544 (in de ochtend)

Bovenstaande tarieven zijn inclusief verzendkosten binnenland. Abonnees in België betalen 5 euro per jaar extra voor de verzendkosten. Abonnees in landen buiten Nederland en België betalen 31 euro per jaar extra voor de verzendkosten.

De afgelopen jaren heeft het bestuur de tarieven van de abonnementen gelijk kunnen houden door extra inkomsten te genereren en door de kosten verder te verlagen. Dat zal het bestuur blijven doen. Om ook de komende jaren voor u 10 keer per jaar een professioneel Vakblad te kunnen maken, is per 1 januari 2017 een lichte stijging van de tarieven van de abonnementen noodzakelijk.

foto Ido Borkent

Fragmentatie heb je, samenhang moet je creëren

foto Beeldbank RWS

Rijksadviseur voor Landschap en Water Eric Luiten stopt na vier jaar

Eric Luiten werd in 2012 op een curieus moment Rijksadviseur Landschap en Water. De rijksoverheid had net het nationale landschapsbeleid geschrapt. In de structuurvisie Infrastructuur en Ruimte uit 2012 staat letterlijk: "De verantwoordelijkheid voor de afstemming tussen verstedelijking en groene ruimte op regionale schaal laat het Rijk over aan de provincies. Daartoe schaft het Rijk het landschapsbeleid af en beperkt het rijksregime zich tot het natuurdomein."

— Ido Borkent en Geert van Duinhoven (redactie)

> Een beetje onwerkelijke start als je als Rijksadviseur het Rijk mag gaan adviseren over landschap terwijl het Rijk zelf vindt dat ze daar geen rol meer in heeft. Maar het zou een te gemakkelijke stap zijn om dan maar nee te zeggen en te bedanken voor de functie. Eric Luiten is, tientallen onderzoeken, adviezen en lezingen later, sinds 1 september 2016 opgevolgd door Berno Strootman en is nu weer full time zzp-er. "Omdat het Rijk geen eigen beleid meer had, ben ik in mijn nieuwe functie eerst gaan zoeken naar partijen die zich nog wel verantwoordelijk voelen voor het landschap. Ik heb daarin respons gekregen van maatschappelijke organisaties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, de Commissie MER, Unie van Waterschappen, LandschappenNL die net als ik ongerust waren over het landschap. Het departement vond dat eigenlijk prima, want dit betekende de vermaatschappelijking waarvan het Rijk graag ziet dat deze tot stand zou komen. EZ wilde dat de samenleving zelf, allerlei organisaties in de regio's, verantwoordelijk zouden worden voor het landschap."

Daarnaast ging Luiten de provincies bevragen of en in welke zin zij landschapsbeleid voerden. Daaruit kwamen volgens hem twaalf in zichzelf consistente verhalen naar voren. "Die heb ik letterlijk tegen elkaar aan geplakt en het resultaat van de collage maakte mij vervolgens heel erg ongerust. Want er zijn in Nederland grote structuren die je als landschap zou kunnen typeren en die niet door een overkoepelende ambitie worden gedekt. Denk aan de Hollandse Waterlinies, het landschap van de grote rivieren, het IJsselmeer, het Groene Hart, de kust. Allemaal provinciegrensoverstijgende structuren. Er moet ergens een agenda bestaan die aandacht vraagt voor die grote samenhang der landschappelijke dingen."

Wat is een goed landschap?

"Een goed landschap is ten eerste een vanzelfsprekend landschap. Je achterkleinkinderen moeten kunnen begrijpen waarom een topografie is zoals ze is, zeker als die door ons is voortgebracht. De HSL is door onze generatie aangelegd. Die gaat zeven kilometer onder de grond. Dat is geen vanzelfsprekende situatie. In de Alpen is een tunnel wel vanzelfsprekend want dat scheelt bijvoorbeeld veel reistijd. Die situatie verklaart zichzelf. Maar die HSL onder een van de vlakste landschappen ter wereld niet. Die is er omdat wij als samenleving niet in staat zijn om de consequenties op ons netvlies te verdragen van onze behoefte aan snelheid, comfort en bedrijfszekerheid. Ten tweede denk ik dat volgehouden eenheid van handelen tot goede landschappen leidt. Dat leert de historische geografie ons. Dit betekent dat je mooie landschappen krijgt als je onder dezelfde fysiek-ruimtelijke omstandigheden hetzelfde blijft doen en je dus niet zo maar gaat afwijken zonder dat de omstandigheden zijn veranderd."

Hoge kwaliteit publieke ruimte

Het programma Ruimte voor de Rivier is volgens Luiten voorlopig het laatste programma waarbij het Rijk de verantwoordelijkheid heeft genomen voor de kwaliteit van het landschap na de ingrepen. Natuurlijk zijn er schoonheidsfoutjes gemaakt, maar over het grote geheel is volgens Luiten in grofweg 25 van de 30 projecten behalve een grotere hoogwaterveiligheid ook een enorme verbetering van de ruimtelijke kwaliteit tot stand gebracht. Bij de herinrichting van veel uiterwaarden waren aanvankelijk veel bewoners zeer ongerust omdat 'hun landschap' werd aangepakt. Luiten: "We hangen vaak aan een beeld van de huidige situatie. Dat heeft te maken met ons onvermogen om een voorstelling te maken van hoe iets kan worden. En in het rivierengebied betekent dit dat je de grote structuren moet laten zien, in het bijzonder als die ter plaatse belangrijker zijn dan de lokale kenmerken. Wat dat betreft is de geul bij Lent een prachtig voorbeeld. Niemand wilde de geul, deze ging immers dwars door het bestaande dorp en veel huizen moesten er voor wijken. Totdat men ging beseffen wat voor kwaliteiten er voor terug zouden komen. Daar is dus van onderaf, samen met de mensen die het betrof, met genoeg geld voor compensatie, het plan uit te werken. Dat heeft er toe geleid dat een grote verzameling individuele, particulier belangen plaats heeft gemaakt voor een nieuwe groene, publieke ruimte met enorme betekenis voor de hele stad."

Fragmentatie

Luiten heeft de indruk dat het bij de Afsluitdijk ook wel goed gaat. Rijkswaterstaat heeft zelf gezegd dat de kwaliteit van de vernieuwde Afsluitdijk er echt toe doet en heeft alle partijen uitgenodigd om daar over mee te denken. Er is een protocol over opgesteld. Vervolgens is er een kwaliteitsteam, voorgezeten door de Rijksadviseur, opgericht die adviseert over de manier waarop die ambitie in de werkzaamheden wordt verankerd en die alle feitelijke maatregelen op de Afsluitdijk zal gaan beoordelen. "Maar dit is wel de Afsluitdijk en niet zomaar een dijk of weg. Dit zul je dus niet overal gaan zien. In de deltabeslissingen, het rijksbeleid voor het omgaan met de hoogwaterveiligheid en de zoetwatervoorziening, zit heel bewust geen kwalitatieve paragraaf meer. Dat is jammer, want nu moet het in elk deelprogramma en alle projecten worden bevochten... Al had het er maar iets in een bijzinnetje gestaan: ... dat we ingrijpen in de fysieke leefomgeving van mensen en dat dat rechtvaardigt dat we ons goed voorbereiden op de beoogde ruimtelijke kwaliteit. Dan hadden we tenminste een haakje gehad om over kwaliteitsborging, over interactief werken te hebben. Maar het kabinet heeft dat afgehouden. Het Rijk vindt dat kwaliteitsborging in de samenleving zelf moet gebeuren; zelf gaat het alleen nog over de wettelijke taken en moet alles sober en doelmatig worden benaderd. Mijn zorg is dat de grote landschappelijke samenhang der dingen daarmee uit het oog verloren raakt. En dan krijg je dus dat er overal oplossingen komen maar op elke 300 meter weer een andere. Daarmee creëer je een versnipperd landschap, en daar ben ik tegen. Fragmentatie is een gegeven en voor samenhang moet je echt iets doen."

Landschappelijke constitutie

In eerdere publicaties had Eric Luiten het nog wel eens over een Nationaal Landschapsplan. In zijn rol als landschapsadviseur is dat er niet van gekomen. Zou het nuttig zijn als zo'n plan er alsnog komt? Heeft hij zelf die ambities nog? "Nee, zeker niet. Ik heb het ook altijd met enige reserve gehad over zo'n plan. Een nationaal plan zou weinig applaus oproepen, denk ik. Wel ben ik altijd op zoek geweest naar de manier waarop je organisaties en burgers bewust kunt laten zijn van de grotere constellatie waarin ze hun belang nastreven of hun project uitvoeren. Daarom heb ik een onderlegger voor landschappelijk Nederland gemaakt. Die kaart laat zien dat we met zijn allen op een lange helling wonen, dat daarin drie drempels liggen (Veluwe, Utrechtse Heuvelrug en de duinen) voordat we in zee belanden. Het land is doorsneden door allerlei beeksystemen, grote rivieren en in West-Nederland knallen de landschappelijke manipulaties uit het kaartbeeld. Het is een onderlegger voor iedereen de iets met of in het landschap wil doen. Zo hebben we al met de kaart geoefend door eens naar de verdeling van de huidige Nationale Parken en Landschappen te kijken. En dan ga je je afvragen waarom ze hier liggen en niet daar, of ze niet groter moeten of kleiner en of we ze echt allemaal nodig hebben of waar we ze juist nog missen. Ook voor Staatsbosbeheer bleek het een heel mooi instrument te zijn om naar het eigen bezit te kijken in relatie tot de landschappelijke constellatie. Het zou mooi zijn als deze onderlegger gaat functioneren als een soort landschappelijke constitutie, waar je je altijd aan hebt te houden. Tot mijn genoegen doet deze kaart nu mee aan de voorbereiding van de Nationale Omgevingsvisie. De opstellers hadden namelijk erg de neiging te kijken naar wat er allemaal op ons af komt (energietransitie, klimaatadaptatie, economische concurrentiekracht) maar heel lang de andere kant van het verhaal vergaten: namelijk wat is er al? Het landschap heeft namelijk ook wat te bieden!"

Vergroening

Tot slot nog een van de grootste landschapsbepalers van Nederland: de landbouw. De schaalvergroting, globalisering en intensivering gaan maar door. Hoe zou de landbouw kunnen bijdragen aan een mooier landschap? Luiten: "Een deel van de boeren is niet bezig met de wereldmarkt maar met gastvrijheid, zorg, natuur. Voordat je zou kunnen adviseren over de ruimtelijke ontwikkeling van de landbouw, zou je moeten weten hoe die wereld in elkaar zit, welk deel voor de wereld produceert, welk deel voor Europa, de regio etc. Mijn opvolger Berno Strootman gaat op dit thema verder maar wil eerst de mechanismes kennen waar de landbouw aan onderhevig is."

"Wel heb ik de regering een advies geschreven over meer landschappelijk effect van de vergroening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Daarin schrijf ik dat het een goed idee was om te vergroenen maar dat het nog niet heeft gebracht wat het zou kunnen zijn. En dat het goed zou zijn om het instrument van de landschapsbeleidsplannen, die na hun hoogtijdagen in de jaren '80 en '90 helemaal weggezakt zijn, nieuw leven in te blazen. Ik vraag de provincies die een groot deel van het publieke geld aan de collectieven van boeren doorsluizen, te regelen dat de boeren, die zo'n groot beslag op de ruimte hebben, alleen overheidsgeld krijgen als ze een goed, gedragen landschapsbeleidsplan hebben. Als ze een landschap willen realiseren dat niet alleen biodivers is maar bijvoorbeeld ook doorfiets- en doorwandelbaar is en waarin oude landschapspatronen worden gekoesterd. Dus ook de recreatie en de erfgoedsector zouden moeten kunnen profiteren van de vergroeningseis. Binnen de evaluatie van het vergroeningsbeleid in Nederland is die verbreding gelukkig op de agenda gezet."<

redactie@vakbladnbl.nl

Kansen voor oude veenontginningen

Beheer van cultuurhistorisch waardevol landschap in Laag Holland en elders in Europa

De veenlagen die zich in Nederland na de laatste ijstijd hebben gevormd, zijn ongeveer sinds de 10e eeuw na Chr. door mensen ontgonnen om ze bruikbaar te maken voor de landbouw. Veel van die allereerste ontginningspatronen zijn nog altijd zichtbaar in het landschap, ook al is het landbouwkundig gebruik er in de loop van de eeuwen vaak veranderd. Op dit moment bieden de veenontginningen als weide- en hooilanden een fraai, open en waterrijk landschap, met een hoge cultuurhistorische en (potentiële) natuurwaarde. Vergelijking met Franse, Engelse en Duitse veengebieden laat zien dat er meer mogelijk is.

— Mireille Dosker (Landschap Noord-Holland)

> Laag Holland is een goed voorbeeld van een typisch Hollands veenweidenlandschap. Het omvat het landelijk gebied dat begrensd wordt door Amsterdam in het zuiden, de strandwallen en duinenrij in het westen, Alkmaar in het noorden en het IJsselmeer in het oosten (Zaanstad en Purmerend uitgezonderd). Het gebied heeft een oppervlakte van 51.400 ha en er wonen ongeveer 110.000 mensen. De verstedelijkingsdruk is er groot, vooral vanuit Amsterdam en Zaanstad. Maar al bij de uitbreiding van Amsterdam in 1921 is de waarde van het open landelijke gebied ten noorden van de stad erkend. Op dat moment is meteen een ruimtelijk beschermingsregime ingesteld. Aan het begin van de 21e eeuw zijn voor heel Laag Holland als kernkwaliteiten aangewezen: de veenpakketten, de talrijke archeologische vindplaatsen, de middeleeuwse strokenverkaveling en historische watergangen, het geometrische inrichtingspatroon van de droogmakerijen, de karakteristieke dijk- en lintdorpen, de grote openheid van het landschap en de weide- en moerasvogels.

Kernkwaliteiten

Veel verschillende aspecten maken die kernkwaliteiten van de veenweidegebieden zo bijzonder: er zijn plekken waar de veenlagen meer dan tien meter dik zijn. En we hebben het over ongeveer 1100 archeologische vindplaatsen, veelal daterend uit de late middeleeuwen. De venige ondergrond heeft immers, zolang deze nat wordt gehouden, een goede conserverende werking op de archeologische resten. Ook hechten mensen veel (wetenschappelijke en belevings)waarde aan de middeleeuwse strokenverkavelingen en watergangen, ook al zijn de percelen later soms weer herverkaveld, bijvoorbeeld na overstromingen of na turfwinning. Deze verkavelingen, samen met de karakteristieke dijk- en lintdorpen langs een ontginningsas, staan bij Amsterdam Marketing op dit moment te boek als 'Old Holland'. En de openheid van het landschap, met veel licht en de lage horizon wordt door veel bewoners sterk gewaardeerd, evenals de moeras- en de weidevogels (hoewel de populatie ten opzichte van de jaren vijftig van de vorige eeuw is afgenomen).
Het Rijk en provincie Noord-Holland hebben zorgvuldige democratische processen doorlopen om de kernkwaliteiten vast te stellen. Vervolgens heeft provincie Noord-Holland een maatschappelijke kosten-batenanalyse laten uitvoeren en besloten om voor sommige deelgebieden het regime 'functie-volgt-peil' toe te passen. Dit houdt in dat in die gebieden minder ontwaterd wordt, zodat het veen er zoveel mogelijk behouden blijft en er minder sprake is van maaivelddaling en CO_2-uitstoot. Het huidige landgebruik, vooral grasland met koeien, schapen of paarden, heeft in zo'n regime een aangepaste bedrijfsvoering nodig, met een constant hoog waterpeil. Een andere vorm van landgebruik biedt wellicht de teelt van specifieke gewassen, die een hoog waterpeil verdragen. In Laag Holland wordt hard gewerkt aan het onderzoeken van beide commerciële opties.

Schaakbordpatroon

Vergelijkbare veenweidenlandschappen zijn niet alleen elders in Nederland te vinden maar ook in het buitenland. De Somerset Levels and Moors in Engeland bijvoorbeeld hebben een heel vergelijkbaar, relatief open, water- en weiderijk deltalandschap. Ook hier is goed te zien dat het een door mensen aangelegd landschap is. Vooral de ontginning van de late 18e eeuw heeft zijn stempel op het landschap gedrukt, met een regelmatige verkaveling, een 'schaakbordpatroon': grote en kleinere blokvormige kavels die zijn gevormd tegelijk met een aantal ontwateringswerken. Greppels en sloten wateren af op de centrale ontwateringskanalen, die op hun beurt afwateren op de rivieren en grotere kanalen. De archeologische vondsten zijn er spectaculair waaronder een houten wegensysteem van ruim 5.000 jaar oud. Een groot verschil met onze Nederlandse veenweidegebieden is de bewoningsgeschiedenis. De Somerset Levels and Moors zijn in de regel ontgonnen vanaf de hoger gelegen, droge randen eromheen en bewoning in de veenweidegebieden zelf komt dan ook van oudsher nauwelijks voor. In Nederland ging de ontginning meestal gepaard met bewoning op de oever van de ontginningsas, bijvoorbeeld een veenriviertje. Maar wat betreft openheid zijn er wel weer grote overeenkomsten met onze veenweiden: de centrale delen van de Moors zijn vrijwel boomloos. Alleen de uitgeveende gebieden zijn na vervening meestal ingericht als natte natuurgebieden, met in de minst natte delen extensieve veehouderij, en in andere delen kleine meren met rietlanden en (moeras)bossen. De graslanden (zo'n 35.000 ha), moerassen en uitgestrekte rietvelden zijn een goede biotoop voor weide- en moerasvogels.

Gemeenschappelijk eigendom

Een vergelijkbaar gebied in Frankrijk is het Franse Les Marais du Cotentin et du Bessin. Deze voormalige moerassen in het zuidwesten van Normandië worden gekenmerkt door veel openheid, water, weide- en moerasvogels, karakteristieke verkavelingen en watergangen, archeologie en, net als in de Levels and Moors, bewoning vooral langs de randen. In kleine reservaten vindt nog veenvorming plaats. Ook wordt er nog hier en daar turf gewonnen (net als in de Levels and Moors overigens). Bijzonder is dat zo'n 8.000 van de ca. 25.000 ha wei- en hooilanden in les Marais du Cotentin et du Bessin sinds de 10e, 11e eeuw nog altijd in gemeenschappelijk eigendom zijn, en de helft hiervan ook zelfs nog in gemeenschappelijk gebruik. De koeien en paarden worden – voordat ze 's zomers die gemeenschappelijke weiden in mogen – gekeurd (om besmetting te voorkomen) en gemerkt. Het in het gebied nog aanwezige veen bevindt zich vooral onder deze gemeenschappelijke weiden.

Recreatie

Het Teufelsmoor ligt tussen de Duitse stad Bremen en de Waddenzee. Het ligt in een smeltwaterdal uit de laatste ijstijd en is ongeveer 50.000 ha groot. Ook dit gebied is een zeer open cultuurlandschap met vooral graslanden. Het is een voormalig hoogveengebied, met bij de loop van de rivieren laagveen. Het Teufelsmoor heeft 75 zogenaamde Findorff Siedlungen: nederzettingen uit de 18e eeuw. Het zijn langgerekte linten van boerderijen met land ertussen en erachter. Buiten deze linten is in het veengebied nauwelijks be-

foto Jan Lub

Karakteristieke veenverkavelingen in Laag Holland

foto Daniël Loos

Westzaan, een van de kenmerkende lintdorpen van Laag Holland

foto Arthur Schaafsma, Mireille Dosker

De veenweiden van Somerset Levels and Moors vormen samen met de in de 18e eeuw gegraven watergangen een soort schaakbordpatroon. Wandelpaden zorgen voor toegankelijkheid van het gebied.

foto Daniël Loos

Beweiding in les Marais du Cotentin et du Bessin (Normandië)

bouwing te vinden, wel op de geesten (zandgronden) ertussen en eromheen. Het natuurgebied van het Teufelsmoor dient tegenwoordig als uitloopgebied voor de bewoners van Bremen en omgeving. Voorzieningen voor dag- en verblijfsrecreatie bieden mogelijkheden om het veenlandschap optimaal te beleven met horeca en verblijfsrecreatie aan de rand, enkele fietspaden die het gebied doorkruisen, met daaraan getakte wandelpaden voor kleine of grotere ommetjes. Verder zijn er vaargelegenheden over de doorgaande rivieren, een uitkijktoren, en een systeem van zogenaamde 'Melkhuser' met zelfbediening, bevoorraad door de dichtstbijzijnde boerderijen. Het contrast tussen de intensieve landbouw bij de Siedlungen en de extensief beweide natuurgebieden is groot. Vernatting bij de Siedlungen zou nog meer veenbehoud garanderen, maar daarvan is geen sprake, simpelweg omdat de erven er (in tegenstelling tot de situatie in de meeste Nederlandse veenweiden) behoorlijk laag liggen en dan onder water zouden lopen.

Renaturierung

En als vierde voorbeeld van veenweidegebieden in de ons omringende landen: het Eider-Treene-Sorge-Gebiet, nog wat noordelijker in Duitsland (Sleeswijk-Holstein). Ook dit is een oud, in cultuur gebracht veenlandschap. Er zijn nog veendiktes te vinden van circa acht meter. En ook dit landschap heeft een sterk open karakter en een lange ontginningsgeschiedenis. Het wordt ontwaterd door brede sloten. Bewoning vindt net als in de andere genoemde gebieden plaats langs de randen, op de hoger gelegen delen. Op dit moment is er opvallend veel akkerbouw, met sterke ontwatering. Andere deelgebieden worden extensief gebruikt als weide- of hooiland. De graslanden hiervan zijn belangrijk als broed- en rustplaatsen, in het bijzonder voor weidevogels. Ongeveer 25 jaar geleden heeft de regionale overheid een flinke som geld vrij gemaakt om in het Eider-Treene-Sorge Gebiet deelgebieden aan te kopen en ze in te richten voor natuur, recreatie en extensieve landbouw. Dit om ontvolking tegen te gaan. Inrichting van de deelgebieden vond en vindt plaats na overleg en onderhandeling tijdens rondetafelgesprekken met boeren, jagers (veelal grondeigenaren), omwonenden, natuurbeheerders en andere belanghebbenden. Vooral de jagers bieden geregeld weerstand tegen de beoogde 'Renaturierung', omdat ze bang zijn voor achteruitgang van de wildstand, zodra vernatting wordt ingezet. De eerste onderzoeken wijzen echter het tegendeel uit.

Toegankelijkheid

Een van de gemene delers is dat in al deze vijf gebieden het bewustzijn groeit dat het karakteristieke landschap van de veenontginningen niet alleen een grote waarde vertegenwoordigt voor de landbouw (en soms de jacht), de cultuurhistorie, de natuur en het landschap, maar ook voor de klimaateconomie (kosten en baten van bijvoorbeeld koolstof- en waterbeheer), de volksgezondheid, de recreatie en het toerisme. Opvallend is dat de andere landen verder zijn in het uitbaten van dat veenlandschap voor recreatie en toerisme dan Nederland. De onderzochte Bundesländer van Duitsland kopen vooral gebieden aan en richten die vervolgens in voor natuur (Renaturierung, veenvorming) en recreatie, terwijl Frankrijk juist focust op behoud van het boerenlandschap en versterking van de regionale identiteit. Engeland richt zich op conservering van het veenlandschap, ook al is het erg moeilijk om het benodigde efficiënte waterbeheer hoger op de politieke agenda te krijgen. De toegankelijkheid van de veenweiden is hier van oudsher goed geregeld met het 'everyman's right' (recht van overpad). Engelse natuurorganisaties kopen gebieden pas aan nadat ze uitgeveend zijn (en dus gezakt in prijs).

foto's Daniel Loos

'Renaturierung' in het Teufelsmoor ten noorden van Bremen

Veenvorming en extensieve veehouderij, Wildes Moor (Eider-Treene-Sorge Gebied)

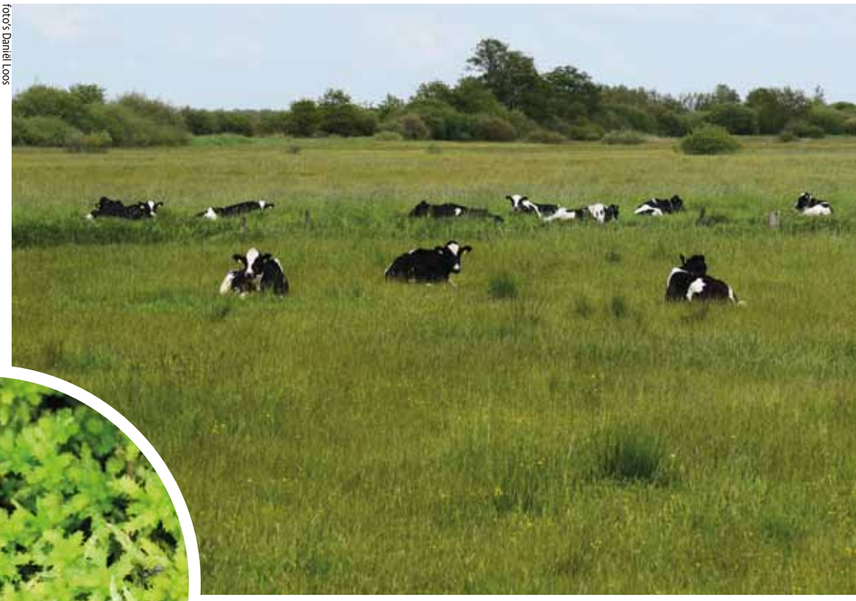

Bemoedigend

Nederland concentreert zich, met toenemend politiek draagvlak, op behoud van het veenlandschap in combinatie met doorontwikkeling van het boerenbedrijf. Dit gebeurt vanuit de wetenschap dat het huidige agrarisch gebruik met voortgaande ontwatering zorgt voor het gestaag verbranden van het veen, met als gevolg toename van CO_2 in de atmosfeer, daling van het maaiveld en dus hoge maatschappelijke kosten. Nederland kiest dus niet zoals Duitsland voor meer natuur, maar enigszins vergelijkbaar met Frankrijk, voor ondersteuning van het boerenbedrijf. Het idee is om boeren te helpen met een bedrijfsvoering die een hoog waterpeil verdraagt. Er wordt op kleine schaal geëxperimenteerd met vernatting door peilgestuurde drainage in de traditionele melkveehouderij en het telen van natte gewassen. De eerste marktverkenningen van beide inspanningen om de veenpakketten te behouden zijn bemoedigend, maar er zijn nog veel vragen en er is nog een lange weg te gaan.

Daarbij groeit het besef dat de veenontginningen de laatste duizend jaar veel constanten hebben laten zien wat betreft verkavelings- en bewoningspatroon, maar tegelijk een allerminst statisch landgebruik. Akkerbouw, veeteelt, visserij, opnieuw akkerbouw, tuinbouw, opnieuw veeteelt: ze hebben door de eeuwen heen in de veenontginningen naast elkaar bestaan of elkaar opgevolgd. Dit landschapstype heeft altijd een veranderlijk landgebruik gehad, nieuwe veranderingen hoeven daarom geen onoverkomelijk bezwaar op te leveren. De kunst is alleen om die twee bewegingen goed op elkaar te laten aansluiten: behoud van het landschapstype en tegelijk ontwikkeling van aangepaste of nieuwe vormen van landgebruik. Het voordeel voor Nederland daarbij is dat ons land zich bevindt op een keuzemoment en dat het daarbij kan leren van de ervaringen van Duitsland, Frankrijk en Engeland. Tegelijk is het voor die andere landen interessant om te zien of de Nederlandse aanpak ook voor hen nieuwe bruikbare perspectieven biedt.<

m.dosker@natuurlijkezaken.nl

Mireille Dosker werkt bij Natuurlijke Zaken van Landschap Noord-Holland. In opdracht van en samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en provincie Noord-Holland doet ze vergelijkend onderzoek naar duurzame beheermogelijkheden voor cultuurhistorisch waardevolle veenontginningen. Het rapport met de bevindingen verschijnt in 2017.

Het onderzoek van Mireille Dosker bouwt voort op het project Kernkwaliteiten Nationaal Landschap Laag Holland. Systematische nulmeting en verwerkt onder andere de bevindingen uit het project *'Veengesprekken, drie debatten over innovatie en landschap in Laag Holland'* van Landschap Noord-Holland, en de eerste resultaten van de projecten *'Omhoog met het Veen'* van Rijksuniversiteit Nijmegen en Landschap Noord-Holland en *'Innovatie Programma Veen'* van Landschap Noord-Holland, Provincie Noord-Holland, de agrarische natuurvereniging Water, Land en Dijken en het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier. Het onderzoek van Dosker focust vooral op waarden en betekenis, internationale vergelijking en mogelijke keuzes voor de toekomst.

foto Joop Schaminée

Afbeelding 1. De verbeteringen van de kwaliteit van het oppervlaktewater in ons land hebben niet alleen geresulteerd in een herstel van de aquatische fauna, maar ook planten weten hiervan te profiteren. Op de foto onder andere bloeiende Watergentiaan, *Nymphoides peltata*.

Dit is mijn hof

Een beschouwing over de biodiversiteit in Nederland

Er is van alles te zeggen over de toestand van de biodiversiteit in Nederland. Goede berichten en slechte berichten wisselen elkaar af. Onder staatssecretaris Bleker leek de natuur er steeds slechter van af te komen maar sinds zijn opvolger Dijksma waait er een nieuwe wind. De natuur wordt weer gezien als van groot belang voor onze samenleving, een rijkdom die we graag willen doorgeven aan volgende generaties.

— Joop H.J. Schaminée

> Gaat het goed of gaat het niet goed met de biodiversiteit in ons land? Deze vraag is minder gemakkelijk te beantwoorden dan misschien lijkt, nog afgezien van de vele misverstanden en misinterpretaties over de term. In lelijkheid wedijvert het woord met een even modieus woord als ecosysteemdiensten, twee begrippen die vaak in elkaars kielzog worden gehanteerd, maar toch een heel verschillende inhoud hebben. Een systeem met een lage biodiversiteit kan belangrijke ecosysteemdiensten vertegenwoordigen, maar dat is niet het onderwerp van dit betoog.
Voor de somberaars onder ons liggen er heel wat meer of minder harde feiten op tafel waaruit geput kan worden, maar er zijn ook positieve en hoopvolle ontwikkelingen. De *Living Planet Index voor Nederland* van het Wereldnatuurfonds geeft een goed beeld van de toestand van de biologische diversiteit in ons land en het moet gezegd: de gepresenteerde getallen stemmen over het algemeen niet tot vreugde. Na een dramatische neergang in het overgrote deel van de twintigste eeuw lijkt zich in de voorbije decennia weliswaar een licht herstel van natuur en landschap af te tekenen, maar de positieve geluiden betreffen slechts een deel van de biodiversiteit. Zo wijzen de cijfers erop dat de levensgemeenschappen in de zoete wateren en de zee aan kwaliteit lijken te winnen en van de verschillende diergroepen doen de vogels het opvallend goed. Maar tegelijkertijd is het landelijk gebied onverminderd in een hoog tempo aan het verschralen. De verbeteringen in het aquatische zijn voor een groot deel toe te schrijven aan de effectiviteit van milieumaatregelen die inderdaad hebben geresulteerd in een aanzienlijke afname van de verontreiniging van het oppervlaktewater (afbeelding 1). Planten ontbreken in de rapportage van het Wereldnatuurfonds, en dat is jammer, want zij vertellen een eigen verhaal. De vegetatie vormt het speelveld voor de fauna en is daarmee een belangrijke sturende factor. De sterke afname van zwavel in de atmosfeer heeft bijvoorbeeld geleid tot een opmerkelijk herstel van epifytische korstmossen. Zo is van het door Barkman in de jaren zestig van de vorige eeuw geschetste beeld van de epifytenwoestijnen in ons land al lange tijd geen sprake meer. FLORON meldt jaarlijks de binnenkomst van tientallen nieuwe plantensoorten in ons land, terwijl slechts af en toe een soort daadwerkelijk van het toneel verdwijnt.

Ongunstige staat

Het Wereldnatuurfonds wijst in haar rapport er ook op dat het slecht gesteld is met de natuurwaarden waarvoor we internationaal verantwoordelijkheid dragen. Veel soorten en habitattypen van de Habitatrichtlijn verkeren in een 'ongunstige staat van instandhouding' en ook schiet het niet erg op met de implementatie van het Europese stelsel met daarbij behorende beheerplannen. De makke is dat de Europese Unie niet aangeeft wanneer de gewenste gunstige staat bereikt moet zijn. "Met Sint Juttemis", hoor ik de verantwoordelijke beleidsmakers denken. Toch worden aansprekende successen geboekt, die vooral zijn te danken aan adequate herstelmaatregelen (zoals in het kader van het kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit, OBN) en het vergroten van natuurgebieden. Denk aan het herstel van natte duinvalleien (waar een soort als parnassia inmiddels op veel plaatsen weer een bijna gewone verschijning is), de uitbreiding van blauwgraslanden op diverse plekken in de beekdalen van de hogere zandgronden (voor een deel op verlate en voordien intensief bemeste landbouwgrond). Maar ook aan het succesvol vergroten van het areaal aan kalkgraslanden in Zuid-Limburg waar soorten als harige ratelaar en gulden boterbloem ook in grote aantallen zijn aan te treffen buiten de niet meer dan een handvol gebieden dat omstreeks de jaren tachtig van de vorige eeuw nog resteerde (afbeelding 2).

Afbeelding 2. Doorkijkje vanaf het Eyserbos op het dorp Eys, met op de voorgrond rijkelijk bloeiende hooilanden. De oppervlakte aan kalkgrasland en verwante gemeenschappen op kalkhoudende bodems in Zuid-Limburg is de voorbije decennia sterk toegenomen.

foto Joop Schaminée

Natuurvisie

Het is een voor de hand liggende en belangrijke vraag wat de mogelijkheden zijn om het tij in de goede richting te doen keren. Op het niveau van de individuele soorten, maar ook op het niveau van de levensgemeenschap en – op het meest complexe niveau – dat van het landschap.
Wat dat betreft bevinden we ons volgens mij op een keerpunt in de tijd, een opvatting die ik een jaar geleden heb toegelicht in het essay *'Zwijgzame natuur'*. In de Rijksnatuurvisie van twee jaar geleden schrijft Sharon Dijksma in haar 'Woord vooraf' dat het natuurbeleid door veranderingen in de samenleving in een nieuwe fase is beland. De huidige tijd vraagt om een sterke natuur die gedijt in een dynamische samenleving, aldus de staatssecretaris. De koerswijziging die haar voor ogen staat is gebaseerd op de gedachte dat economie en ecologie elkaar kunnen versterken. Als twee broers in één huis *(oikos)*, zoals de econoom Martijn van der Heide het enkele jaren geleden verwoordde.
In grote lijnen volgt Dijksma de beleidslijn die enkele jaren eerder was uitgezet, maar de toon is volslagen anders. Want waar tijdens Rutte I de natuur toch bovenal werd gezien als een hindermacht (met staatsecretaris Bleker als een soort Don Quichot in de frontlinie), wordt de natuur nu gezien als van groot belang voor onze samenleving, een rijkdom die we graag willen doorgeven aan volgende generaties.

Nationale Parken Nieuwe Stijl

De gedachte dat ecologie en economie elkaar kunnen versterken heeft verstrekkende gevolgen voor de plek van natuur in onze samenleving. Overheden, burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties moeten de handschoen oppakken om gezamenlijk de bestaande biologische waarden te behouden, waar mogelijk te versterken en te verbinden met ondernemen. Dit gaat gepaard met een bezinning op de wijze van financieren, waarbij overheidssubsidies zullen krimpen en gezocht zal moeten worden naar alternatieve geldbronnen.
In een pogen iets van de in 'het tijdperk Bleker' aangerichte schade te repareren heeft staatssecretaris Dijksma een kleine commissie onder leiding van Pieter van Vollenhoven benoemd en gevraagd te adviseren over het natuurbeleid in ons land. Daarnaast heeft de Rijksoverheid besloten – als uitwerking van een door Jacobi en Van Veldhoven ingediende motie – een impuls te geven aan de Nationale Parken in Nederland, waartoe een programma is opgesteld onder de weinig verhullende naam 'Naar Nationale Parken van Wereldklasse'. Samen streven beide initiatieven naar een herijking van de economische en maatschappelijke waardering van natuur.
Geïnspireerd op de wereld van de monumenten wijst de Commissie Van Vollenhoven op het belang van duidelijkheid, met een duidelijke drie-indeling als resultaat. De indeling in rijksmonumenten, provinciale monumenten en gemeentelijke monumenten kan probleemloos worden overgenomen. Voor iedereen is duidelijk op welk niveau een monument van waarde is en welke overheid

daarvoor verantwoordelijkheid draagt en aangesproken kan worden op het resultaat. Een ander speerpunt is het besef dat natuur ruimte nodig heeft. De rijksnatuurmonumenten die de 'donkergroene natuur' herbergen, staan niet op zichzelf. Ze zijn onderdeel van een samenleving in ontwikkeling en hangen samen met cultuurhistorische elementen, en ook met provinciale en gemeentelijke natuurmonumenten in de buurt. Ingebed in hun omgeving vormen zij een ruimtelijk ensemble, vergelijkbaar met de Beschermde stads- en dorpsgezichten uit de Monumentenwet. Het zijn deze Beschermde stads- en dorpsgezichten die de betrokkenheid van mensen bij monumenten sterk vergroot hebben. De inbedding van rijksnatuurmonumenten in hun nabije omgeving biedt tegelijkertijd kansen om middelen te genereren die weer ten goede komen aan het beheer en de ontwikkeling van een het gebied. Als alleen naar de natuurgebieden zelf gekeken wordt, blijken de kansen daarvoor beperkt.

De voorstellen passen naadloos in de ambitieuze plannen van de Rijksoverheid met betrekking tot het instellen van Nationale Parken Nieuwe Stijl. Maatschappelijke organisaties en bestuurders zijn onlangs uitgedaagd bidbooks in te dienen met plannen voor de verwezenlijking van dergelijke parken. Dit heeft geresulteerd in 22 inzendingen, waaruit een vakjury 13 gebieden heeft genomineerd voor een publieksverkiezing van 'Mooiste natuurgebied van Nederland'. De stoutste verwachtingen zijn overtroffen, met inzendingen als het gehele Waddengebied, inclusief de eilanden, de Afsluitdijk en de kuststroken van Groningen en Friesland (NP Waddengebied), de gehele Zuid-Hollandse duinstreek, inclusief de binnenduinrand en overgangen naar het polderland (NP Hollandse Duinen), het Zuid-Limburgse Heuvelland met de oostelijke flank van het Maasterras tot aan Mook (NP Grenspark Limburg), de Biesbosch samen met het Haringvliet en belendend gebied (NP Delta Biesbosch-Haringvliet), maar bijvoorbeeld ook Saba en de omliggende zee, het lage midden van Friesland met de Alde Faenen (NP Friese WIJlanden), en de centrale delen van Noord-Brabant onder de veelzeggende naam Van Gogh Nationaal Park (afbeelding 3).

Afbeelding 3. In het kader van de verkiezing 'Mooiste natuurgebied van Nederland' zijn 22 bidbooks ingezonden. Samen herbergen de voorgestelde Nationale Parken een groot deel van de biodiversiteit in ons land.

Bron GISCompetenceCentre – Rijksdienst Voor Ondernemend Nederland – Ministerie van Economische Zaken

Nog één keer de Hedwige

Tot slot van deze beschouwing wil ik een alles zeggend voorbeeld aanhalen van een volledig uit de hand gelopen gebiedsproces, 'ter leering ende vermaeck'. Een jaar geleden schetste de Vlaamse auteur Chris de Stoop in *Dit is mijn hof* een aangrijpend verhaal over de vermaledijde Hedwigepolder, die "moet en zal onder water worden gezet". Driehonderd hectare boerenland die hebben te wijken voor de aanleg van nieuwe natuur als compensatie voor het verlies aan zilte natuur in het Natura 2000-gebied Westerschelde, dit vanwege de noodzakelijke uitdieping van de vaargeul voor de bereikbaarheid van de Antwerpse haven. Zijn persoonlijke relaas over het land waar hij is opgegroeid, wekte weerstand op bij natuurbeschermers. Blijkbaar is het heel moeilijk de ingenomen stellingen te verlaten. Zou het – in de geest van de nieuwe tijd – alsnog mogelijk zijn de discussie nog één keer te openen, met de gezichten naar elkaar? Natuur teruggeven aan de zee in een streek waar de wonden van de Watersnood uit 1953 nog lang niet zijn geheeld, waar de een na de andere bestuurder zich heeft vastgedraaid in de vette Zeeuwse klei, en waar natuurcompensatie op alle fronten faalt. Wat dat laatste betreft het volgende: na ontpolderingen zal de Hedwige vermoedelijk slechts voor korte tijd de belofte van grote oppervlakten zilte natuur (het uitgangspunt van de compensatie) kunnen waarmaken, want ongetwijfeld zullen in deze brakke omgeving riet en wilgen binnen een afzienbaar aantal jaren het heft in handen nemen. Waarom zetten we de grote sommen compensatiegeld niet in voor het herstellen van natuurwaarden in bijvoorbeeld de Oosterschelde? Waarom houden we bij natuurcompensatie zo krampachtig vast aan het nabijheidsbeginsel en het één-op-één principe? Waarom gaan we niet op zoek naar alternatieven met hoogwaardige natuur als resultaat?
Ik heb het boek van De Stoop gelezen en het heeft mij tot in mijn ziel geraakt. Thijsse schreef aan het begin van de vorige eeuw, toen vrienden hem voorhielden dat hij zich waarlijk belachelijk begon te maken in zijn verbeten pogen het Naardermeer te redden (de plas water die door de gemeente Amsterdam werd gezien als een goedkope dumpplaats voor het gemeentelijke vuil), dat hij de strijd niet zou staken voordat de eerste kar puin in het meer gestort zou worden. De rest is geschiedenis, weten we nu. Daaraan moest ik denken toen voormalig PVV-kamerlid Richard de Mos enkele jaren geleden betoogde: "Als het moet ga ik zelf voor de dijk liggen om de graafmachines tegen te houden." Ik raad de Zeeuwen aan om waakzaam te blijven. Als De Mos over een tijdje aan de voet van een dijk ligt, weten zij dat de bulldozers in aantocht zijn.<

joop.schaminee@wur.nl

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

Natuurbeheer en burgerparticipatie

Steeds meer mensen zetten zich in voor hun leefomgeving. In de stad, in dorpen, wijken maar ook in het buitengebied nemen burgers het heft in eigen hand en gaan aan de slag met snippergroen, stadsparken of nieuwe natuurgebieden. De traditionele natuurterreineigenaren en beheerders zullen hier een antwoord op moeten hebben. In de praktijk wordt daar al veel mee geëxperimenteerd.

— Rob Meijers (Vrijwilligers en burgerbetrokkenheid LandschappenNL)

> Burgerinitiatieven staan volop in de aandacht van politiek, bestuurders en wetenschap. In de Troonrede van enkele jaren geleden werd al gesproken over de participatiesamenleving. Onderzoekers houden zich bezig met de vraag waarom mensen zich steeds vaker organiseren en zelf aan de slag gaan met hun omgeving: is dat omdat de overheid er geen geld meer voor over heeft, is dat omdat de babyboomgeneratie tijd en kennis heeft om zich met allerlei leuke projecten bezig te houden? Wellicht is er onvrede bij burgers hoe de overheid, bedrijven en maatschappelijke organisaties alles naar zich toegetrokken hebben en zeggen de burgers nu: stop, tot hier en niet verder, nu gaan we zelf weer aan de slag! Bovendien is het tegenwoordig ook niet zo heel erg ingewikkeld meer om mensen te mobiliseren. Dankzij internet en social media is het eenvoudiger geworden om een initiatief te starten. Inhoudelijke kennis is goed te vinden via youtube of websites. Ook communiceren met instanties gaat veel simpeler en sneller dankzij de digitale ommezwaai die gemeenten en provincies de afgelopen jaren hebben gemaakt.
Toch gaat niet alles van een leien dakje en ontstaat er steeds vaker spanning tussen de verwachtingen van de overheid, natuurbeheerders en grondeigenaren en dat wat burgerinitiatieven willen en kunnen presteren. De burgers laten immers opeens weten dat zij bijvoorbeeld graag zien dat het beheer anders moet. En ze laten weten dat de natuurdoelen, die altijd met veel enthousiasme en inzet zijn nagestreefd, helemaal niet zo belangrijk te vinden. Bovendien bestaat er een lange traditie van goed georganiseerd vrijwilligerswerk, variërend van zelfstandige landschapsbeheerploegen tot groepen die werken bij een natuurbeheerder of landgoedeigenaar. Zijn de nieuwe burgerinitiatieven dan niet overbodig?

Welkom heten

De eerste, en meest logische reactie van eigenaren is om deze nieuwe mensen van harte welkom te heten en hen op te nemen in bestaande of nieuwe werkgroepen. Het groene vrijwilligerswerk bloeit daardoor als nooit tevoren. Waar natuurbeheerders als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale landschappen al een lange en goed georganiseerde traditie kennen van werken met vrijwilligers, vinden particuliere eigenaren ook steeds meer de weg naar de vrijwilligers. Zo zijn er alleen al in Gelderland de afgelopen jaren, met steun van Landschapsbeheer Gelderland, meer dan 20 landgoedwerkgroepen opgericht.
De groei is zo sterk dat faciliterende organisaties als de provinciale landschapsbeheerorganisaties nu extra steun zoeken om de toegenomen taken uit te kunnen voeren. Met moties in de Tweede

Kamer wordt daar nu ook politiek aandacht voor gevraagd en daardoor is de overheid in gesprek met de groene vrijwilligersorganisaties om te kijken hoe zij versterkt kunnen worden.

Ruimte geven

Elke week met een vaste groep een dag in de natuur werken spreekt veel mensen aan, maar niet iedereen. Bovendien moet het ook maar passen in je leefstijl. Kenmerk van de nieuwe hausse aan burgerinitiatieven is dat deze mensen graag zelf besluiten waar ze zich voor willen inzetten. Ze komen dus niet per se af op een zaterdagochtend om gezamenlijk de wilgen te snoeien of beken te schonen in opdracht van de terreineigenaar of beheerder, maar hebben zelf plannen gemaakt. Ze hebben ideeën om de inrichting te veranderen, bankjes te gaan plaatsen, of naar eigen inzicht te gaan beheren: zij willen zelf verantwoordelijk zijn voor hun initiatief. De natuurbeheerder, overheid of terreineigenaren zullen moeten bedenken of ze daar ruimte aan willen geven. In de praktijk blijken ze daar inderdaad steeds vaker gehoor aan te geven. Soms omdat de situatie nou eenmaal zo is ontstaan, maar vaak als een bewuste manier om in te spelen op de veranderende vragen van de maatschappij.

Een mooi voorbeeld waarbij de eigenaar ruimte heeft geboden aan een burgerinitiatief is te vinden in de 18e eeuwse buitenplaats Sandwijck. De buitenplaats ligt aan de rand van de Bilt, onder de rook van Utrecht. In de jaren zeventig raakten het leegstaande hoofdgebouw en het landgoedpark in verval. In deze actiejaren wist men daar wel raad mee: het hoofdgebouw werd gekraakt en ook het park werd door een groep groene krakers in beheer genomen. Dit laatste zonder enige tegenwerking van de eigenaar (Universiteit Utrecht), die nogal in de maag zat met het landgoed. De werkgroep Sandwijck was ontstaan. Aan het eind van de jaren tachtig kwam het landgoed in eigendom van het Utrechts landschap, maar de werkgroep is tot op de dag van vandaag actief en verbonden aan het landgoed. Dick van Beek, werkgroeplid: “Wij voelen ons een beetje eigenaar van Sandwijck. Het is eigendom van Utrechts Landschap, maar dankzij de ruimte die we krijgen, beschouwen we het landgoed ook enigszins als “van ons”. De boswachter is uiteindelijk verantwoordelijk voor het beheer, maar alles gaat in goed overleg en we hebben echt wat in te brengen. Ondertussen kennen we het landgoed zo goed, dat wij ook vaak weten wat er moet gebeuren. Al met al hebben we een hele goede relatie met elkaar en dankzij de samenwerking weten we hier een hele hoge biodiversiteit te realiseren.”

Hulp bieden

De meest vergaande vorm van “zelf doen” is als burgers zelf eigenaar worden van een gebied. Dommelbimd is daar het bekendste voorbeeld van. Dit lokale burgerinitiatief kreeg landelijke bekendheid en werd en wordt overspoeld met loftuitingen. Daarmee wordt Dommelbimd nadrukkelijk door de overheid als voorbeeld voor anderen neergezet. Aan de rand van Boxtel (NBr) ligt 6,5 hectare nat grasland, dat in 2013 te koop kwam. Drie bewoners uit de naastgelegen woonwijk vormden het plan om deze gronden zelf te kopen en zo het groene karakter van hun omgeving veilig te stellen. Dat lukte, mede dankzij de inzet van het Brabants Landschap, dat de gronden in eerste instantie aankocht onder de toezegging deze door te verkopen aan de bewoners wanneer ze binnen twee jaar de benodigde financiën daarvoor bij elkaar kregen. Jan Baan, directeur Brabants Landschap: “Wij hebben Dommelbimd gesteund, omdat we de insteek van de initiatiefnemers helemaal begrijpen. Sterker nog, wij zitten zelf precies zo in elkaar. De beste manier om natuur veilig te stellen, is om er eigenaar van te worden. Ik hoop dan ook dat Bommelbimd navolging krijgt, zodat Nederland steeds groener wordt.”

De opstelling van Baan is belangrijk omdat burgerinitiatieven vaak de mensenkracht en de ideeën hebben maar niet het geld om een heel gebied te kopen. De traditionele natuurorganisaties kunnen de burgerinitiatieven ondersteunen met bijvoorbeeld voorfinancieren. Zo kunnen ze ook een goede rol hebben in de planvorming en het beheer, zolang ze de positie van het burgerinitiatief maar in tact laten.

Gesprekspartner worden

Een andere optie voor natuurorganisaties om zelf actief de burgers op te zoeken en met ze in gesprek te gaan. Mooie voorbeelden daarvan zijn de streekconferenties Norg100 en Graafschap400 die Natuurmonumenten organiseerde. Ze is het gesprek aangegaan met haar omgeving: niet als eigenaar, maar als gelijkwaardige partner. Werd in eerste instantie de eigen achterban geraadpleegd om beter te weten te komen wat er leefde, met de streekconferenties gaat Natuurmonumenten een stap verder. Door vooral te luisteren naar de wensen en ideeën van de mensen uit de streek en met hen verbinding en samenwerking te zoeken, faciliteert en stimuleert Natuurmonumenten lokale burgerinitiatieven. Ook landschapsbeheer Gelderland kent zo’n faciliterende aanpak met het project Levend Landschap, waarbij op dorpsniveau gesprekstafels worden georganiseerd. Landschapsbeheer Gelderland zorgt, als procesbegeleider, ervoor dat het niet bij praten blijft, maar dat er een realistische uitvoeringsagenda wordt gemaakt. Bewoners pakken dit daarna zelf op. Landschapsbeheer Gelderland functioneert dus als aanjager van burgerinitiatieven.

Moeite waard

Er zijn dus legio mogelijkheden om als terreinbeheerder in te spelen op allerlei initiatieven van burgers. Dit kan veel draagvlak voor natuur en landschap opleveren. Natuur- en landschapsorganisaties kunnen deze initiatieven op diverse manieren ondersteunen. Dat betekent soms wel dat er een andere koers gevaren moet worden en dat soms ook het eindresultaat anders is dan wanneer de organisatie het op eigen houtje had gedaan. Maar het is de moeite waard!<

r.meijers@landschappen.nl

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

foto door Adriaan Prins/ FPG

Multifunctioneel bos (hout, jacht en recreatie) op Landgoed Velder, dat ook beschikt over een evenemententerrein en cultuurgrond.

Het landgoed: eeuwenoud concept als moderne oplossing

Landschap is een belangrijk onderdeel van onze woon- en werkomgeving. Dat realiseren we ons soms onvoldoende, zeker nu een steeds groter deel van de bevolking in de stad woont. Fraaie landschappen worden stelselmatig onderschat als bepalende factor voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat (zie ook het artikel van Marten Nefs in dit nummer). Maar het gaat verder dan dat: het landschap is sterk bepalend voor het karakter van Nederland en daarmee een essentieel deel van ons cultureel erfgoed.

— Floris van Arkel (Federatie Particulier Grondbezit) en Nienke Welle (bureau Landweer)

> Cultureel erfgoed geeft identiteit aan een plek: het vertelt iets over de ontstaansgeschiedenis en geeft bewoners een gevoel van eigenheid. Mensen voelen zich verbonden met een plek en met een landschap, omdat er verhalen aan zijn verbonden, vaak persoonlijk gekleurd. Dat het landschap steeds eenvormiger wordt, betekent dus niet alleen iets voor onze omgeving. Het betekent iets voor wie wij (willen) zijn. Houtwallen, bloemen, heggen en vennen verdwijnen. Insecten en weidevogels hebben het zwaar. De waardevolle verbinding tussen natuur en landbouw is op teveel plekken verloren gegaan.

‘Landschapspijn’

Het verlies van die verbinding doet mensen pijn, in Friesland met een prachtig woord ‘landschapspijn’ genoemd. In die provincie woedt een hevige discussie over de teloorgang van het weideland. Dit mede naar aanleiding van het aanwijzen van Leeuwarden als Europese Culturele Hoofdstad 2018, waarbij is besloten dat het niet alleen om de stad zelf gaat, maar juist ook om het buitengebied. Maar ook in de rest van het land is er teleurstelling en onrust. Eric Luiten, de voormalige Rijksadviseur Landschap en Water, concludeerde dit voorjaar dat het Nederlandse landschap ‘te vondeling’ is gelegd. Ondanks de inspanningen van de provincies: zij namen in 2014 het landschapsbeleid over van het Rijk, maar slagen er niet in een helder toekomstbeeld te schetsen (zie ook interview met Luiten in dit nummer). Volkskrant-columnist Caspar Janssen, zelf betrokken bij een landschapsinitiatief in de Gelderse Vallei, ondervindt dit aan den lijve en stelt gefrustreerd vast: “iedereen doet maar wat”. Het rapportcijfer van Nederlandse burger voor het landschap is intussen gedaald tot onder de 6, terwijl dit in 2009 nog een ruime 7 was.

Het landgoedmodel kan inspiratie bieden

De verbinding tussen landbouw en natuur is niet alleen belangrijk voor behoud van het landschap, maar ook voor het behoud van biodiversiteit en ecosystemen. Daar heeft ook de agrarische sector baat bij: KPMG becijferde in 2012 dat het verlies van biodiversiteit en ecosystemen een van de grootste bedrijfsrisico’s in de landbouw is. In onderzoek, op netwerkdagen en in beleidsdocumenten zoekt men nu naar innovatieve

methoden om de verbinding tussen landbouw en natuur te herstellen. Een van de toverwoorden bij die zoektocht is 'natuurinclusieve landbouw'. Bij natuurinclusieve landbouw zijn de negatieve effecten van de agrarische bedrijfsvoering op de natuur minimaal en de positieve effecten van de natuur op de bedrijfsvoering maximaal. In de Rijksnatuurvisie 2014 wordt natuurinclusieve landbouw gepresenteerd alsof het een revolutionair concept is. Op landgoederen worden deze en andere functies echter al eeuwen gecombineerd. Het is een bewezen succesmodel dat te vaak over het hoofd wordt gezien.

Landgoed en landschap

Verschillende generaties landgoedeigenaren hebben hun terrein in de loop der jaren naar eigen inzicht, en naar de tijdgeest, ingericht. Aan de inzet en visie van toen is de grote landschappelijke diversiteit van nu te danken. Onderzoek naar de geschiedenis van landgoedbeheer wijst uit dat landgoedeigenaren altijd hebben gestreefd naar rendement. Het in stand houden van het in grond geïnvesteerde vermogen was en is voor een landgoedeigenaar een richtinggevend principe. Maar met als doel de instandhouding van het landgoed als geheel, inclusief het landschappelijk schoon. Aan dit doel is het winststreven ondergeschikt. Traditioneel zorgden landerijen voor inkomsten uit landbouw én bosbouw. Het multifunctioneel grondgebruik is immers de kracht van landgoederen. Deze inkomstenbronnen leveren tegenwoordig niet meer vanzelfsprekend voldoende op om het beheer te blijven bekostigen. Er wordt daarom gewerkt aan nieuwe inkomstenbronnen op de oude landgoedgronden. In het landgoedmodel krijgen landbouw en natuur, maar ook recreatie, wonen en cultureel erfgoed, allemaal een plek binnen één ruimtelijke en economische eenheid. Dat gebeurt vaak op unieke wijze: eigenaren en hun rentmeester en adviseurs zoeken steeds naar nieuwe manieren om een gebied rendabel te exploiteren, passend bij de identiteit van de regio en het landgoed. All-inclusive-landbouw dus.

Synergie en innovatie

Natuurlijk kan het ook op landgoederen altijd beter. Maar doordat de beheerders het landgoed als een geheel benaderen, kunnen diverse onderdelen elkaar versterken. Als we streven naar een aantrekkelijk landschap, een gezonde bodem en een hoge biodiversiteit, dan kan de landbouw niet zonder de natuur. Dat betekent zoeken naar synergie tussen erfgoed, economie en ecologie. En laat dat nu de ondertitel zijn van de Programmalijn 'Levend Landschap' van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Ook de Rijksdienst concludeert: "Het behouden van ons unieke landschap is geen kwestie van bevriezen of isoleren, maar van belangen met elkaar verbinden". Doordat op een landgoed verschillende activiteiten dicht bij elkaar komen, vindt er - ondanks het traditionele imago - veel innovatie plaats. In de moderne beleidstermen heet dat 'cross-sectorale vernieuwing'. De diversiteit aan functies zorgt bovendien voor weerbaarheid, maar daarbij speelt ook de persoonlijke betrokkenheid van families

Natuur en landbouw dicht bij elkaar in de oude meander van de Vecht bij Landgoed Vilsteren.

foto Landgoed Vilsteren

foto Hollandse Hoogte

Links: Kasteel Duivenvoorde; cultureel erfgoed dat mede in stand kan worden gehouden dankzij de agrarische bedrijven op het bijbehorende landgoed.

Rechts: Nieuwe aanplant.

foto Nienke Welle

Grootschalige akkerbouw in polder bij Hoofddorp.

foto Franklin Heijnen/Flickr

Houtwallen verdwijnen stukje bij beetje.

foto Nienke Welle

Het rapportcijfer van Nederlandse burger voor het landschap is intussen gedaald tot onder de 6, terwijl dit in 2009 nog een ruime 7 was.

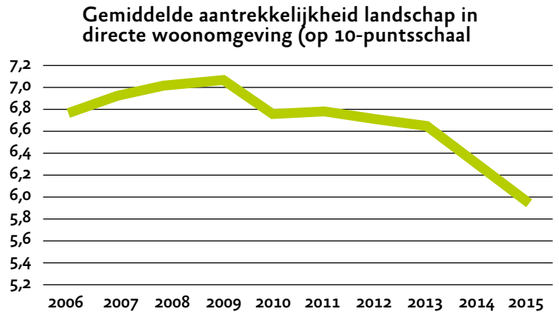

Landgoed Twickel

Twickel is een bijzonder, cultuurhistorisch waardevol, rijk en gevarieerd landgoed bij de Twentse kernen Hengelo, Borne en Delden. Het is een landgoed dat een belangrijke rol vervult voor de burgers. Twickel verdient het behouden en versterkt te worden maar is vooral ook een levend landgoed waarop gewoond en gewerkt wordt in een dynamische omgeving. Juist met de omgeving heeft Landgoed Twickel daarom een ontwikkelingsvisie opgesteld om de identiteit van Twickel te waarborgen en te versterken en de functie van Twickel voor haar omgeving te vergroten. Het uitgangspunt voor de visie is: Het behoud van de unieke kwaliteiten van het gebied en het benutten van de ontwikkelingen om het landgoed verder te versterken.
De visie is uitgewerkt in drie landschapstypen: Cultuurland, Parkland en Proeftuin. Cultuurland Twickel zet in op het behouden en versterken van de bijzondere en gevarieerde cultuurlandschappen op Twickel. Het uitgangspunt is dat de opgaven op het gebied van water, natuur en landbouw op een zodanige wijze vorm krijgen dat de karakteristieken van de afzonderlijke landschapstypen behouden blijven en versterkt worden. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor agrariërs als beheerder van dit cultuurlandschap. Bijvoorbeeld in het project optimalisatie agrarische percelen waarbij de landbouwkundige bewerkbaarheid is verbeterd met behoud een versterking van de landschappelijke kwaliteit. Parkland Twickel is een ontwikkelingsrichting die van toepassing is in de overgangszone naar het stedelijk gebied. Twickel ziet hier vooral kansen voor een verbetering en versterking van de recreatieve betekenis van het landgoed en het verbeteren van de kwaliteit van de stadsranden. Zo zijn er wandel- en fietsroutes aangelegd en is de rondweg om Delden ingepast in het landschap waardoor landgoed en stad beter met elkaar verbonden zijn. Onder de naam Proeftuin Twickel ziet het landgoed tenslotte kansen om vernieuwing en innovatie op het landgoed vorm te geven en daarbij de bestaande kwaliteiten te versterken.

Landgoed Baasdam. Nederlanders waarderen vooral kleinschalige landschappen met een natuurlijk en historisch karakter.

foto Shera van den Wittenboer

een rol. Die leidt tot een langetermijnbenadering, gericht op overdracht aan de volgende generatie.

Ziel terug in het landschap

Landgoedeigenaren delen verrassend veel met de twintigers en dertigers van nu, die veelal opgroeien in de grote steden. Het gaat om een mix van een groot maatschappelijk bewustzijn met gevoel voor ondernemerschap. Maar ook om de waardering voor lokaal en kwalitatief goed voedsel en de wens een circulaire economie op te bouwen. Deze gedeelde waarden en ambities kunnen een nieuwe brug vormen tussen stad en platteland. Het combineren van functies binnen één geheel, zoals dat gebeurt op landgoederen, kan de diversiteit en de ziel terugbrengen in het landschap. Het kan een bijdrage leveren aan het herstel van oude verbindingen op een eigentijdse manier. De achterliggende principes kunnen beleidsmakers, agrariërs en terreinbeherende organisaties verder brengen. Het is hoog tijd voor een herwaardering van dit vergeten model in het debat en in het beleid.<

F.vanArkel@grondbezit.nl, info@landweer.eu

Natuurinclusieve landbouw op waarde gezet

Een wensbeeld voor 2025

Landschap, natuur en biodiversiteit komen in de landbouw steeds meer in de knel. Oorzaak: het ontbreken van een voor de boer lonend sturingsmodel. In Overijssel heeft een aantal partijen de handen ineen geslagen om het concept van een ‘Dairyland Stewardship Council (DSC)’ te ontwikkelen. Wij schetsen in dit verhaal een wensbeeld dat we als initiatiefnemers voor ogen hebben. Een beeld waarbij de boer niet alleen gewaardeerd wordt om het voedsel dat hij produceert, maar ook om de rol die hij in bredere zin speelt bij het ‘bevorderen van leven’.

— Carel de Vries (programmamanager Courage, het innovatienetwerk voor de melkveehouderij)

> Stel je voor: het is 2025

Nog nooit was het aanbod van voedsel zo groot tegen relatief zulke lage prijzen. Besteedde een consument in 1970 nog 25% van zijn besteedbaar inkomen aan voedsel, rond 2016 was dat nog amper 5%. De consument plukt de vruchten van schaalvergroting, efficiëntieverbetering en de vrije markt. Voedselproductie is overgelaten aan de spelregels van het gangbare industriële businessmodel. Steeds meer mensen zagen in dat dit tot onwenselijke situaties leidde. Want alles wat in dat systeem niet op waarde gezet kon worden, had feitelijk geen waarde. En dus werd het toen nog als waardeloos behandeld. En dat was in 2016 het geval met biodiversiteit, natuur en landschap.

Maar niemand wilde dat, ook de boer niet, de burger niet en de politicus niet. En wat niemand in 2016 nog kon vermoeden was in 2025 toch heel normaal. Natuur, landschap en biodiversiteit zijn op waarde gezet en vormen nu een integraal onderdeel van de bedrijfsvoering en het bedrijfsperspectief van de boer.

Boeren is dus in 2025 na jaren van intensivering en industrialisering, die begon bij de industriële revolutie en doorging tot op de dag van vandaag, eindelijk weer wat het ooit was: een slim samenspel met de natuur. De omslag kwam in 2020 toen na jaren bouwen een deugdelijk sturingsmodel ging functioneren. Daarmee werden natuur, landschap en biodiversiteit in een klap een belangrijke waarde voor de boer. Een lust, in plaats van een last. Een lonende kernactiviteit van zijn bedrijfsvoering. Toen eenmaal die omslag was gemaakt, ging het verder vanzelf. Zoals de boer weet hoe hij een mooie koe moet fokken of goed veevoer moet telen, weet hij ook hoe hij een fraai, rijk biodivers landschap moet ontwikkelen. Natuurbeheer is een integraal onderdeel geworden van zijn vakmanschap. Voor de aankomende boeren is het nu een verplicht eindexamenvak.

DSC in Overijssel

Het idee voor een Dairyland Stewardship Council (DSC) is een initiatief van Courage, het innovatienetwerk voor de melkveesector. In de titel is de analogie gezocht met FSC en MSC, twee inspirerende voorbeelden van door marktpartijen en NGO’s gezamenlijk opgezette ketens (voor duurzaam hout en vis) waarbij integraal wordt gestuurd op behoud en ontwikkeling van biodiversiteit. Landschap Overijssel, St. Groen Blauwe Diensten Overijssel en Nationaal Groenfonds omarmden het idee. Samen werken zij nu het concept verder uit en bereiden een pilot voor in Overijssel. Ze worden daarbij ondersteund door ondermeer Fondsen LTO-Noord, provincie Overijssel en het Ministerie van Economische Zaken.

Bedrijfsnatuurplan

Anno 2025 heeft elke boer een actueel bedrijfsnatuurplan, zoals hij ook een bedrijfsgezondheidsplan, een bemestingsplan en een bedrijfseconomisch plan heeft. Hij weet wat er leeft en groeit op de hectares die hij beheert. En hij weet wat hij moet doen om dat biodiverse leven te bevorderen. De kennis over natuur en biodiversiteit haalt hij bij zijn lokale natuurstudieclub. Daar delen zij kennis en vergelijken ze plannen en resultaten. Zijn bedrijfsnatuurplan maakt de boer samen met de deskundige van de regionale afdeling van het coöperatief netwerk, het Dairyland Stewardship Council (DSC). Dat is een netwerk van boeren, burgers, lokale overheden, ketenpartijen, waterschappen, drinkwaterbedrijven en maatschappelijke organisaties. Regionale betrokkenheid bij en verantwoordelijkheid voor natuur, landschap en waterkwaliteit, maar ook voor leefbaarheid en economische vitaliteit zijn de bindende factoren voor de deelnemers. De regio’s waarin die nieuwe netwerkcoöperaties zijn georganiseerd, vormen qua geomorfologie, watersysteem en cultuur een logische eenheid.

Binnen de coöperatie vormen de agrariërs, volgens een statutair vastgelegde verdeelsleutel, een belangrijke partij. Zij zijn immers de grootste grondgebruiker in de regio. Een groot belang geeft een grote verantwoordelijkheid, is de gedachte. Die rol pakken zij graag omdat ze beseffen, dat ze alleen samen met hun maatschappelijke partners hun positie en belangen kunnen behartigen in Den Haag en Brussel.

De coöperatie maakt, binnen de grofmazige provinciale en nationale kaders, een gedetailleerd natuur- en landschapontwikkelplan voor de eigen regio. En dat is weer de basis voor het individuele bedrijfsnatuurplan. Zo ontstaat een samenhangend, zichzelf verrijkend netwerk van natuur- en landschapselementen. Om de oude doelstelling van ‘no net loss’ moeten de boeren tegenwoordig lachen. Iedereen weet dat na decennia van achteruitgang in biodiversiteit en afbraak van het landschap, dit natuurlijk niet het ambitieniveau meer kan zijn. Herstellen, ontwikkelen, groeien: daar voelen de ondernemende partners zich meer bij thuis.

Beloning

Maar hoe is dat zo gekomen? Wat bewoog de individuele boeren en grondeigenaren een aantal jaar geleden om natuur en landschap te gaan zien als een integraal onderdeel van hun bedrijfsvoering en bedrijfsstrategie? De verklaring is even eenvoudig als effectief: beloning. Beloning stuurt gedrag. De belangrijke misvatting die we gingen doorzien, is dat beloning synoniem is voor euro’s. Contant geld heeft, zeker in de landbouw, maar een beperkte sturingskracht. Continuïteitsperspectief is voor een boer belangrijker dan rendement op korte termijn.

Een andere belangrijke beloning voor de boeren is de maatschappelijke waardering die ze anno 2025 krijgen. De successen die zij op hun bedrijven boeken, geven hen maatschappelijke waardering en aanzien. Ook ervaren veel boeren de invloed die ze binnen de coöperatie hebben op de regionale planvorming, als een vorm van beloning. Hun zeggenschap is groter dan ooit. Ook de eigen verantwoordelijkheid voor het maken van het bedrijfsnatuurplan wordt, na aanvankelijke weerstand, gewaardeerd. Zeggenschap over het eigen bedrijf en de eigen grond is voor boeren een belangrijke waarde.

Essentieel voor de waardering en beloning van de agrarische ondernemer is dat alle partijen die een belang hebben bij biodiversiteit, natuur en landschap, gelijkgerichte signalen afgeven. Hierin heeft de landschapscoöperatie een belangrijke, coördinerende rol. De bedrijfsnatuurplannen zijn daarbij het centrale instrument. Deze plannen, waarin de resultaten en maatregelen van de boerenbedrijven zijn beschreven, worden door de coöperatie gevalideerd. Daarbij worden verschillende klassen onderscheiden, afhankelijk van de inspanningen en het resultaat. Dit gevalideerde plan is de grondslag voor het ‘beloningssysteem’ voor de boer. Overigens is het plan niet alleen gevalideerd, maar ook de realisatie ervan geborgd middels lokale schouwcommissies, analoog aan de systematiek bij waterschappen.

Optelsom van positieve prikkels

Als het stempel en de waardering van de coöperatie op het plan staan, kent de zuivelonderneming een bonus op de melkprijs toe. Biodiversiteit is immers, naast ‘carbonfootprint’, de belangrijkste duurzaamheidseis van de internationaal opererende zuivelindustrie. Daarnaast komen bedrijven in een hogere klasse in aanmerking voor een rentekorting bij het afsluiten van nieuwe leningen bij de bank. Dat tikt aan. Ook hebben de leden toegang tot aantrekkelijke fiscale regelingen. En krijgen zij voorrang bij de toedeling van landbouwgronden door terreinbeherende organisaties, zoals Staatsbosbeheer en Vereniging Natuurmonumenten, en de grondbank van DSC. Gemeenten creëren extra ruimte in de vergunningverlening wanneer een boer daar in zijn bedrijfsnatuurplan een extra inspanning op het gebied van natuur en landschap tegenoverstelt. Te denken valt aan het herstel van houtwallen en singels, planten van solitaire bomen, verondiepen en verbreden van watergangen, herstel van kerkenpaden en dergelijke. Een win-win situatie voor boer en samenleving.

Ook waterschappen en drinkwaterbedrijven waarderen extra inspanningen op het gebied van ‘groen-blauwe diensten’ die bijdragen aan het realiseren van hun doelstellingen. Als boeren extra prestaties leveren (schoon water, waterberging), dan krijgen ze bijvoorbeeld een korting op de waterschapslasten of een premie voor het leveren van schoon grondwater

Grondfonds

Maar in 2025 is de belangrijkste prikkel voor een boer toch het ‘grondfonds’. De productieruimte van het bedrijf wordt immers begrensd door het areaal grond dat het bedrijf ter beschikking heeft. De financiële ruimte bij boeren om de kostbare, schaarse grond ‘op te offeren’ aan niet-productieve natuur- en landschapselementen is natuurlijk niet zo groot. Daarom mobiliseert het grondfonds publiek en privaat geld voor de ontwikkeling van natuur en landschap. Investeren in grond is voor veel private en institutionele beleggers een interessant onderdeel van hun beleggingsportefeuille. Het rendement is weliswaar laag, maar de zekerheid hoog. Bovendien is het groen. Vergroenen van de beleggingsportefeuille is voor steeds meer beleggers een essentieel onderdeel van een geloofwaardige Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen-strategie. Beleggers met grote grondposities hebben gronden ingebracht in het grondfonds om zo hun belegging verder te vergroenen. Anderen beleggen geld in het DSC-fonds, waarmee het fonds vervolgens gronden aankoopt.

Hefboom

De beleggingen van de investeerders worden, volgens een bepaalde sleutel, aangevuld met budgetten die overheden of andere publieke partijen beschikbaar hebben voor natuurontwikkeling. Van elke geïnvesteerde €1,- wordt zo, bijvoorbeeld, €1,25 gemaakt. Een interessante hefboom. Het mes snijdt aan drie kanten. De investeerder krijgt rendement over een groter bedrag dan hij heeft ingelegd. De overheid of natuurorganisatie krijgt meer natuur en biodiversiteit voor het door haar ingelegde bedrag. En de boer krijgt grond en dus ontwikkelruimte ter beschikking voor een reële pachtprijs. De clou is dat het fonds die gronden onder voorwaarden uitgeeft. Ook hier is weer het integrale bedrijfsnatuurplan het sleutelinstrument. De boer moet een aantrekkelijk beheer- en inrichtingsplan opstellen voor de extra gronden. Dat plan moet aansluiten op het bestaande plan voor de rest van zijn bedrijf. Ook worden er vaak voorwaarden gesteld aan de natuurontwikkeling op de rest van het bedrijf. Zo kan voor een bedrijf met bijvoorbeeld vijftig hectare, tien hectare extra pachtgrond een opwaardering geven van natuur, landschap en biodiversiteit op zestig hectare. Vanwege de grote bedrijfseconomische waarde van extra grond voor het bedrijf, zijn veel boeren bereid te investeren in natuur en landschap om voor die extra grond in aanmerking te komen. De koppeling met de andere, hiervoor genoemde prikkels vergroot die bereidheid.

Bedrijfsbelang

En zo is dankzij de samenhang in de beloningsstructuur een stapeling van positieve prikkels ontstaan die per saldo sterk genoeg is om boeren intrinsiek te motiveren voor de zorg voor natuur, landschap en biodiversiteit. Het maatschappelijke belang is nu ook het bedrijfsbelang van de boer. Zorg voor natuur, landschap en biodiversiteit is nu synoniem voor ontwikkelruimte, extra inkomsten en meer waardering. Natuur kan concurreren met melk.

En zo is boeren weer wat het altijd al was: een profijtelijke, wederkerige symbiose met de natuur. Net als vroeger. Maar dan anders. Heel anders. Mooier.<

carel@courage2025.nl

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

Nationale parken van **Wereldklasse** in de 21e eeuw

Aansprekende nationale parken. Bijna iedere avontuurlijk ingestelde natuurliefhebber zoekt die parken over de grens, ver over de grens. Bijvoorbeeld In Zuid-Afrika, in het Krugerpark. Of in de Verenigde Staten, in het Yosemite National Park. Iets minder spectaculair maar nog steeds aansprekend zijn de Europese nationale parken zoals het Dartmoor National Park in Engeland, het Zwitsers Nationaal Park en het Eiffel National Park in Duitsland.
In het voorjaar van 2016 werkte een groep internationale studenten Landschapsarchitectuur in opdracht van Staatsbosbeheer aan een nieuwe standaard voor Nederlandse nationale parken. Wat heeft de kracht van ontwerpen en creatief denken deze opgave gebracht?

— Michel Jehae (Staatsbosbeheer), Marinke Steenhuis (Wageningen University, SteenhuisMeurs) en Jori Wolf (Staatsbosbeheer)

> Nederland heeft maar liefst twintig nationale parken. Hoewel ze kleiner zijn dan hun internationale broertjes, heeft Nederland er afgezet tegen de oppervlakte, meer dan welk land ook. Hun aantrekkelijkheid ligt in de typisch Nederlandse abrupte overgangen in grondsoort en landschapstype, en in de combinatie van bijzondere verhalen en flora en fauna. Maar is twintig niet te veel om allemaal herkenbaar en onderscheidend te zijn voor het publiek?
Dat beeld van meerdere kleine parken in Nederland zou zo maar kunnen veranderen. In potentie heeft de Nederlandse natuur ondanks zijn 17 miljoen inwoners namelijk wel degelijk de kwaliteiten om vier of vijf grote Nationale Parken van Wereldklasse te realiseren met nationale en internationale uitstraling. Dat is een soort top op de bestaande nationale parken. Landschapsecologisch gezien zijn de meest voor de hand liggende gebieden daarvoor het waddengebied van Texel tot de Dollard, de Zuid-Westelijke Delta met Westerschelde, Oosterschelde en Biesbosch, de duinen van de Noord- en Zuid- Hollandse Kust, het Drents Plateau inclusief de overgang naar het laagveengebied van Wieden/Weerribben, en het Nieuwe Land met de Oostvaardersplassen en de Markerwadden.
Alle vijf hebben ze door hun unieke natuurlijke ondergrond de potentie om uit te groeien tot het groene Rijksmuseum van de Nederlandse natuur, deltanatuur waar bezoekers uit de hele wereld op afkomen. Vanuit een mondiaal of Europees perspectief levert de ligging van deze delta onder zeeniveau een enorm grote variatie aan landschappen met waardevolle gradiënten op.

Nieuwe standaard

Volgend op de Kamermotie Jacobi/Van Veldhuysen heeft het ministerie van Economische zaken vorig jaar het initiatief genomen om te komen tot de zogeheten nationale parken van Wereldklasse. Samen met de kennis en ervaring van onder meer terreinbeheerders Staatsbosbeheer (beheerder in zeventien van de twintig nationale parken) en Natuurmonumenten, de ANWB en het Nationaal Bureau voor Toerisme wordt een visie ontwikkeld voor 'nationale parken nieuwe stijl'.
Op 1 november is bekend gemaakt welke gebieden (geselecteerd door een vak- en publieksjury) als pilot in het programma gaan draaien om een nieuwe standaard met bijbehorende kwaliteiten te ontwikkelen.
Kenmerk van die nationale parken nieuwe stijl is uiteraard dat het gaat om een stevige basis die bestaat uit grote eenheden robuuste en hoogwaardige natuur, natuur die je gezien moet hebben. Beleving, financiering, onderzoek, organisatie en de grotere verwevenheid met de omgeving zijn de andere criteria. Kortom, grote opgaven en uitdagingen om nationale parken met hun topnatuur (inter)nationaal te positioneren. De ingezette transitie maakt veel energie los. Maar het kost ook tijd. Het succes van het Rijksmuseum Amsterdam is ook niet van vandaag op morgen gerealiseerd. Sterker nog, de extreem succesvolle jaren 2014-2016 zijn voorafgegaan door een tien jaar durende zeer moeizaam lopende verbouwing. Om nationale parken met een vergelijkbare allure te realiseren zijn wel enige jaren nodig.

Masterstudio

De mens heeft duizenden jaren invloed gehad op het Nederlandse cultuurlandschap. Diepe tijdlagen en verhalen liggen verscholen in onze landschappen. Soms heel tastbaar en leesbaar en soms nog een beetje verborgen. De Wageningen University, Staatsbosbeheer en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed stelden dit voorjaar de manier waarop die unieke omstandigheden in het landschap terug te zien zijn centraal in een masterstudie landschapsarchitectuur. De resultaten zijn voedend voor het ontwikkelen van de nieuwe nationale standaard voor nationale parken, die in ambitie beter aansluit bij de IUCN-criteria die ook op een grotere schaal en vanuit een internationale context kijken. De masterstudio duurde acht weken en is afgesloten met een symposium op 2 september. Studenten landschapsarchitectuur uit verschillende delen van de wereld werkten onder leiding van Adriaan Geuze, Marinke Steenhuis en Sven Stremke aan een opdracht waarbij ze de mogelijkheden verkenden voor het oprichten van een Nationaal Park 2.0.
Als studiegebied was het grensgebied van de vier provincies Drenthe, Overijssel, Friesland en Flevoland, door Geuze omgedoopt tot de 'Fabulous Four'. Niet de provinciale grenzen, maar het landschapsecologisch systeem, de cultuurhistorie en de mentaliteitsgeschiedenis (cultuur en maatschappij) stond centraal in het zoeken naar een nieuwe samenhang. In een straal van zestig kilometer rondom Steenwijk is hier het perfecte rondje Nederland te maken: van droog naar nat, van gesloten naar open landschap, van zand naar veen en klei en van eeuwenoude bewoning tot pionierende polderboeren (zie 'Het verhaal van Nederland' op volgende pagina).
Daarnaast werkten de studenten op een kleinere schaal twee ontwerpen uit: een in de vallei van de Steenwijker Aa en een voor de stad Steenwijk zelf. Want tussen de bestaande nationale parken, in de *in-between-landscapes* bleken de grootste ontwerpopgaven te liggen. Studenten ontwikkelden ideeën voor een nieuw boermarkesysteem waar hop en gerst voor een bierbrouwerij worden geteeld, voor duurzame *off grid* vakantiehuisjes, gebouwd van lokale materialen, en voor fietsroutes naar de bron van de beken via een vogelparadijs in het dal van de Steenwijker Aa. En door de mest van boeren te lozen in een collectieve pijpleiding, kan het water van de Steenwijker Aa weer schoon worden en in Steenwijk uitmonden in een nieuwe stadsnatuurbad.

Outstanding beauty

De masterstudio werd uitgevoerd in opdracht van Staatsbosbeheer, en ondersteund door het ministerie van Economische Zaken, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Natuurmonumenten. De masterstudio heeft veel opgeleverd. De rol van het verhaal van de mens en het landschap is essentieel en niet weg te denken. Uit dat verhaal komen ontwerpthema's voort die door de studenten naar de toekomst zijn gebracht, en waarbij harde grenzen tussen beschermde natuurkernen en hun omgeving worden verzacht. Landschapsontwerp is een krachtig middel om de eenheid en de beleving te vergroten. De hypothese dat een Nationaal Park een sterker profiel krijgt als je groter kijkt en minder harde grenzen legt tussen de natuurkernen en hun omgeving, is daarmee bevestigd.
De lessen die uit de masterstudio gehaald kunnen worden en die kunnen helpen om de Nederlandse Nationale parken naar een hoger ambitieniveau te trekken zijn:

1. Neem het schaalniveau van een samenhangende landschappelijke eenheid als vertrekpunt en niet de grenzen van de bestaande natuurkernen.
2. In de basis bestaat een nationaal park uit stevige natuurkernen met kenmerkende habitats en biodiversiteit van internationale waarde.
3. Een nationaal park in Nederland heeft een rijke, gave en beleefbare cultuurhistorische gelaagdheid in een landschap van *"outstanding beauty"*, goed landschapsontwerp en architectuur draagt daar aan bij.
4. Uitdragen van het verhaal en beleven van het gebied kan niet zonder betrokkenheid en trots van bewoners en ondernemers.
5. Het gebied moet goed ontsloten en bereikbaar zijn.

Menselijke aanwezigheid en ecologische diversiteit hoeven elkaar niet uit te sluiten maar vormen samen een sterk merk – het verhaal van Nederland.

> *vervolg op volgende pagina met 'Het verhaal van Nederland'*

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

< *vervolg van vorige pagina*

Het verhaal van Nederland

De resultaten van de Masterstudio hebben onderstaand verhaal voor het bidbook (plan) Nationale Parken van Wereldklasse van het Regionaal Landschap Drents Friese Grensstreek opgeleverd

Beklim de toren van de Grote kerk van Steenwijk en draai om je as. Waan je de landmeter die in de vroege negentiende eeuw de kadastrale kaart van Nederland maakte en alle kerktorens beklom. Of nee, wacht. Verbeeld je duizenden soldaten rondom de stad. Hier is de geschiedenis van de gouden eeuw geschreven, want in 1592 heroverde Oranjeprins Maurits de majestueuze vesting Steenwijk op de Spanjaarden. De vesting Steenwijk, die smalle en enige poort naar de mysterieuze venen van Drenthe, een landsdeel zo geïsoleerd en onbekend dat het geen stemrecht kreeg in de Zeven Verenigde Provinciën. Door de zuurstofarme condities in het veen raakten, veel eerder in de tijd, lichamen gemummificeerd, waardoor we van de veenlijken veel leren over voedsel, kleding en rituelen. Daar, richting het noordoosten, heersen de Witte Wieven, dool je dagen rond door woeste wouden en stuifzandvlaktes en hoor je met een beetje geluk de

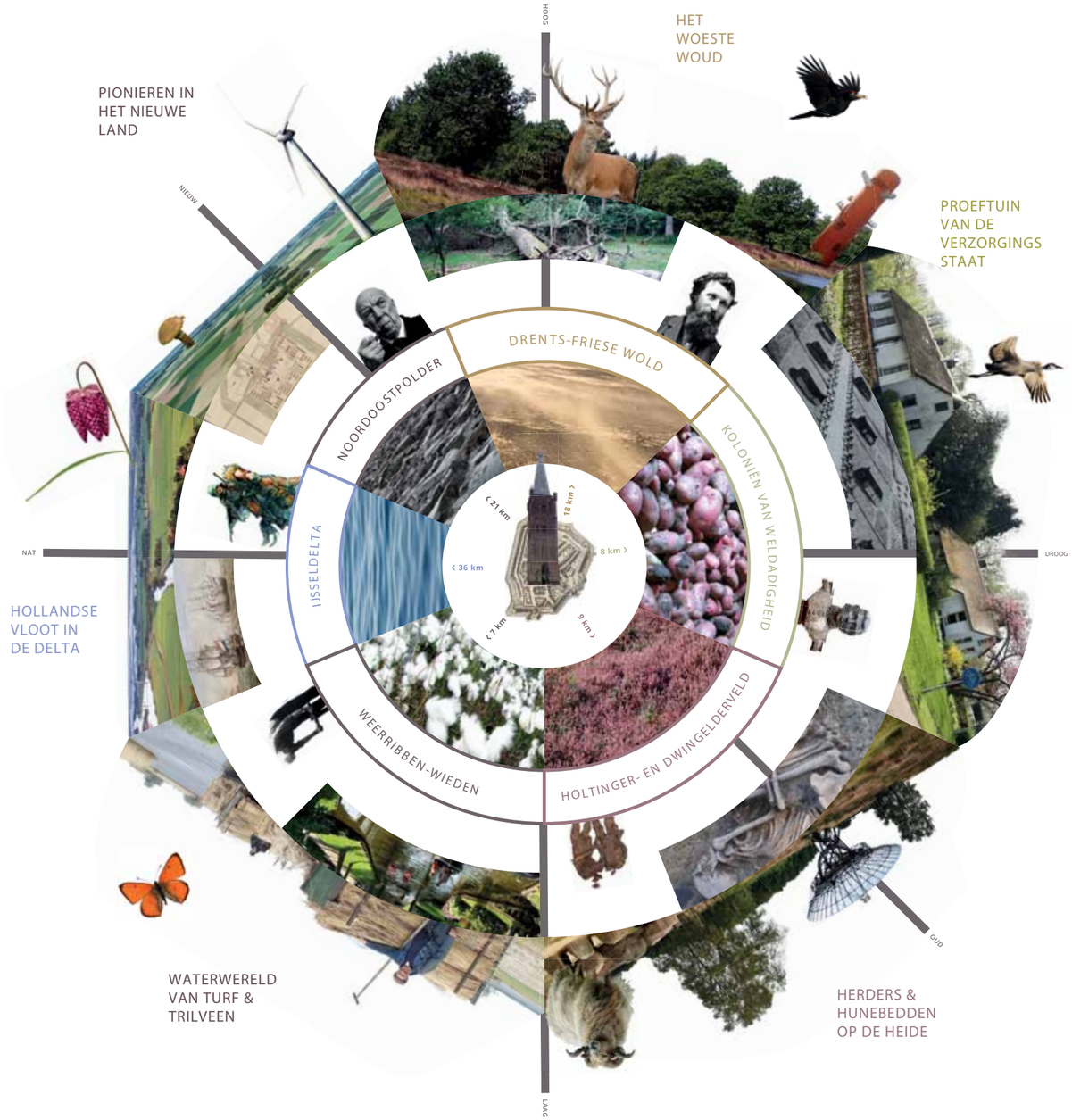

zwarte specht. Na de Veluwe is dit het grootste bosgebied van Nederland, een wildernis waar je een andere kant van jezelf kunt ontdekken. John Muir, de naturalist-filosoof wees rond 1900 al op het helende effect van buitenzijn: 'In every walk with nature one receives far more than he seeks.' Het smeltwater van de oude gletsjers sleep een geul uit in het dikke keileem; het is de Vledder Aa, die het water nog altijd via Steenwijk naar de vroegere Zuiderzee brengt.
Steenwijk, de halte waar na 1818 duizenden paupers uit het verarmde Holland van de boot stapten om een nieuwe toekomst als landbouwkolonist te beginnen in de Koloniën van Weldadigheid rond Frederiksoord. Hier lag de proeftuin van de verzorgingsstaat, met koloniehuisjes in een

foto Hans van den Bos

monumentaal lanenlandschap – een gebied dat voorgedragen is als werelderfgoed. Onder leiding van generaal Johannes van den Bosch ontstond hier een mini-maatschappij, met een eigen munt, koloniekleding en voor elke gezindte een eigen kerk. Hoog boven de koloniën is het kenmerkende, jazzy geluid van de kraanvogels te horen.

Draai verder. Verbaas je over de hoogte van Havelte, waar het schuivende landijs duizenden jaren eerder enorme keien achterliet en later de hunebedbouwers inspireerde tot een bijzondere grafcultuur. Het landschap onthult zoveel lagen en betekenissen. In de Tweede Wereldoorlog gebruikten de Duitsers het soepele rode keileem om de landingsbanen van Fliegerhorst Havelte te maken; voor hen was Havelte een strategisch gelegen, hoog en open uitvalsbasis. Iets verderop ligt het Dwingelderveld, het grootste natteheidecomplex in Nederland, waar de herder nog altijd zijn schapen hoedt. Kleine zelfvoorzienende brinkdorpen onder majestueuze eiken vormen een schuilplaats voor de mens, die op de uitgestrekte essen rogge en boekweit verbouwde.

Richt je blik naar het zuiden en verwonder je over de veenmeren van Weerribben en Wieden, gevormd door turfafgraving. De turf werd verscheept als brandstof voor de Hollandse steden, en wat overbleef was een magische waterwereld, woonplaats van otters, libellen en rode vuurvlinders. Langs de oevers wordt al eeuwenlang riet

gesneden. Turf, riet en sinds de schilderijen van W.B. Tholen vanaf 1900 ook toeristen; in Giethoorn maken zij een tijdreis door dit wandelende waterdorp, dat als gevolg van overstromingen telkens verplaatste.

Dan, iets naar het westen, het machtige rivierlandschap van de IJsseldelta, waar het water uit de Rijn in de vroegere Zuiderzee stroomt. Onlangs werd hier de 15e eeuwse IJsselkogge gevonden, die ons het verhaal van de handel tussen de Hanzesteden vertelt. In de 17e eeuw vergaarde de elite van Vollenhove zoveel rijkdom dat het de 'stad der paleizen' werd genoemd. In de geometrische schoonheid van de 18e eeuwse polder Mastenbroek herken je de maatvoering van de renaissance en in het prachtige Kampen besloot boerenzoon Jan Voerman om schilder te worden - vanaf 1890 legde hij de IJssel ontelbare malen vast. We zijn bijna rond. Maar niet nadat we ons verbaasd hebben over de grote maat van de 80 jaar oude Noordoostpolder, dat grootschalige staatslandschap, de multiculturele samenleving avant la lettre, waar pionierboeren en hun echtgenotes gekeurd werden alvorens een vastgesteld areaal grond te mogen bewerken. Vele Joodse onderduikers vonden een veilig heenkomen in de nog nauwelijks ontgonnen polder. Het is het land van Sicco Mansholt, de naoorlogse minister die zich voornam om nooit meer een nationaal voedseltekort te krijgen. In de uiterste zuidoosthoek liet Rijkswaterstaat schaalmodellen van de Deltawer-

foto Hans van den Bos

ken bouwen – in het Waterloopkundig Laboratorium, alweer een proeftuin – van de Nederlandse waterbouw.

Sluit je ogen en verwonder je over dit fenomenale rondje Nederland dat vier provincies bestrijkt. Van hoog naar laag, van droog naar nat, van zand via veen naar klei. Cultuur en natuur, het DNA van Nederland in één landschapspanorama met een tijdsdiepte van duizenden jaren – het bestaat, en het ligt klaar om te ontdekken.

Afkomstig uit bijlage bidbook Nationale Parken van Wereldklasse van het Regionaal Landschap Drents Friese Grensstreek

ADVERTENTIE

Themanummer van LANDSCHAP over OBN-onderzoek nat zandlandschap

Een van de landschapstypen waar OBN onderzoek naar doet ten behoeve van beleid, beheer en herstel is het nat zandlandschap. Het themanummer bevat artikelen over hoogvenen, vennen, vochtige heiden en vochtige bossen. De artikelen geven een synthese van resultaten. Tevens is een kennisagenda voor het nat zandlandschap van de 21e eeuw opgenomen en een review van dit onderzoek van de laatste acht jaar.

Dit themanummer is te verkrijgen door 15 euro over te maken op
IBAN NL73INGB0003919446 t.n.v. WLO te Utrecht
o.v.v. 'Landschap 2016-2' en volledige adres.

In juni 2017 zal een themanummer over het OBN onderzoek in het droog zandlandschap verschijnen.

Veerse Meer **een icoon voor maakbaar Nederland**

Diagonaalkaart die Nico de Jonge met de afdeling landschapsverzorging maakt in 1960 als bijdrage aan de totstandkoming van de eerste nota ruimtelijke ordening.

Lange tijd heeft Nederland geloofd in een maakbaarheid van het land. In 1954 werd het verplicht om bij alle ruilverkavelingen een landschapsplan te presenteren. Al het ruimtelijk beleid, landbouw, volkshuisvesting en economische ontwikkeling, maar ook defensie, recreatie en natuurbescherming moest op elkaar afgestemd, uitgewerkt door de Rijksdienst voor het Nationale Plan. Dit leidde uiteindelijk in 1960 tot de Nota inzake de ruimtelijke ordening, later de Eerste Nota genoemd. Een advisering van Staatsbosbeheer was verplicht voor alle ontginningsprojecten. De rijksdienst voor het Nationale plan had een lijst met beschermde natuurgebieden. Op veel plaatsen in Nederland is dit geloof in maakbaarheid nog te zien in het landshap. Zoals bij het Veerse Meer in Zeeland, in de jaren zestig ontworpen door Nico de Jonge van Staatsbosbeheer.

— Jan Janse (Adviseur en coördinator landschap en cultuurhistorie, Staatsbosbeheer)

> Na de watersnoodramp van 1953 werd de veiligheidsopgave snel opgepakt door de Deltacommissie met de Deltawerken en afdamming van zeearmen. Hier ontstonden de eerste grote recreatielandschappen. In Zeeland werd de Zandkreek afgesloten (1957-1960) en ontstond het Veerse meer. Voor het Veerse meer werd bepaald dat een doelgroep van 5 miljoen recreanten haalbaar moest zijn, uitgaande van een actieradius van 90 km voor dagrecreatie. Voor weekendrecreatie werd uitgegaan van 225 km actieradius waarbij zelfs uitgegaan werd van 25-30 miljoen mensen. Staatsbosbeheer kreeg de opdracht een plan te maken voor de inrichting van water en oeverrecreatie van het Veerse Meer.

Doelmatig en flexibel

In 1960 werd Nico de Jonge (voormalig student bij professor Bijhouwer) hoofd van de afdeling Landschapsverzorging bij Staatsbosbeheer. Hij was een actieve pleitbezorger voor planmatige landschapsvorming. In 1960 schreef hij dat hij de landschapsbeschermers dankbaar was voor de natuur die zij vanaf het begin van de 20e eeuw van de ondergang hadden gered, maar dat voor de toekomst van het landschap en de samenleving een puur conserverende opstelling een bedreiging vormde. “Om tot een ‘hogere cultuurprestatie’ te komen was landschapsbouw nodig. Drie jaar na zijn aanstelling bij Staatsbosbeheer werd de naam van zijn afdeling veranderd in landschapsbouw. Ontwerpen was volgens hem een middel om de culturele waarde en schoonheid van het landschap te vergroten. Dit was vele jaren leitmotiv voor de afdeling. Voor Nico de Jonge was het ontwerp ook een middel om de functies die het landschap moest vervullen een plek te geven. Ontwerpen moesten doelmatig zijn en flexibel, dus veranderingen in gebruik kunnen toelaten. Nico de Jonge vond dat de functie van recreatie en die van landbouw maar gescheiden moesten worden omdat anders de recreant last zou hebben van agrarische activiteiten. Dit is bij het Veerse meer ook duidelijk terug te zien.

Landgoedachtig ensembles

Wars van mode tekende Nico de Jonge zijn bosblokken als abstracte strakke elementen, niet geromantiseerd, maar zakelijk. In het geval van De Schotsman, in het Veerse meer plan, versterkte hij dat door in het plan aan te geven dat een goede boszoom wenselijk was. Het kenmerkende voor de bosontwerpen van De Jonge is vooral de maatvoering en het streven naar grootse effecten. Hij schakelde kleine oppervlakten bos aaneen tot lange lijnen en landgoedachtig ensembles.
Nico de Jonge kreeg het aan de stok met boeren over zijn visie maar ook met de beschermers. Hij zou als rigoureus ontwerper vaak geen rekening houden met bestaande waarden en structuren. Af en toe ergerde De Jonge zich aan de geuite zorgen over de gevolgen van zijn plannen. Zo verweerde hij zich tegen commentaar op het planten van bos op de drooggevallen zandplaten in het Veerse Meer met de uitspraak ‘dat men het silhouet van Veere toch niet van overal vandaan hoefde te zien’. Maar hij paste zich ook aan, door vanaf midden jaren zestig meer rekening te houden met bestaande ecologische waarden en natuur als een landschapsfunctie mee te nemen in zijn ontwerpen.

Afsluiting Lauwerszee met de twee laatste caissons, foto Deltadienst 1969

foto Maurice Kruk/Staatsbosbeheer

Huidige situatie De Schotsman, doorzichten naar het water komend uit het bos.

Plan Veerse Meer waarbij 220 ha bos werd aangeplant. Ontwerp: Nico de Jonge en Ellen Brandes-de Lesterieux.

Het Landschapsplan Veerse Meer

Voor de verschillende vormen van water- en oeverrecreatie op en rond het Veerse Meer werd een zonering voorgesteld: Waterrecreatie bij de afdammingen, verblijfsrecreatie op meerdere plaatsen geclusterd langs de oever. Stranden en grasvelden aan het water werden zo gepositioneerd dat ook dagrecreanten ze konden gebruiken. Voor de ontsluiting werden paden en parkeerplaatsen gepland aan het einde van insteekwegen. De platen en schorren in het middengebied werden als natuurgebied bestemd voor extensieve recreatie. Om er te kunnen komen werden kleine aanleghaventjes gepland.
Ruimtelijk gaf De Jonge het recreatiegebied Veerse Meer vorm als een samenhangend geheel door in breedte variërende gordels van bossen te projecteren langs de gehele noord- en zuidgrens met het agrarische gebied. Ze vormen samen met de kampeer- en huisjesterreinen een aaneengesloten rand langs de voormalige zeedijken. De meeste bossen en verblijfsterreinen bevinden zich buitendijks, maar niet allemaal.

Eilanden

Met het bebossingsontwerp van de oevers en de door water omgeven platen vergrootte De Jonge de afwisseling in de beleving van het Veerse Meer voor boten. Het bos op de Haringvreter scheidt bijvoorbeeld de historische vaargeulen in een hoofdgeul langs Veere en een nevengeul langs Kamperland. Langs de hoofdgeul toont de schets brede onbegroeide zandplaten, terwijl langs de nevengeul de bosranden relatief dicht langs de oever lopen. In het bos op de Haringvreter zijn twee kleine open ruimten als luwe kampeerplekken voor passanten bedacht. De Jonge plande naast de bestaande Haringvreter nog een paar kleinere eilanden (delen van platen die al dan niet na ophoging permanent zouden droogvallen). Hierop tekende hij echter geen bos.
Omdat de ontwikkeling van stranden aan de oevers te lang duurde vanwege het hoge slibgehalte, werden de oevers met gras ingezaaid. Bijzonder is dat deze voor de recreatie bedoelde noodgreep op veel graslanden tot hoge natuurwaarden heeft geleid met orchideeën en laagveenontwikkeling op de wat nattere plekken.
Ook in het Veerse Meer kwamen enkele eilanden. De Soelekerkeplaat moest de zuidelijke uitloper van de Haringvreter beschermen tegen verdere oeverafslag. De vorm werd bepaald door de één-meter-dieptelijn. Het eiland werd nadat het werd ingezaaid met stuifgraan en graszaad (tegen zandstuiving), verder vrij gelaten voor spontane vegetatie en ontwikkeling. In 1973 werden er opnieuw ontwerpen gemaakt voor een aantal eilanden. Deze eilanden vormden een scheiding tussen de beroepsvaart en recreatieve vaart en werden tussen de Goudplaat en het recreatieterrein De Piet geplaatst op een ondiep deel in het Veerse Meer. Hierdoor ontstonden meer recreatieve

mogelijkheden. Ook dit ontwerp werd gebaseerd op de natuurlijke patronen van de al bestaande platen en geulen. Het bos op de Haringvreter ligt op het hoge zandige deel van de plaat in een strak geometrische vorm door de contouren van de plaat als ware te herhalen.

Geulen en kreken

Het ontwerp met de contrasterende vormen als tegenhanger van de natuurlijk gevormde kreken, geulen en platen, zijn nog steeds aanwezig maar wel enigszins afgevlakt. De kenmerkende overgang tussen landbouw en bos na de uitbreiding is in enige mate behouden gebleven. De confrontatie bij het dorp Kamperland met het recreatiegebied is vormgegeven als beëindiging met recreatieblokken en bosblokken. Een dunne schil bos moest de wereld van de haven scheiden van de polder. Hier anticipeerde De Jonge al op de latere recreatieve ontwikkeling van de haven dor deze te scheiden van het agrarische landschap. Hij beëindigde de strook tegen het dorp met een blokvormig bosje wat als buffer een stevige rand aan het dorp bood.
Vanaf het Veerse Meer gezien vormen de kreek en de haventoegang van Kamperland een goed herkenbare brede opening in het bos. Ten oosten van de havenmonding schetste De Jonge op de buitendijkse gronden een groot bos voor extensieve recreatie en natuur. Op de tegenoverliggende zandplaat de Haringvreter projecteerde hij ook een bos. Zo benadrukte hij het verschil tussen de bredere vaargeul waaraan Veere ligt en de vaargeul langs Kamperland. De westelijke rand van de beide bossen legde hij in het verlengde van de Sint Felixweg. Daardoor zou voor het verkeer op het Veerse Meer de haventoegang van Kamperland vanaf beide vaargeulen herkenbaar zijn als een brede opening in de rand van bossen en bungalowparken langs de noordoever.
Het deel van de Ruiterplaatweg parallel aan het Veerse Meer naar het westen lopend, had De Jonge tussen de oever en het bungalowpark gedacht. De huidige geprivatiseerde oever is dus niet volgens het idee van De Jonge openbaar gebleven wat wel zijn insteek was.

Boven: Aanplant van de Schotsman na afsluiting zeearm, aanleg dagrecreatieterreinen, wegen en paden bron beide foto's GEO-web viewer provincie Zeeland.

Links: uitsnede ontwerp Veerse Meer, ter hoogte van havenmonding Kamperland en Veere.

Ontwerpschets van de Haringvreter, 1965 Ellen Brandes – Lesterieux

Beplanting

De Jonge en zijn collega's planden de aanleg van gemengde loofbossen, gebaseerd op de mogelijkheden die er waren om de nog zilte gronden te beplanten. Voor het Veerse meer zijn de totale beplantingslijsten nog bekend: es en eik naast esdoorn, Hollandse iep en Canadese en Grauwe populier werden aangeplant. Bijzonder is de toepassing van kerngebieden op de wind waar de meest windbestendige soorten als de populieren de wind en zout bij de gevoeliger soorten als de eiken weg moesten houden. Voordeel was dat dan ook snel een bos werd bereikt omdat deze soorten sneller groeiden.
De aanplant is goed te zien op de luchtfotoreeks van de provincie Zeeland 1959 (vooraf) met de plaat Onrust waar 1970 de grootste aaneengesloten bossen aan het Veerse meer werden geplant.<

j.janse@staatsbosbeheer.nl

foto Fabrice Ottburg

Landschapssymposium 2016: **Een ander landbouwlandschap**

LandschappenNL heeft op 6 oktober haar jaarlijkse landschapssymposium gehouden in conferentiecentrum Drakenburg in Baarn. Dit jaar stond het symposium in het teken van de landbouw. Anno 2016 is landbouw nog altijd een beslissende factor voor de vorming van ons landschap. Maar haar invloed lijkt de laatste decennia door de enorme nadruk op productie eerder negatief dan positief. Verschillende presentaties lieten zien dat een kentering mogelijk is, waarbij biodiversiteit en beleving een groter aandeel gaan verwerven.

— Gerrit-Jan van Herwaarden en Sascha van Breukelen (LandschappenNL)

> Investeren in de natuurkracht van landschap staat aan de basis van de vier returnmethode van Willem Ferwerda van Commonland. Zijn inspiratievolle betoog over het investeren in landschap met als doel vergroten biodiversiteit, sociaal maatschappelijke ontwikkeling, inspiratie door creatie en economische mogelijkheden sloeg goed aan bij het publiek. Met voorbeelden uit verschillende landen liet hij zien hoe je opschaling in een landschap (ecosysteem) realiseert met vele stakeholders en verrassende investeerders. Met de methode kan landdegradatie die leidt tot verlies van biodiversiteit, banen, economische activiteit en betekenis, worden omgebogen naar herstel van inspiratie, sociaal kapitaal, natuurlijk kapitaal en financieel kapitaal (de vier returns). De vier returns aanpak combineert en verbindt gedurende twintig jaar drie verschillende landschapszones (natuurlijke-, gecombineerde- en economische zone). Kort na het symposium bleek Ferwerda door Trouw op nummer 1 geplaatst te zijn in de Duurzame 100.

Alex Datema, voorzitter van Boerennatuur.nl, gaf aan dat de nieuwe boerencollectieven die het nieuwe agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLB) hebben opgepakt een goede start hebben gemaakt. Wel liggen er nog uitdagingen met lerend beheren, het invullen van waterdoelen en vergroten van het bereik van de collectieven. Hij benadrukte in zijn verhaal dat samenwerking voor een ecologisch waardevoller landschap een must is. Er ligt een gezamenlijke uitdaging voor boeren, ketenpartijen/markt en overheden/maatschappij. Nederland moet volgens Datema juist als gidsland de koers verleggen en het voortouw nemen naar een structureel duurzame landbouw.

Jan Willem Straatsma presenteerde het programma Foqus Planet van FrieslandCampina en hij liet zien hoe business gekoppeld wordt aan een ambitie om het boerenbedrijf een duurzamer karakter te geven. Via dit programma en een hieraan gekoppeld puntensysteem ontvangen leden-melkveehouders van FrieslandCampina een vergoeding voor duurzame productie zoals weidegang van melkkoeien. Het bedrijf zoekt samenwerking met relevante partijen, zoals de agrarische collectieven.

Ernst Jan van Haaften van Brabants Landschap ging in op de ontwikkelingen die in Brabant geleid hebben tot een nieuwe kwaliteitsimpuls van het landschap. Met het Groen Blauwe Dienstenkader is een structurele basis gelegd voor goed beheer van het landschap door boeren en buitenlui. Het nieuwe ANLB stelsel leidt tot effectiever en efficiënter beheer. Daarbij zijn samenwerking tussen gebiedspartijen en ondersteuning van collectieven door de stichting Zeebra succesfactoren. Hoe de praktijk werkt, werd in korte pitches getoond. Roelof Balk vertelde over de ontwikkelingen in het Noorderwold-Eemvallei (Flevoland). Nanda van den Bergh en Chris Vreugdenhil lieten twee Zeeuwse projecten zien: Kustlaboratorium en de Vogelakkers op Schouwen Duivenland. In Noord-Holland wordt gewerkt aan een innovatief programma voor veenontwikkeling gepresenteerd door Roel van Gerwen.

Het symposium, dat is bezocht door ruim 125 deelnemers, werd geleid door dagvoorzitter Hank Bartelink. Met het Buzzmaster-systeem werden vragen uit de zaal verzameld bij de diverse presentaties, waardoor een dynamische interactie tussen de zaal en de sprekers ontstond.

De presentaties van het Landschapssymposium zijn op te vragen bij LandschappenNL.

Leestekens van het landschap

Het Luttenbergerven

Een nieuwe website over kleine landschapselementen

Een landschapsdeskundige weet vaak veel te vertellen over bepaalde elementen in het landschap. De rapporten en boeken staan keurig bij hem in de kast. Ook iemand die al lang in hetzelfde dorp woont weet nog wel hoe de vroegere gebruiken waren en waarom dat ene bosje daar ligt en waarom die ene sloot de rare bocht maakt. Zo is er alles bij elkaar heel veel kennis over kleine landschapselementen voor handen maar die is echter heel slecht ontsloten. Het project Leestekens in het landschap maakt daar, samen met alle deskundigen, verandering in.

— Oscar Borsen (Landschapsbeheer Friesland), Gerrit-Jan van Herwaarden (LandschappenNL) & Theo Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

foto Arne ten Hoeve

Onder: Een meestoof is een gebouw in het zeekleilandschap van Zuidwest-Nederland waarin wortels van het gewas meekrap werden gedroogd, fijngestampt en gekookt. De meekrap *(Rubia tinctorum),* ook wel mee of mede genoemd, is een van oorsprong in klein-Azië voorkomende plant die behoort tot de sterbladigenfamilie *(Rubiaceae)*. Meekrap werd sinds de Middeleeuwen in Zeeland geteeld en is van oudsher gebruikt als grondstof voor de rode kleurstof alizarine.

foto Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

> De kennis over historische landschapselementen in Nederland is versnipperd, slechts gedeeltelijk gepubliceerd, goeddeels alleen in boekvorm beschikbaar en daardoor vrij slecht toegankelijk voor grote groepen mensen. Bovendien is het een onderwerp waarover niet alleen veel kennis bij deskundigen (wetenschappers, erfgoedorganisaties, natuur- en landschapsorganisaties) berust, maar zeker ook bij lokale bewoners en vrijwilligers overal in Nederland. Dit vraagt dus om nieuwe verbindingen tussen expert knowledge en local knowledge. Het verbinden van professionals en vrijwilligers was dan ook de belangrijkste drijfveer voor het opstarten van een project van de Rijksuniversiteit Groningen en LandschappenNL, dat geleid heeft tot een interactieve website over kleine landschapselementen: www.leestekensvanhetlandschap.nl. Daarin zijn de betekenis en achtergronden van meer dan driehonderd kleine landschapselementen in Nederland weergegeven. De wiki-achtige opzet maakt het mogelijk om zelf informatie toe te voegen of te corrigeren. Op deze manier wil het initiatief een bijdrage leveren aan behoud en herstel van kleine landschapselementen.

Een schatkamer vol landschapselementen

Weet u wat een meestoof is? Of een daliebult, een kliendobbe of een biest? Het Nederlandse landschap heeft vele honderden soorten landschapselementen, soms ontstaan door de natuur, veel vaker door de mens. Ze zijn het resultaat van eeuwen landschapsgebruik. Sommige elementen, zoals houtwallen, sterrenbossen of trekvaarten komen in allerlei delen van Nederland algemeen voor en hebben ook overal min of meer hetzelfde uiterlijk en dezelfde benaming. Maar er zijn ook elementen die heel specifiek aan bepaalde landschappen of microregio's zijn verbonden en streekgebonden namen hebben. Voorbeelden zijn de meestoven in Zeeland, waar in het verleden rode verfstoffen uit de wortels van het gewas meekrap werden gewonnen. Of de pingo's in bepaalde delen van Drenthe en Friesland: kleine meertjes ontstaan door smeltend ijs uit de laatste ijstijd.

Tezamen vertegenwoordigen deze honderden soorten landschapselementen een uitzonderlijk rijke categorie van ons Nederlandse landschappelijke erfgoed. Tegelijkertijd zijn ze ook voor het voortbestaan van veel planten en dieren in het agrarisch cultuurlandschap van onschatbare waarde. In het onlangs uitgebrachte boek Agrarisch natuurbeheer in Nederland wordt gewezen op drie functies van groene landschapselementen: het verschaffen van voedsel aan dieren, beschutting en gelegenheid om te nestelen of te overwinteren. Naast hun habitatfunctie zijn landschapselementen belangrijk als netwerk voor de verspreiding voor planten- en diersoorten. Omdat ze meestal niet goed meer passen in moderne vormen van landgebruik, vormen ze door hun kleine omvang en het ontbreken van gerichte beschermingsmaatregelen vaak ook een heel kwetsbare – en soms zelfs bedreigde – categorie van ons erfgoed. Voldoende reden om meer aandacht te besteden aan deze bijzondere pareltjes in ons Nederlandse landschap.

Een nieuwe website

Dankzij een gift van een anonieme geldschieter kon bij het Prins Bernhard Cultuurfonds het Leestekens van het Landschap Fonds worden opgericht. Dit fonds gaf

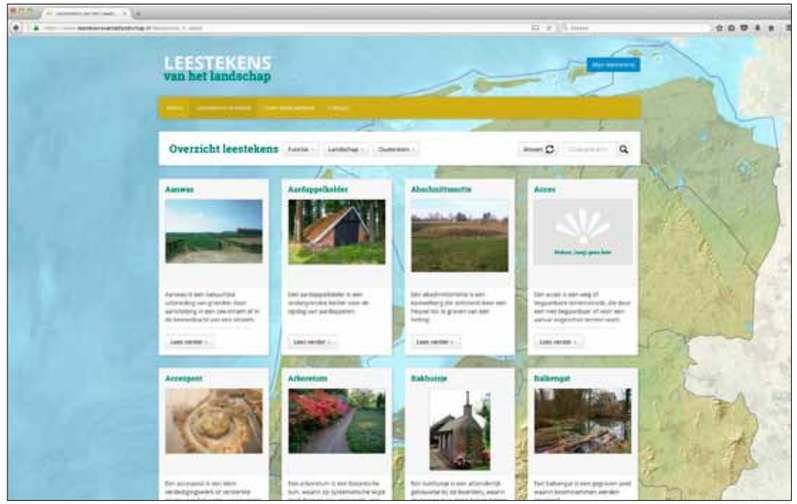

foto Albert-Erik de Winter

Loofgang op landgoed Mariëndaal bij Arnhem.

foto Albert-Erik de Winter

Houtwal

aan het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen de opdracht om een website te ontwerpen waarmee de beschikbare kennis over kleine landschapselementen in Nederland op een zo laagdrempelige wijze aan een breed publiek wordt aangeboden. Met hulp van LandschappenNL en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is afgelopen jaar de website www.leestekensvanhetlandschap.nl gebouwd. Belangrijk doel is om hierin zowel de kennis van deskundigen (wetenschappers, natuurorganisaties, erfgoedorganisaties) als die van lokale ervaringsdeskundigen (vrijwilligers) met elkaar te verbinden. Tot dusverre zijn de werelden van professionals en vrijwilligers in Nederland nog te veel gescheiden, waardoor belangrijke kansen worden gemist. Veel specifieke kennis over historische landschapselementen is bovendien slecht gedocumenteerd of alleen in vakliteratuur te vinden. Hoogste tijd om deze toegankelijk te maken voor een veel grotere groep van mensen.

Bezoekers van de website treffen op dit moment een lijst van 326 verschillende landschapselementen aan. Wie op een van deze elementen klikt, krijgt informatie over de betekenis, het ontstaan, de ouderdom en de geografische verspreiding van het desbetreffende element. Wie bijvoorbeeld op het element met de ietwat vreemde naam 'ha-ha' klikt, ontdekt dat het hier om een verdiepte, droge gracht gaat die regelmatig te vinden is in tuinen en parken uit de 19e eeuw die zijn aangelegd in de Engelse landschapsstijl. De website bevat bovendien een ruime databank van zowel historische als actuele foto's. Wie verder wil lezen krijgt bovendien een overzicht van relevante literatuur.

Iedereen kan bijdragen!

De website Leestekens van het landschap is nog volop in ontwikkeling. Bij veel elementen staat nu nog slechts de meest basale informatie. Dankzij een wiki-achtige opzet kunnen zowel professionals als vrijwilligers zelf informatie aanvullen of corrigeren. Via een e-mail aan de webmaster krijgt iedere geïnteresseerde een eigen account waarmee teksten kunnen worden bewerkt of aangevuld en nieuwe foto's worden toegevoegd. Daarmee kan hij/zij bijvoorbeeld eenvoudig nagaan of er landschapselementen ontbreken waar hij informatie over heeft om deze info vervolgens toe te voegen. Ook is het mogelijk om artikelen over een bepaald element in pdf-vorm toe te voegen aan de website. Heel bijzonder is bovendien de functie waarmee specifieke landschapselementen op kaart kunnen worden ingetekend. Zo vormt zich in de loop der tijd een steeds completere en rijk gevarieerde site.

Deelnemers gezocht

Beheerders, maar zeker ook vrijwilligers zijn door hun specifieke landschaps- en streekkennis van groot belang voor de kwaliteit van de nieuwe website. De makers van de site zoeken daarom beheerders en vrijwilligers die de website verder willen uitbouwen. In het bijzonder gaat het om personen die in het verleden bepaalde landschapselementen in de eigen streek hebben geïnventariseerd of dat misschien in de nabije toekomst gaan doen.

Recent heeft een IVN-werkgroep bijvoorbeeld een groot aantal doorbraakkolken in het Groningse Dollardgebied in kaart gebracht en op de website voorzien van uitgebreide achtergrondinformatie bij elke kolk. Een ander voorbeeld is de fotograaf Koos Broek die in het kader van zijn project 'Dutch mountains' bezig is met het fotograferen van kunstmatige verhogingen in Nederland. Hij heeft al enkele landschapselementen aan de lijst toegevoegd en voorzien van informatie en beeldmateriaal.<

De website 'Leestekens van het landschap' is gemaakt door het Kenniscentrum Landschap en Landschappen.nl. Dit was niet mogelijk zonder initiatief en financiële ondersteuning van het Leestekens van het Landschap Fonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds. Voor meer informatie, het aanmaken van een account of het aanmelden als vrijwilliger: www.leestekensvanhetlandschap.nl/contact

Wetering

foto Jelle Snik

Tuunwal

foto Albert-Erik de Winter

ADVERTENTIE

Bijzondere landschapselementen vereisen **bijzonder beheer**

Pingoruïnes in Drenthe

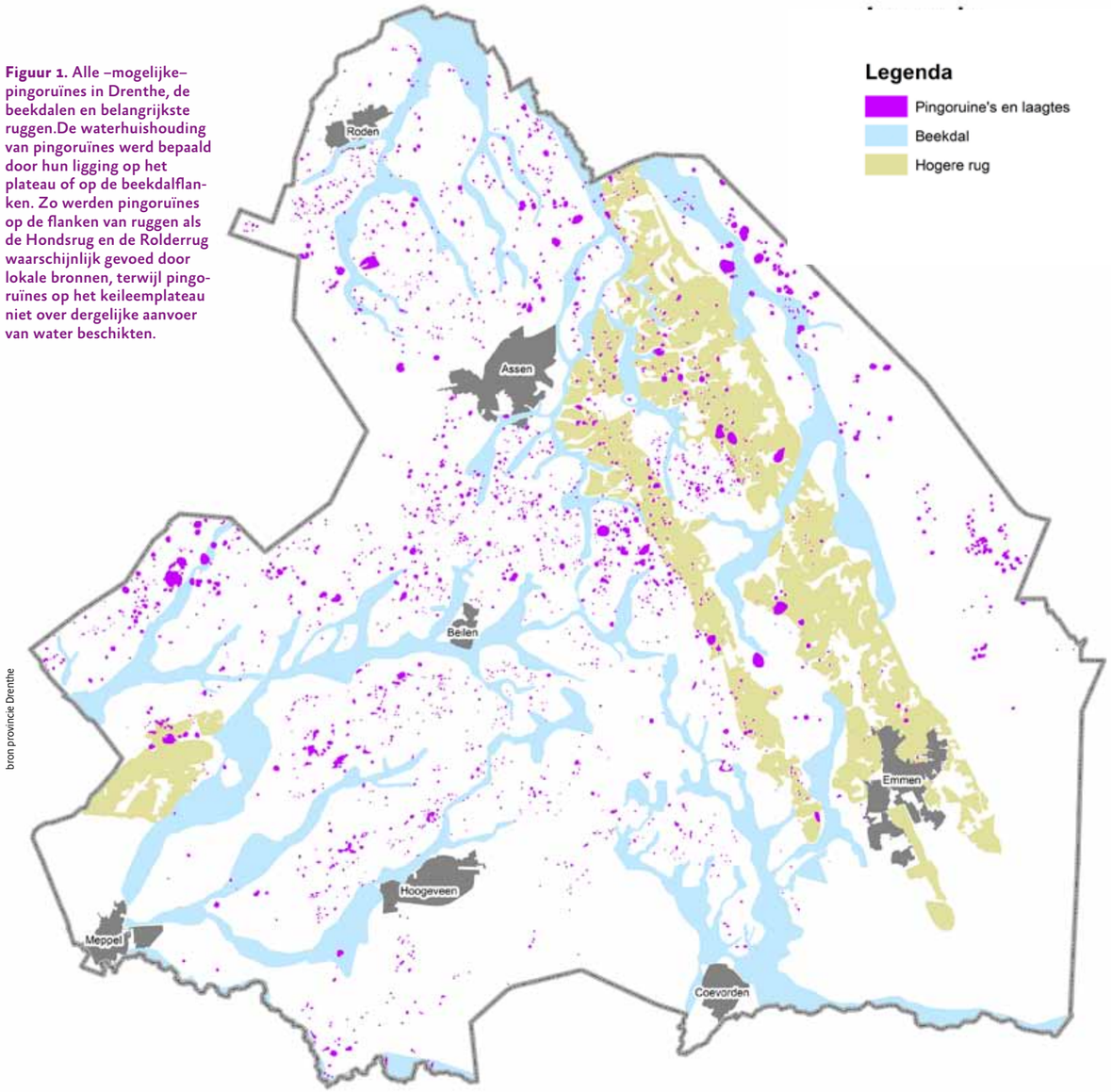

bron provincie Drenthe

Figuur 1. Alle –mogelijke– pingoruïnes in Drenthe, de beekdalen en belangrijkste ruggen.De waterhuishouding van pingoruïnes werd bepaald door hun ligging op het plateau of op de beekdalflanken. Zo werden pingoruïnes op de flanken van ruggen als de Hondsrug en de Rolderrug waarschijnlijk gevoed door lokale bronnen, terwijl pingoruïnes op het keileemplateau niet over dergelijke aanvoer van water beschikten.

In Drente komen ongeveer 2500 ronde meertjes voor: mogelijk pingoruïnes. Behalve aardkundig en archeologisch zijn het ook in ecologisch en recreatief opzicht interessante locaties. Ze liggen zowel in het agrarisch cultuurlandschap en als in natuurgebieden. Vaak zijn ze moeilijk zichtbaar of bereikbaar en door hun kwetsbaarheid vragen ze om specifiek beheer. Omdat er nog zoveel vragen zijn over deze bijzondere locaties, is begin 2016 het Pingo Programma gestart.

— Anja Verbers (senior projectleider Landschapsbeheer Drenthe) en Enno Bregman (beleidsmedewerker Bodem en Ondergrond, provincie Drenthe)

> Pingoruïnes zijn relicten uit de laatste ijstijd. Het zijn depressies die overbleven nadat ijslenzen voorgoed smolten. Diepe, droge depressies bleven na de ijstijd achter en vulden zich gaandeweg met water. Juist door hun diepte kwam veenvorming hier al vroeg op gang. Dit veenpakket herbergt belangrijke aardkundige informatie, bijvoorbeeld over de klimaatontwikkelingen sinds de laatste ijstijd. Het veen geeft ook een inkijkje in de paleo-ecologie en archeologie van de plek. Uit het voorkomen van pollen is af te leiden wat er werd verbouwd in de loop van de tijd en wat voor vegetatie er was in de omgeving. Ook zijn er soms vuursteenwerkplaatsen aanwezig op de randen. Vanuit cultuurhistorisch perspectief zijn de veldnamen van deze pingoruïnes interessant omdat ze laten zien hoe de bewoners de watertjes zagen, wie de eigenaren waren of om wat voor type locatie het ging. De Poel van Dine de Vrij (4,5 meter diep!) bijvoorbeeld heet ook wel Molengat, omdat men als snel na de grote verveningen in het gebied zag dat hier een met veen gevulde depressie was. Men probeerde deze met een kleine tjasker droog te krijgen, zodat het veen gewonnen kon worden. Dit lukte echter niet en dus het bleef een natte plek waar men maar moeizaam een dunne laag veen, als modderige brij uit kon halen. Wat over bleef was een ronde plas water, en dus heet het hier ook wel Blauw gat. Momenteel is deze pingo in gebruik als ijsbaan. . Onder 2,5 meter diep water ligt hier nog een gaaf pakket veen. Bijzonder van deze locatie is dat onder water een rijtje oude stobben aanwezig is, die waarschijnlijk dateren uit de beginperiode van de veenvorming. Zij geven de omvang van de oorspronkelijke pingoruïne weer. Het behoud van deze stronken is vanuit aardkundig oogpunt daarom van belang. De Mannuspoel is heel klassiek genoemd naar een eigenaar

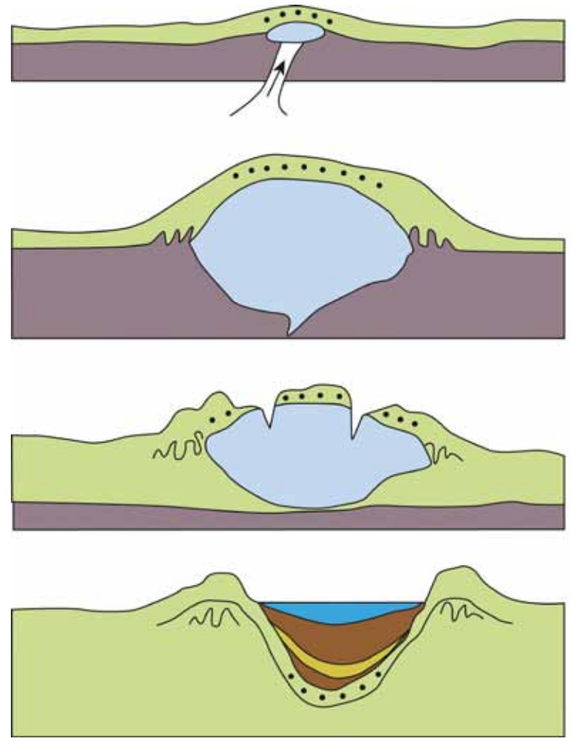

bron: naar W. Hoek, Universiteit Utrecht

Figuur 2. Ontstaan van een pingo en pingoruine. In 2015 heeft, na onderzoek door de Universiteit van Utrecht, het Mekelermeer de status 'aardkundig monument' gekregen. Het bleek een gave pingoruïne te zijn, die nooit helemaal gevuld is geraakt met veen, maar wel een complete opeenvolging aan veen in zich bergt.

Beheren in de praktijk

De Poel van Dine de Vrij is een van de locaties van een ijsbanenproject van Landschapsbeheer Drenthe waarin we proberen om de biodiversiteit van de pingo's te verbeteren. Het beheer van pingo's levert namelijk vaak andere dilemma's en beheervraagstukken op dan bij 'gewone' watertjes. Zo is een sterk verschil tussen pingoruïnes in natuurgebieden en in landbouwgebieden. In de landbouwgebieden liggen ze soms gewoon in de weilanden of akkers als ondiepe depressies of zijn het kleine natuurterreintjes, nauwelijks groter dan de omvang van de pingoruïne zelf. Problemen hier zijn het ploegen en de voedselrijkdom van het afstromend regenwater. In natuurgebieden liggen ze soms in – aangelegde- bossen, die bij aanleg sterk zijn omgewerkt tot rillen waarop de bomen zijn geplant en waardoor de pingoruïnes zijn aangetast of niet meer als zodanig herkenbaar, laat staan zichtbaar zijn. Of het zijn juist open watertjes die de beheerder of eigenaar open wil houden.
Idealiter heeft een pingoruïne een randwal. Deze vormt zich als een pingo in verval raakt en de grondmassa die de ijslens bij het ontstaan naar boven drukte, langzaam naar beneden glijdt. Een nog intacte randwal, een kernkarakteristiek van een pingo, heeft consequenties voor het beheer. Door de bomen op de randen te verwijderen,

Pingo Programma

Het Pingo Programma 'Pingoruïnes, de natuurlijke schatkamers van Drenthe', is multidisciplinair van opzet en bestaat uit drie werkgroepen: Onderzoek, Beheer & Beleid en Educatie & Recreatie. Het programma draait om verdieping van kennis over pingo's en de kennis zal uiteindelijk beheerders, kinderen, recreanten en bewoners moeten gaan bereiken. Daarnaast wordt er gewerkt aan een stappenplan voor beleidsmakers. Juist gemeenteambtenaren willen graag weten hoe zij om moeten gaan met deze landschapselementen. Allereerst willen ze weten of het een pingoruïne betreft, en zo ja, of hij nog gaaf is. Er is al een stappenplan beschikbaar vanuit de archeologie, omdat al deze locaties een hoge archeologische verwachting hebben. We willen daar graag informatie vanuit de aardkundige waarden aan toevoegen, zodat in de toekomst duidelijk is welke stappen er gezet moeten worden bij ingrepen in het landschap.
Het Pingo Programma wordt gefinancierd vanuit programma Erfgoed & Ruimte, deelprogramma Levend Landschap, van de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed, het Helena de Vrucht fonds van het Prins Bernhard Cultuurfonds en de provincie Drenthe.

krijgen struiken meer ruimte en komt er meer licht en lucht in de rand. Dit levert meer diversiteit op, door verschillen in vocht, belichting, tijden van bloeien, variatie in vlinders, bijen en andere insecten en daarmee ook weer in vogels. Maar door het bijzondere karakter van de randen kunnen de bomen hier niet met groot materieel worden gesnoeid.
Vaak wil een beheerder of eigenaar het dichtgroeiende veen van een pingo weer openhalen, zodat het proces van successie in veenvorming weer opnieuw kan plaatsvinden. Dit is logisch vanuit ecologisch perspectief, maar onwenselijk vanuit aardkundig en archeologisch perspectief. Heeft de ecologie de prioriteit dan is het een noodzakelijke ingreep, maar in het geval van pingoruïnes mag het geen vanzelfsprekende keuze zijn. Bij het schonen wordt namelijk niet alleen de randwal, maar ook het veenpakket aangetast.
En dan spelen er vaak nog locatiespecifieke beheerproblemen. In de Poel van Dine de Vrij (Vledderveen) steken de archeologisch zeer waardevolle stobben boven water en dat is tijdens ijsperioden bijzonder vervelend voor de schaatsers. Daarom is er een dam aangelegd om het waterpeil te kunnen verhogen zodat de boomstronken onder water blijven. In Vledderveen kiest de ijsbaanvereniging als extra daarnaast voor educatie

Figuur 3. Fragmenten van de topografische kaart van resp. de Poel van Dine de Vrij (rode pijl) en Mannuspoel (blauwe pijl) uit resp. 1924, 1954 en 1974. Op het fragment uit 1924 wordt een watermolentje weergegeven (WtMtje). Deze ontwatert het veentje van de latere Poel van Dine de Vrij zodat veenontginning mogelijk werd. In de loop van vijftig jaar veranderen de locaties van veengebiedjes in open watertjes.

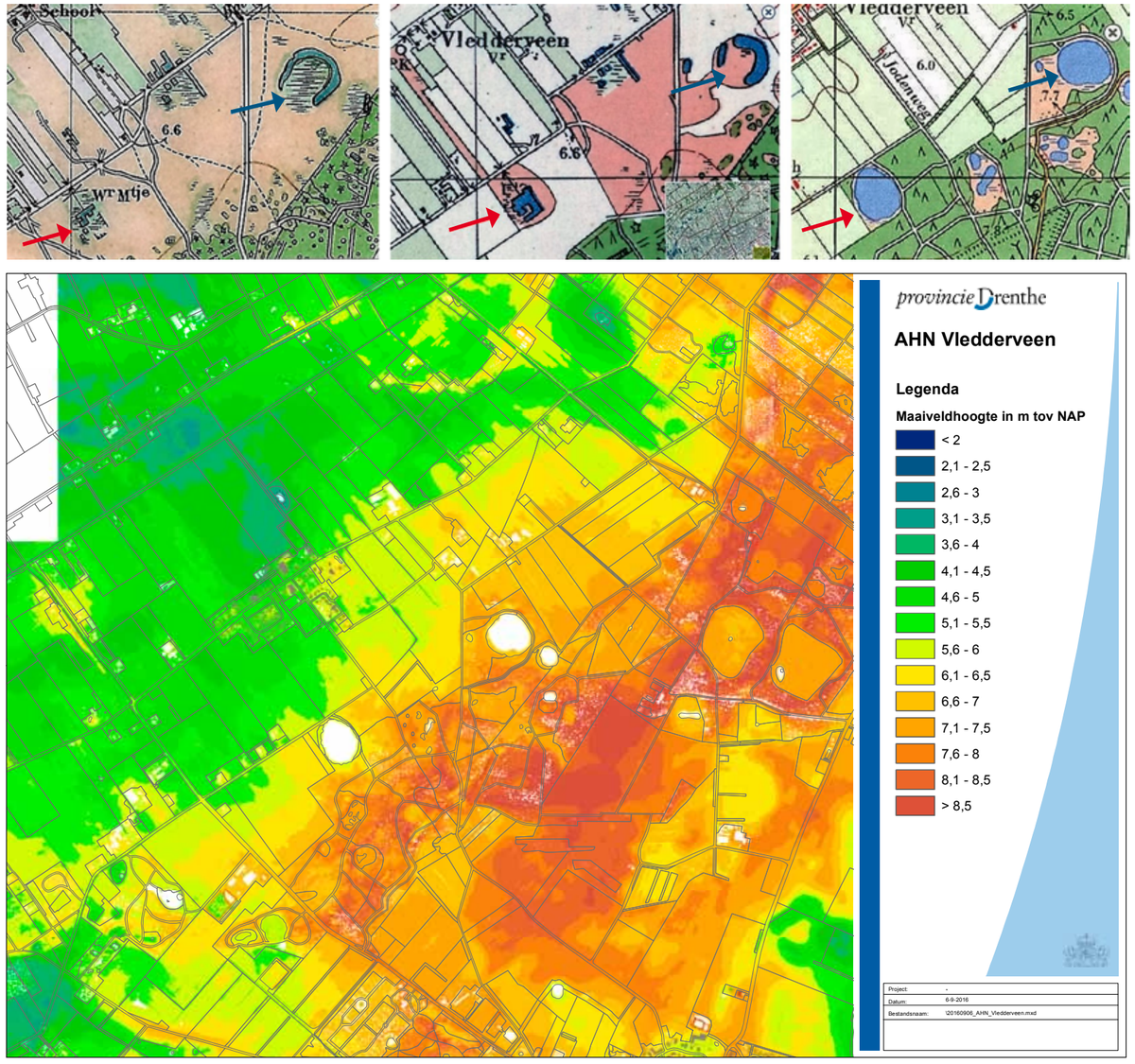

Figuur 4. Schaatsen op de oude ijsbaanlocatie, Mannuspoel, 1940 en *(rechts)* de nieuwe ijsbaanlocatie, de Poel van Dine de Vrij, waar het ijsbaanproject van Landschapsbeheer Drenthe zal plaatsvinden.

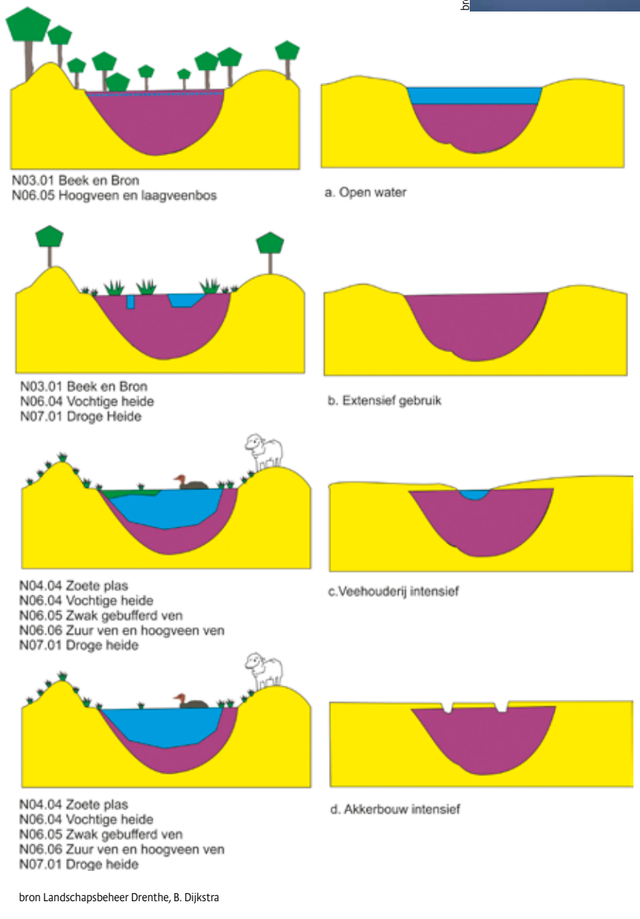

bron Landschapsbeheer Drenthe, B. Dijkstra

Figuur 5. Modellen van voorkomen van pingoruïnes in natuurgebieden en in het agrarische cultuurlandschap.

en beleving. Zo kunnen bezoekers in de winter de schaatsen onderbinden, maar ook genieten van het uitzicht op de ijsbaan en pingoruïne (figuur 4)!

Afgewogen beheer

Door meer en specifiekere kennis van de locaties te verwerven, zoals ligging in het landschap, ecologie, grondwaterstromen, cultuurhistorie (lokale bewoners!) etc. kunnen de verschillende waarden worden afgewogen. Zijn locaties al sterk aangetast, dan zou beheren vanuit een ecologisch perspectief kunnen. Is een locatie nog gaaf, dan moet men behoud nastreven, waarbij aardkundige en archeologische waarden worden veiliggesteld. Alle tussenvormen vragen om maatwerk en er is extra veldwerk nodig voor een afgewogen beheer.<

a.verbers@lbdrenthe.nl,
e.bregman@drenthe.nl

Nieuwe Omgevingswet

Het ontwerp voor een nieuwe Omgevingswet zou volgens veel hooggeleerde juristen nu al systeemfouten hebben en gerepareerd moeten worden. Dat maak je niet vaak mee: een wetsontwerp dat al reparatie nodig zou hebben alvorens het zelfs maar in werking is getreden…
Het heeft te maken met zeer recente uitspraken van het Europese Hof van Justitie. Die gaan met name over de Kaderrichtlijn Water, maar hebben ook hun schaduwwerking op andere EU-milieurichtlijnen en eigenlijk dus op het hele Europese en dus ook op ons Nederlandse milieurecht. Zo heeft het hof in de zaak over uitdieping van de Duitse rivier de Weser bij Bremerhaven aangegeven dat vergunningverlening niet goed kan worden gepraat met enkel en alleen een programmatische aanpak. Het is niet genoeg om aan een algemeen programma of bijvoorbeeld aan waterbeheersplan te toetsen. Iedere achteruitgang moet worden voorkomen ongeacht de planning op langere termijn volgens beheersplannen en maatregelenprogramma's, zo zegt het hof letterlijk.[1] Dat lijkt niet zo goed nieuws voor de Nederlandse regering, die net met groot optimisme de programmatische aanpak in het milieubeleid had omarmd en dit ook al als algemeen instrument had opgenomen in het ontwerp voor een nieuwe Omgevingswet. We kennen allemaal reeds het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL), de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) en de toetsingspraktijk aan waterplannen, maar veel milieujuristen wijzen er nu op dat het hebben van een programmatische aanpak kennelijk niet meer genoeg is om alleen op grond daarvan alvast maar allerlei vergunningen te verlenen.

Duurzame ontwikkeling wordt in één adem genoemd met hogere openbare belangen. Dat geeft het hof de gelegenheid om zelfs de Kyotoklimaatdoelen erbij te halen en vervolgens te concluderen dat duurzame energieproductie dus een hoger openbaar belang is waarvoor waterkwaliteit onder omstandigheden zou moeten wijken.

Intussen heeft het hof in mei van dit jaar aangegeven dat een lidstaat wel een bepaalde beoordelingsruimte toekomt om af te wijken van deze beschermingsregimes voor water. Net als artikel 6 lid 4 van de Habitatrichtlijn uit de ons bekende habitattoets bevat ook artikel 4 lid 7 van de Kaderrichtlijn Water een afwijkingsofwel derogatieregime. Het zijn allebei immers 'nee, tenzij'-regimes. In deze meest recente zaak vindt het hof dat de bouw van een waterkrachtcentrale in de Oostenrijkse rivier de Schwarze Sulm de watertoestand welis-

1 EU Hof van Justitie 1 juli 2015, C-461/13 (Weser-zaak), rechtsoverweging 50.

waar zou kunnen verslechteren, maar dat er met de productie van energie via een waterkrachtcentrale als hernieuwbare energiebron een hoger openbaar belang *('overriding public interest')* gediend wordt.[2]

Zo'n type uitzondering ('dwingende redenen van groot openbaar belang')[3] kennen we ook uit de habitattoets, maar anders dan in de Kaderrichtlijn Water lees je daarin niks over duurzame ontwikkeling. In art. 4 lid 7 van de Kaderrichtlijn Water wordt duurzame ontwikkeling in één adem genoemd met die hogere openbare belangen. Dat geeft het hof de gelegenheid om zelfs de Kyotoklimaatdoelen erbij te halen en vervolgens te concluderen dat duurzame energieproductie dus een hoger openbaar belang is waarvoor waterkwaliteit onder omstandigheden zou moeten wijken. Je kunt nu verdedigen dat het hof aldus ook niet veel moeite zou hebben gehad met bijvoorbeeld getijdenenergie of een windmolen, want dat zou dan ook duurzame energieproductie zijn.

Duurzame ontwikkeling hoort als rechtsbeginsel een grotere rol te spelen dan het nu doet. In een aantal andere westerse landen is zo'n dwingend rechtsbeginsel zelfs het hoofdbeginsel van het omgevingsrecht en de systematische top van de hele omgevingsregelgeving.

De Kaderrichtlijn Water uit 2000 noemt dus heel modern duurzame ontwikkeling als mogelijk aanknopingspunt voor een rechtvaardigingsgrond, alwaar onze aloude Natura 2000-habitattoets uit de Habitatrichtlijn van 1992 dat niet met zoveel woorden doet. Dat lijkt me een gemiste kans. Zeker nu we bijna klaar zijn met de Brusselse evaluatie *(fitness check)* van die natuurrichtlijn. Duurzame ontwikkeling hoort als rechtsbeginsel een grotere rol te spelen dan het nu doet. In een aantal andere westerse landen is zo'n dwingend rechtsbeginsel zelfs het hoofdbeginsel van het omgevingsrecht en de systematische top van de hele omgevingsregelgeving; geen platitude of Haags beleidsjargon dus maar de piek op de wetgevingskerstboom. Dat zouden wij ook eens moeten overwegen en dat mis ik vooralsnog in het huidige wetsontwerp. Alsdan zou voor alle milieucomponenten duurzame ontwikkeling ook juridisch voorop staan. Als we het dan toch over systeemfouten hebben, dan is juist dát voor mij de enig ware systeemfout in de Omgevingswet.

Fred Kistenkas
Alterra en Wageningen Universiteit

2 EU Hof van Justitie 4 mei 2016, C-346/14 (Schwarze Sulm-zaak).
3 Vgl. F.H. Kistenkas, Recht voor de Groenblauwe Ruimte, Wageningen 2012, p. 109 ev.

Arnhem heeft Park Sonsbeek dat tot bijna in het centrum van de stad reikt.

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

Landschap als vestigingsvoorwaarde

Op een dag in augustus reed ik binnen anderhalf uur van Waterland, onder de rook van Amsterdam, naar het eiland Voorne, op een steenworp afstand van de Rotterdamse haven. Wat hebben deze bijzondere plekken met elkaar te maken en waarom worden ze steeds belangrijker voor de economische concurrentiepositie van Nederland?

— Merten Nefs (Vereniging Deltametropool)

> De regio's Voorne en Waterland ontlenen beide hun karakter aan de middeleeuwse ontginning, visserij, handel en vestingstadjes. Anno 2016 flankeren ze de stedelijke agglomeratie van Nederland, die je de Deltametropool kan noemen: Waterland in het noorden, Voorne in het zuidwesten. Bij het groeien van de industriële stad is het landschap altijd een bron van grondstoffen geweest (turf, agrofood) en van expansieruimte (luchthaven, uitlegwijk). Nu Nederland – net als veel andere landen – omschakelt naar een kenniseconomie, begint die verhouding te kantelen. Compacte steden in een groen ommeland zijn langzamerhand doorgegroeid tot metropolitane landschappen met daarin alle mogelijke schakeringen en combinaties van grootstad, platteland en suburbia. In navolging van metropolen als Londen, Rhein-Ruhr en Toronto zien we natuur, landbouwgrond en water steeds meer als een groenblauwe infrastructuur die cruciaal is voor het succesvol functioneren van onze economie, naast snelwegen en mainports. Landschap genereert kwaliteit van leven en daarmee houdt een gebied talent vast of trekt het zelfs mensen aan. Vanzelfsprekend gaat het daarbij om basisfuncties en diensten van het landschap, zoals schone lucht, drinkwater, biodiversiteit, gezond voedsel en ruimte voor ontspanning. Ook cultuurhistorie en identiteit van een gebied zijn in toenemende mate van belang voor het vestigingsgedrag van talent en kennisintensieve bedrijven. In het logo van softwaregigant Cisco prijkt de brug over de baai van San Francisco, terwijl de luchthaven van Rio de Janeiro zich identificeert met de Suikerbroodberg. Landschap is identiteit. Geen consumptieartikel meer, maar een kapitaal om in te investeren.

Institutionele- en bedrijfslogo's in Rio de Janeiro en de San Francisco Bay Area.

Het landschap als blinde vlek

Ontwikkelde economieën zijn de afgelopen decennia kenniseconomieën geworden. Metropolitane regio's beconcurreren elkaar mondiaal in de jacht op innovatieve en snelgroeiende kennisintensieve bedrijvigheid. De bedrijvigheid die metropolitane regio's aan zich willen binden, leunt sterk op de beschikbaarheid van hoog opgeleid personeel. De afhankelijkheid van gekwalificeerd personeel is zo groot dat kennisintensieve bedrijven hun vestigingskeuze laten afhangen van de aanwezigheid van opgeleid personeel. Dit stellen niet alleen optimisten maar ook bedrijfsanalisten van Moody's, met spreadsheet in de hand. En dit hoog opgeleide personeel kiest haar woonplaats mede op basis van de kwaliteit van leven, zo blijkt uit vestigingsplaatsonderzoek en ranglijsten wereldwijd. Aanwezigheid en de gebruiksmogelijkheden van een attractief landschap spelen een duidelijke rol in die woonplaatskeuze.

Dit gegeven staat centraal in het project 'Landschap als Vestigingsvoorwaarde'. Het is een initiatief van Vereniging Deltametropool, West8, Wageningen Economic Research (LEI), Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van Economische Zaken, Staatsbosbeheer en TUDelft. In april 2016 lanceerden we de publicatie 'Blind Spot – metropolitan landscape in the global battle for talent'. Hierin constateren we dat de kwaliteit van landschap en leefomgeving een blinde vlek is in veel strategieën voor het vestigingsklimaat. De meest verklarende economische succesfactoren, zoals belastingklimaat, (kennis)infrastructuur, veiligheid en onderwijs liggen in westerse landen al grotendeels vast, zodat zij minder ingezet kunnen worden in de concurrentiestrijd tussen steden. De zogenaamd 'zachte factoren' gaan dus een steeds belangrijkere rol spelen in deze strijd om talent en daarmee ook op de beleidsagenda's. Kwaliteit en ontsluiting van het landschap is daarmee een logisch vertrekpunt voor ruimtelijke plannen, en is (economisch) té belangrijk om als compensatie of restvulling te worden behandeld.

Het onderwerp is niet nieuw. In 2009 signaleerde de Wageningen Universiteit al een toenemend belang van leefkwaliteit en grote landschappen, zoals het Groene Hart, bij het vestigingsgedrag van internationale bedrijven. Ontwerpers zijn er mee bezig, de Stuurgroep Metropolitaan Landschap Metropoolregio Amsterdam (MRA) werkt aan een actieprogramma, en de Metropoolregio Rotterdam – Den Haag (MRDH) ziet de ontwikkeling van het landschap nadrukkelijk als onderdeel van haar beleidspijler economie. Ook in het buitenland staat het onderwerp al op de agenda. Burgemeesters in Londen, San Francisco en Toronto zetten zich in voor 'green belts' en

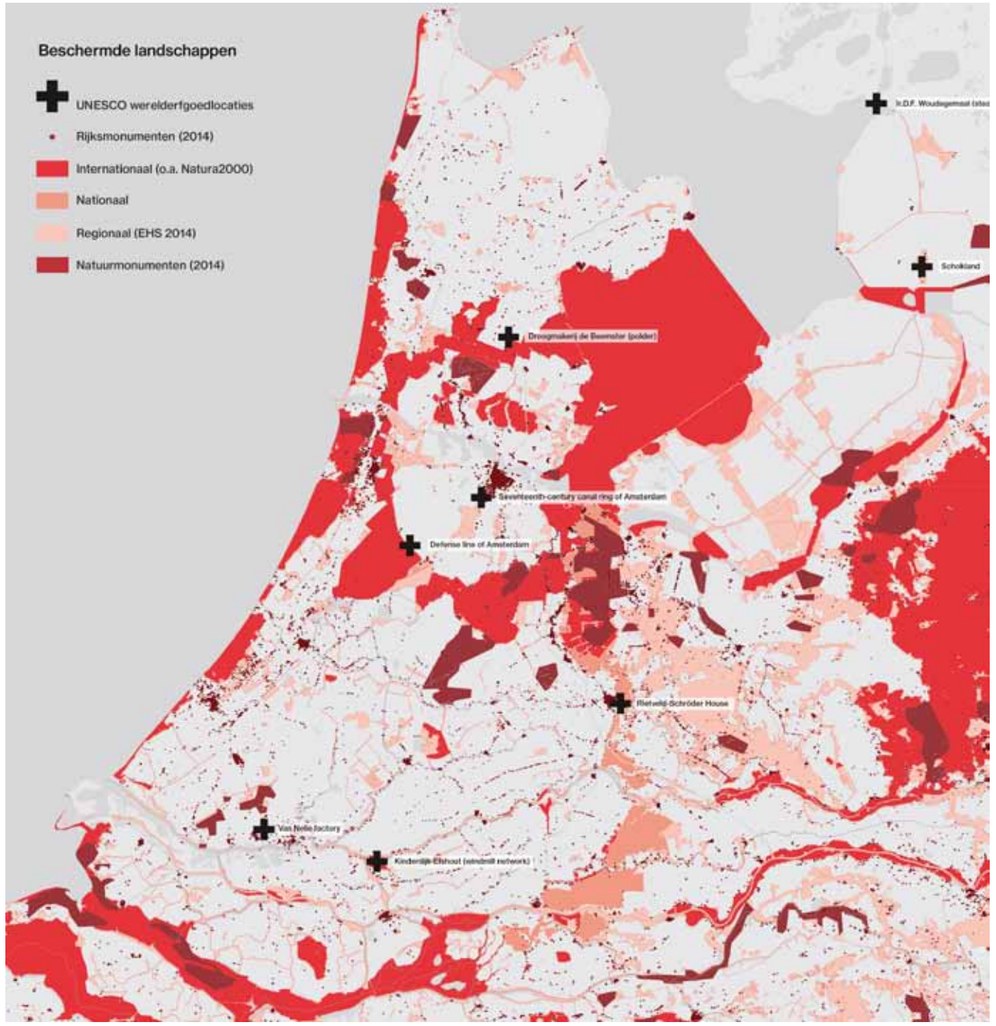

Beschermde landschappen in de Deltametropool (detail uit Blind Spot, Vereniging Deltametropool, 2016)

Water en een eigen boot 'voor de deur'.

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

groene netwerken. De identiteit van metropolen als Taipei, Rio en Milaan hangt nauw samen met het metropolitane landschap en zelfs de flora en voedselproductie die daar voorkomt. Investeren in ontwikkeling en ontsluiting van het metropolitane landschap beantwoordt in deze steden niet alleen aan een behoefte van bewoners en recreanten, het getuigt ook economisch gezien van gezond verstand, waardoor burgemeesters hier graag voor blijken te kiezen.

Economen bevestigen dat leefkwaliteit een steeds belangrijkere factor wordt voor vestiging van kennisintensieve bedrijven. Ook al is het maar een van de vele locatiefactoren, het kan uiteindelijk wel de 'x-factor' zijn. Uit een ranglijst van vestigingsplaatsfactoren blijkt dat 21 procent van de 500 geënquêteerde grote Europese bedrijven leefkwaliteit voor zijn werknemers als essentiële vestigingsplaatsfactor beschouwt. Er is daarnaast grote consensus over de baten die de leefomgeving kan hebben voor de mentale en fysieke gezondheid. Vooral de afwezigheid van (lucht-) vervuiling en aanwezigheid van mogelijkheden voor beweging zijn veelgehoorde aspecten.

Naar een handelingsperspectief voor Nederland

Ondanks het feit dat de gemiddelde bewoner van Waterland en Voorne niet zoveel op heeft met de term metropool, zijn bewoners zich in beide gebieden zeer bewust van de stedelijke context. Aan de horizon, op comfortabele afstand van het strand in Rockanje, prijken de monumentale containerkranen van de Maasvlakte. Vanaf de Uitdammerdijk aan het IJmeer zie je bij helder weer de bebouwing van IJburg en Almere-Pampus. In beide gebieden liggen de zeiljachten van de stadsbewoner afgemeerd en komt de motorclub in het weekend langsgeprutteld. Je kan zeggen dat het gebied de inwoners van de metropoolregio Amsterdam toegang verschaft tot het landschap van polders en Zuiderzee. Je kan de cultuurhistorie letterlijk proeven, op het menu van de plaatselijke horeca staat gerookte paling en broodjes Beemsterkaas. In Voorne ervaart de stedeling de weidse monding van de zuidwestelijke delta, met op het terras Zeeuwse mosselen.

Ondanks het historische karakter hebben de gebieden ook een grote dynamiek. De economische basis van het landschap van Waterland, de melkveehouderij, staat onder druk. De bodem daalt door de drooglegging van het veen met 1 à 2 centimeter per jaar. Vernatting is de enige manier om het gebied letterlijk op peil te houden. Dit gecombineerd met de kleinschalige verkavelingsstructuur maakt het lastig voor boeren om effectief op te schalen en te overleven.

De mestproductie is tegelijkertijd een van de grootste bedreigingen voor de biodiversiteit in het gebied. Natuurontwikkeling door Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten biedt hieraan enig tegengas. Het water van het IJmeer, een Natura 2000-gebied, is verrassend helder en lekker om in te zwemmen. Streekfonds Waterland heeft de ambitie om de veenweidegebieden extensiever en bloemrijker te maken en de biodiversiteit te vergroten, maar wie financiert dat allemaal als grote ontwikkelingen uit het gebied worden geweerd? Mogelijk zijn er, net als in San Francisco, grote bedrijven uit de kenniseconomie die hieraan willen bijdragen. De grote investeringen in klimaatadaptatie (dijkverzwaring) en energietransitie kunnen worden benut, net als de wens van het drukke Amsterdam om toeristen en evenementen meer te gaan spreiden in de regio. Maar hoe maak je gezamenlijk regionale afspraken over bescherming, ontwikkeling, financiering en beheer?

Ook het eiland Voorne beschikt over aantrekkelijke landschappen met duinen, strand en polders, maar in tegenstelling tot Waterland zijn er relatief weinig stedelingen die deze kwaliteiten weten te vinden. De Rotterdammer oriënteert zich traditioneel meer op Midden-Delfland en de Delflandse kust voor recreatie. Het gebied 'achter' de haven staat gewoonweg niet op de mentale kaart. Het eiland is in potentie een aantrekkelijke voortuin voor het metropolitane gebied van de zuidelijke Randstad. Het landschap biedt naast een sterke identiteit ook handvatten voor de economische ontwikkeling, bijvoorbeeld wat betreft de recreatieve sector, natuurontwikkeling, agrofood en gastronomie. Welke ruimtelijke structuren en verbindingen zijn hiervoor belangrijk en welke interventies zijn nodig om deze te kunnen benutten? Wat is de rol van de havens in de toekomst en kan er watertransport voor personen naar Rotterdam komen, zodat het gebied beter als voortuin kan functioneren? Welke voorzieningen zijn er dan nodig in zo'n voortuin en wat wordt het verdienmodel van de boeren op termijn?

Dit soort vragen komen aan bod in het vervolg van het project Landschap als Vestigingsvoorwaarde, dat recent is gestart. Het doel is om een concreet handelingsperspectief voor Nederland te formuleren en in enkele regio's de opgedane kennis uit theorie en buitenlandse voorbeelden in praktijk te gaan brengen, door middel van experimentele pilots. Hierbij wordt onder meer gebruik gemaakt van economisch rekenwerk (MKBA) en ontwerpend onderzoek.

Veenmetropool

De Nederlandse Deltametropool heeft dankzij de rijkdom aan bodemsoorten een zeer afwisselend landschap met bos en heide, wadden, kleipolders en coulissen. Het veenweidegebied van het Groene Hart ligt centraal in de agglomeratie en is internationaal gezien het meest uniek als combinatie van natuur en aanpassing door de mens. Vanaf de drukste snelwegen en spoorwegen van ons land kijken we uit over deze cultuurhistorie. Willen we ons metropolitane landschap beter inzetten voor het vestigingsklimaat, dan kunnen we niet om het veen heen. En in het veen zelf kan men er niet omheen dat het zakt – de huidige veenweide is een eindig landschap – en er dus op termijn een nieuw gebruik zal ontstaan. In 2014 organiseerde DS landschapsarchitecten samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Vereniging Deltametropool vijf workshops in veenweidegebieden nabij de grote steden, vaak letterlijk aan de keukentafel bij de boer. De vraag die steeds centraal stond was hoe het gebied er over twintig jaar uit zou zien en wat de rol van de boer zou zijn.
De bevolking van de veenweidepolders is verre van homogeen: deels burger deels boer, deels recreatieondernemer deels kaasmaker, deels schoolverlater deels pensionado, deels Greenportmanager en deels natuurbeheerder. Deze complexiteit aan activiteiten, producten en diensten hoort bij het metropolitane landschap en maakt de polders nabij de grote steden gelukkig steeds weerbaarder tegen bouwplannen en economische teruggang. De meer afgelegen veenweidegebieden staan steeds vaker op de nominatie om natte natuur te worden. En als het aan het Veenweide Innovatie Centrum ligt, dan zien we in zulke gebieden naast extensieve veehouderij straks ook teelt van lisdodde, cranberry's en olifantsgras. De polders nabij de steden hebben een relatief goede bereikbaarheid, al kunnen de fiets-, wandel- en vaarverbindingen vaak beter. De meest stedelijke voorbeelden, nabij Leiden en tussen Delft en Schiedam, hebben een spectaculair groeiende recreatieve sector (respectievelijk 21 procent en 64 procent banengroei in 15 jaar) en een groot aandeel hoogopgeleide bezoekers.
Juist het veenweidegebied, naast de vele andere landschappen in ons land, heeft een groot potentieel om de identiteit van de Nederlandse agglomeratie te versterken en hoogopgeleide werknemers te binden of aan te trekken. Om dit mogelijk te maken is het zaak om de grote transities van klimaatadaptatie, energie en agrofood optimaal te benutten, zodat het landschap in de toekomst ook een sterke vestigingsvoorwaarde blijft, waardig voor een lerende innovatie economie als de onze. Kunnen inwoners van de Metropoolregio Rotterdam – Den Haag in de toekomst fietsen over slowlanes tussen historische centra, cultuurlandschappen en de kust? Wordt Boskoop straks weiland, bos en caravanopslag, of maakt de boomkwekerijsector een renaissance door met dank aan de Chinese luxeconsument en dagjesmensen uit de stad? Zal in Midden-Delfland de stedeling het uiteindelijk winnen van de boer en wordt het landschap beheerd als recreatiegebied, met stadsrandboeren die hun koeien betaald in de wei laten grazen? Investeren ondernemers van Vlaardingen binnenkort in ontwikkeling van de Broekpolder, zodat zij zeker weten dat hun kostbare werknemers in de buurt willen blijven wonen? Beginnen de hightech nerds uit Eindhoven straks innovatieve 'cottage industries' in de leegstaande stallen van de Brainport regio? En wordt de relatie tussen landschap en vestigingsklimaat zo overtuigend dat de volgende minister van Economische zaken dit als speerpunt neemt in zijn beleid? Wij houden het in de gaten.<

merten.nefs@deltametropool.nl

Publicatie 'Blind Spot – metropolitan landscape in the global battle for talent' is te downloaden of bestellen via www.deltametropool.nl/blind_spot

Publicatie 'Veenweidegebied van de Deltametropool' is te downloaden via: www.deltametropool.nl/nl/veenweidegebieden

foto Hans van den Bos, Bosbeeld

Park langs rivierloop in rand van Breda.

foto Michiel Cortzak

Een van de mogelijke parameters was de stamdikte van de knotwilg. Na onderzoek bleek dit toch geen goede voorspeller voor de biomassa te zijn.

Biomassa uit het landschap: van afval naar energie

Hoeveel hout produceert een knotwilg? Het lijkt een simpele vraag, maar er bestaat geen model of protocol om dit te berekenen. Tot nu toe worden vooral ervaringsgegevens van knotgroepen of bosbouwnormen gebruikt. In dit artikel presenteren we een rekenmodel dat gebaseerd is op praktijkonderzoek en dat eenvoudig toepasbaar is in het veld. Dit is een eerste stap naar een nauwkeurigere bepaling van de hoeveelheid hout die vrij komt uit landschapsbeheer.

— Rob Meijers (LandschappenNL), Maarten den Hartigh (Natuurder) en Michiel Gortzak

> Als we hout als product bekijken, denken we vooral aan de bosbouw. Ooit gold dat ook voor hout dat uit het landschap werd gewonnen. Landschapselementen zoals houtwallen, knotbomen en hakhoutpercelen leverden hout op, wat op lokaal niveau een belangrijke functie had. In Nederland heeft het landschap de functie voor houtproductie grotendeels verloren en is ook de kennis verdwenen over de hoeveelheid hout die daarbij vrij komt. Recent is dit thema echter weer in de belangstelling gekomen omdat beheersubsidies voor het landschap afnemen én omdat houtige biomassa, als duurzame brandstof, volop in belangstelling staat. De vraag is dus heel actueel of de oogst van hout uit het landschap een bijdrage kan leveren aan landschapsonderhoud.

Een bruikbaar landschap

Nederland wil met het energieakkoord een toename realiseren van het aandeel hernieuwbare energieopwekking naar 14 procent in 2020 en 16 procent in 2023. Biomassa is een interessante duurzame brandstof die goed te produceren en te controleren is. Het inzetten van biomassa als energiebron, samen met wind- en zonenergie, kan daarmee een aantrekkelijk onderdeel van het duurzame energiepalet. Het hout wat vrijkomt uit landschapsbeheer kan hier een prominente rol in gaan spelen.
Landschapsbeheer wordt al jarenlang voornamelijk uitgevoerd door vrijwilligers. Hoewel het aantal vrijwilligers dat zich inzet op peil blijft, nemen de kosten van het landschapsbeheer toe en nemen de bijdragen van overheden af. De groeiende markt voor biomassa is geïnteresseerd in de biomassa die vrijkomt uit landschapsbeheer, maar door het ontbreken van reële rekenmodellen komt de verkoop van deze vorm van biomassa maar moeizaam op gang. Vooral vragen over volume en continuïteit spelen daarin een belangrijke rol.
Traditioneel wordt het hout dat vrij komt bij knotten deels meegegeven aan vrijwilligers als hout voor de kachel en deels ter plekke opgestookt. Sommige groepen hebben ook een verdienmodel met de verkoop van brandhout (bv vereniging landschapsbeheer Vleuten-de Meern). Gemeenten zijn echter steeds minder toeschietelijk met het afgeven van stookvergunningen. Steeds vaker halen lokale aannemers die handelen in biomassa het knothout "om niet" op bij de knotlocatie. In een enkel geval is er een lokale biomassakachel waarin het landschapshout uit de omgeving wordt gebruikt. Goede voorbeelden daarvan zijn de biomassa-installaties in Beetsterzwaag en Marum. Tenslotte zijn er ideeën/pilotprojecten om de houtige biomassa een hoogwaardiger bestemming te geven zoals verwerken tot verpakkingsmateriaal of extractie van chemische stoffen, maar op dit moment is de inzet als biobrandstof het meest uitgewerkt en toepasbaar.

Biomassa in ons landschap

In Nederland hebben we veel verschillende houtproducerende landschapselementen. De belangrijkste zijn knotbomen, hakhoutpercelen, houtwallen en singels. De hoeveelheid hout die beschikbaar is in het landschap, is een belangrijk kengetal. Dit bepaalt namelijk of het financieel aantrekkelijk genoeg is om de biomassa te oogsten en te vervoeren. Toch is er maar weinig praktijkgerichte kennis beschikbaar waarmee op een betrouwbare manier kan worden vastgesteld om hoeveel biomassa het gaat.
Over hakhoutpercelen en singels komen de laatste jaren steeds meer gegevens beschikbaar dankzij onderzoek (www.biobasedeconomy.nl). Over houtwallen weten we minder maar het berekenen van biomassa is hier in grote lijnen vergelijkbaar met houtproductie in de bosbouw, hoewel een meer nauwkeurige bepaling wel welkom is.

Knotbomen

Een van de meest voorkomende landschapselementen zijn knotbomen. Oorspronkelijk werden knotbomen aangeplant voor de houtproductie. Men gebruikte daarvoor populier, eik en es, maar verreweg het meest wilg (schietwilg, katwilg en kraakwilg). Deze soort is uitermate geschikt om als knotboom te gebruiken door de snelle groei. Bovendien zijn ze eenvoudig aan te planten.
We hebben ongeveer 400.000 knotbomen in Nederland. Via landschapsinventarisaties van provinciale landschapsbeheerorganisaties weten we steeds beter hoeveel knotbomen in het landschap staan. Ondanks de grote hoeveelheid knotbomen, is er maar weinig bekend over de houtproductie die hieruit vrijkomt en dus hoeveel biomassa er beschikbaar is. Cijfers hierover zijn vaak gebaseerd op de ervaringskennis uit de praktijk, maar leveren geen generieke modellen om mee te rekenen.

Onderzoek naar biomassa van knotwilgen

Daarom hebben de studenten Michiel Gortzak en Maarten den Hartigh van de hogeschool Van Hall-Larenstein bij Landschap Erfgoed Utrecht een afstudeeronderzoek uitgevoerd om meer inzicht te krijgen in de biomassaproductie van knotwilgen. De opdracht was om een meetprotocol te ontwikkelen waarmee vrijwilligers in het veld kunnen vaststellen hoeveel biomassa er vrij komt bij het knotten van wilgen.
Via een inventarisatie bij experts en vrijwilligers zijn de factoren bepaald die mogelijk van invloed zijn op de hoeveelheid biomassa van een knotwilg. zoals de omtrek van de stam, de knot, de drie dikste slieten, aantal jaren sinds laatste knotbeurt, de vorm van de knot, bodemtype en watertrap. Tijdens werkdagen van een aantal knotgroepen zijn daarna veldmetingen gedaan.
Naast de al genoemde factoren is voor 51 knotwilgen het gewicht van het vrijgekomen hout gewogen en zijn monsters genomen waarvan later het drooggewicht is bepaald.
Daarna zijn er met statistische analyses verbanden gezocht tussen het gewicht van de biomassa en de gemeten factoren van de knotwilgen. De gemiddelde omtrek van de drie dikste slieten heeft een correlatie van ruim 81% met het gewicht van de biomassa op een knotwilg; dit was de hoogst gevonden correlatie. Dit geldt alleen voor enkelvoudige knotten. In totaal zijn 39 knotwilgen met een enkelvoudige knot in de berekeningen meegenomen.
Met een simpele formule kan voortaan voor deze knotwilgen het gewicht van het vrijgekomen hout berekend worden:
*gewicht van het verse hout (kg) = 7 * gemiddelde omtrek van de drie dikste slieten (cm) – 80.*
Factoren als de omtrek van de stam en de knot bleken niet gecorreleerd te zijn met het gewicht. Factoren als bodem en grondwatertrap zijn wel geïnventariseerd en leverden geen relevante correlaties op. Bovendien zijn deze voor vrijwilligersgroepen lastig ter plekke te bepalen. De factor "periode sinds laatste knotbeurt" blijkt in het veld niet betrouwbaar vast te stellen. Wilgen met meervoudige knotten of knotwilgen die duidelijk afwijkend zijn, bijvoorbeeld door ziekte, voldoen niet aan de correlatie. Tijdens het onderzoek zijn meervoudige knotten wel gemeten, maar te weinig om betrouwbare correlaties te vinden. Het vochtgehalte bleek vrijwel altijd vijftig procent te zijn. Daarmee kan de formule uitgebreid worden voor drooggewicht. Via de houtdata app van E-land kunnen eenvoudig andere relevante gegevens worden berekend.

Voortaan zelf biomassa berekenen

De formule is opgenomen in een meetprotocol dat beschikbaar is op de website van Landschap Erfgoed Utrecht. Hiermee kunnen vrijwilligers zelf het gewicht aan biomassa berekenen zonder zelf te wegen. Om vrijwilligers een compleet meetprotocol te geven, zijn in het meetprotocol ook afwijkende knotwilgen (ziek, meervoudige knot) opgenomen. Deze voldoen niet aan de formule.
Bij de berekening van de afwijkende knotwilgen is daarom gebruik gemaakt van de veldmetingen en expertkennis, waarbij de berekeningen gericht zijn op een "ten minste"-uitspraak. Dat betekent dat een vrijwilligersgroep kan berekenen wat zij minimaal aan houtige biomassa hebben geoogst. Verder onderzoek kan deze berekeningen nog betrouwbaarder maken.

Biomassa is energie

Uit de ervaringen van het veldonderzoek, blijkt dat vrijwilligerswerkgroepen ten minste 2500 kg hout op een dag kunnen knotten. Dat zijn dan misschien twintig knotwilgen met een omgerekende energiewaarde van 6200 kWh. Daarmee kun je twee gemiddelde Nederlandse huishoudens een jaar lang van stroom voorzien.

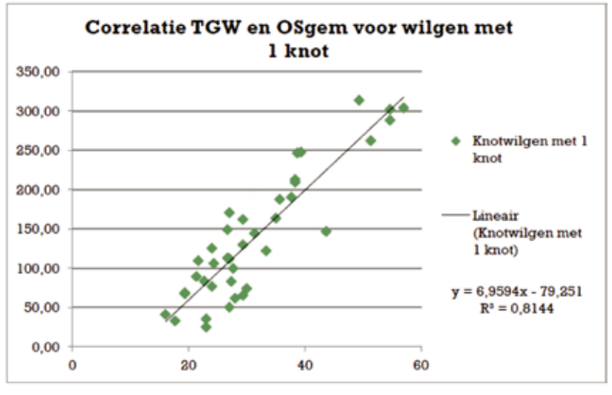

Spreidingsdiagram die de correlatie laat zien tussen totale versgewicht (TGW) en gemiddelde omtrek van de drie dikste slieten (OSgem) per knotwilg voor wilgen met 1 knot. Op de x-as: OSgem en op de y-as: TGW.

foto Maarten den Hartigh

Het meten van een sliet bleek een goede parameter te zijn bij de berekening van de hoeveelheid biomassa.

foto Maarten den Hartigh

Typisch Holland: knotwilgen, sloten, fietspaden.

In dit veldonderzoek is gemiddeld 83 kg droge stof per knotwilg geoogst. Als we er vanuit gaan dat dit representatief is voor de 400.000 knotwilgen in Nederland, dan zou dat ongeveer 33.000 ton opleveren per oogstbeurt. Wanneer we een gebruikelijke periode van vijf jaar hanteren tussen de oogstbeurten, zouden daarmee omgerekend ruim tienduizend Nederlandse huishoudens permanent van elektriciteit kunnen worden voorzien. De landschapsbeheerpraktijk wijst uit dat er meestal ongeveer om de 3 tot 5 jaar wordt geknot. Dit is ook wel afhankelijk van groeiplaatsomstandigheden. De periode van vijf jaar is dus in deze berekening aan de voorzichtige kant. Met deze leeftijd is het relatief lichte wilgenhout voor vrijwilligers nog niet te zwaar om te hanteren.

Vervolg

Het opgestelde meetprotocol kan nog nauwkeuriger door meer data te verzamelen van knotwilgen uit verschillende delen van Nederland. Maar een dergelijk rekenmodel is ook toepasbaar voor alle andere soorten knotbomen in Nederland, en hetzelfde principe van onderzoek is ook toepasbaar op andere landschapselementen. Zodra er rekenmodellen zijn voor alle landschapselementen kan er in de toekomst in kaart worden gebracht hoeveel biomassa er daadwerkelijk beschikbaar is en jaarlijks uit ons landschap vrijkomt. <

contact@natuurder.nl

Gortzak, M.A. & Den Hartigh, M.G.M. (2016) Biomassaal. Een meetprotocol voor het berekenen van biomassa van knotwilgen. Rapport op te halen via www.natuurder.nl/biomassaal.html

foto Amanda Mijnema/Staatsbosbeheer

Negentig procent heeft geen idee wat bosbeheer is

'Negentig procent van de mensen heeft geen idee wat bosbeheer is', begint Simon Klingen zijn masterclass Boscommunicatie op de Beheerdersdag van 30 september jl. De Beheerdersdag is al een aantal jaren een succesvolle ontmoetingsplek voor beheerders en andere betrokkenen in de bos- en natuursector. Simon Klingen gaf er evenals vorig jaar namens de KNBV een masterclass Boscommunicatie. In de masterclass neemt Klingen zijn gehoor stap voor stap mee in zijn methode, die hij onder andere 16 keer op het festival Oeral heeft gebruikt in een 'Educatieve bosact'. Bij boscommunicatie gaat het om twee vragen: *Wat* wil ik overbrengen en *hoe* doe ik dat?

> Wat wil ik overbrengen?

Veel mensen komen graag in een bos, maar hebben geen idee wat zich er allemaal afspeelt. De dynamiek van het bos – o.a. dat bomen groeien en elkaar beconcurreren – is de meeste mensen vreemd. Laat staan dat men vanzelf begrijpt dat er soms ingegrepen wordt. Die leemte in inzicht is op zich niet erg, maar leidt soms wel tot onbegrip en boosheid bij houtoogst. Dus waar te beginnen als je mensen wilt duidelijk maken wat bosbeheer behelst? En hoe kan dat op een snelle, effectieve, en vooral ook luchtige manier?

Begrip krijgen voor bos en bosbeheer kan eigenlijk alleen maar in het bos zelf. Een goed begin is het verkrijgen van enig zicht op *leeftijden* van bomen. Wijs een jonge den aan en vraag 'Hoe oud is deze boom?' De meeste mensen zeggen geen idee te hebben, bij doorvragen wordt de zesjarige den tussen de twee en vijf jaar oud geschat. Pas na wat hulp – pak de eindscheut vast en vraag 'wanneer is dit deel gegroeid?' enzovoort – wordt duidelijk dat de leeftijd van een den makkelijk aan de scheuten en takkransen te tellen is. Door enig zicht op leeftijden van bomen ontstaat het besef dat bomen groeien.

Voor een bosbeheerder is het erg verleidelijk om meteen 'zijn' visie op het bos te geven en te vertellen welke bomen waardevol zijn. Maar een dergelijke aanpak gaat te snel. Het is belangrijk mensen eerst inzicht te geven in het functioneren van een bos met belangrijke kenmerken: bomen groeien en beconcurreren elkaar. Als mensen dat goed door hebben is de essentie van het vak pas goed te begrijpen, door Klingen samengevat als: Bosbeheer = kiezen en zagen.

Bomen groeien en beconcurreren elkaar

Kern van zijn didactische aanpak is: stel vragen en laat de mensen zelf ontdekken door te kijken. En in het bos betekent dat veelal naar boven, naar de kronen kijken. 'Opkijken' was dan ook de naam van Klingen's optreden op Oerol.

Een heel handige 'openingsact' is de volgende. Wijs een dunne boom aan en vraag naar de leeftijd. Daarna het zelfde met een dikke boom. Een dun exemplaar wordt gegarandeerd door de meeste mensen aanzienlijk jonger ingeschat dan de dikke boom. Dat is het moment om duidelijk te maken dat de bomen even oud zijn door te wijzen op 'ze hebben alleen maar groen bovenin in de kroon' - lichtboomsoorten dus – en die dunne bomen kunnen nooit later gekomen zijn.

Ook het afpassen van de boomkronen is vaak een eyeopener: ze ontdekken dat dikke bomen grote kronen hebben en dunne bomen kleine kronen. Dit zorgt voor het inzicht dat bomen niet alleen groeien, maar elkaar ook beconcurreren.

De volgende stap is blessen van een dunning in groepjes van bij voorkeur drie mensen. Omschrijf wat een toekomstboom is, en laat de deelnemers zelf toekomstbomen aanwijzen. Ze gaan, zo leert de ervaring, daarmee enthousiast aan de gang. Bij het plenair bespreken van de gemaakte keuzes komt er meestal vanzelf *het mooiste moment voor de docent*: spontaan meldt er dan iemand dat 'de boom naast hun toekomstboom eigenlijk weg moet om hun boom meer ruimte te geven'. Dit is een cruciale stap voor mensen om inzicht te krijgen in de bedoeling van beheer. Als dit inzicht er eenmaal is, kan de link worden gelegd met duurzame houtoogst door het oogsten van (een deel van) de bijgroei.

Hoe brengt ik de boodschap over?

Een paar tips:

- *Laat mensen zelf nadenken.* Geef dus geen college, maar laat mensen zelf het antwoord ontdekken door vragen te stellen. Hierdoor blijft de 'les' veel beter hangen.
- *Houd het woord bij het beeld.* Een deelnemer wil nog wel eens een vergelijking maken met een ander (eigen) bos. Hoor dit vooral beleefd aan, maar blijf er niet (te lang) bij stil staan want de andere deelnemers kennen dat bos niet en kunnen zich er geen beeld bij vormen. Focus daarom op het bos wat om je heen staat.
- *Houd het simpel, niet te gedetailleerd.* Praat over bijvoorbeeld over eiken en niet over zomer- of wintereiken. Dat voegt weinig toe aan de kern van het verhaal en leidt af, want dan moet je het verschil tussen de soorten gaan omschrijven en dat kost weer tijd.
- *Vul geen (eigen) beheerdoelen in.* Als deelnemers toekomstbomen uitzoeken, laat ze dan vooral hun eigen bomen uitzoeken. Een kromme eik met dikke takken is een natuurlijk een prima keuze. De oefening gaat om het inzicht in het nut van dunnen, niet om een wedstrijdje fineerhout zoeken.

Twaalf boslessen

Na afloop van enthousiaste bossessies vragen mensen nogal eens waar ze een en ander na kunnen lezen. Maar, laagdrempelige informatie over bosbeheer was er eigenlijk niet. Dat vormde voor Klingen de aanleiding om het boekje *'Twaalf boslessen voor inzicht in bosbeheer'* te schrijven. In vijf delen komen alle aspecten van het bosbeheer aan bod. Beginnend met het benodigde basis inzicht: 'Bomen groeien' en 'Concurrentie tussen bomen', tot en met de vraag hoe onbeheerd bos eruit ziet en het nut van houtproductie. *Twaalf boslessen* is sinds de Beheerdersdag online beschikbaar onder boslessen.nl en komt komend voorjaar uit in een gedrukte versie.

Het boekwerkje is in beginsel bedoeld om geïnteresseerde leken inzicht te geven in (het nut van) bosbeheer, maar het is ook voor doorgewinterde vakmensen lezenwaardig. Dat geldt zeker voor les 12: 'De kunst van het bosbeheer'. Deze epiloog is een prachtige ode aan het vak van de bosbeheerder.<

Tjeerd Boersma

EXCURSIE
Houtsortimenten in het bos

Bosbouwers en andere ecologen

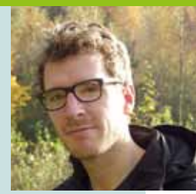

Bosbouwers zijn lompe mannen die van diesel en dikke douglas houden en ecologen zijn drammerige types met vlindernetjes die van al het bos het liefste heide zouden maken. Hoewel er al jaren gewerkt wordt met geïntegreerd bosbeheer en bijna alle boseigenaren een multifunctionele doelstelling hebben wordt er door veel bosbouwers nog altijd licht wantrouwend naar ecologen in het bos gekeken. Bosbouwers worden daarentegen nog veelvuldig gezien als eenvoudige 'houtboeren'. Door leken buiten onze sector wordt denk ik géén onderscheid gemaakt tussen ecologen en bosbouwers en dat is, zo van buiten bezien, eigenlijk wel logisch.

Bosbouwers lijken mij immers ook gewoon ecologen, zoals ecohydrologen, vegetatiekundigen, zoogdierdeskundigen en vogelaars ook ecologen zijn met ieder hun eigen specialistische kennis. Het specialisme van de bosbouwer is de populatiedynamiek van bos en de praktische uitvoering van werkzaamheden in bos. Dit is handig wanneer je dikke kwaliteitsstammen wil telen, maar zeker ook wanneer je de geschikte milieuomstandigheden voor Daslook of Bosanemoon wil handhaven. Wanneer er echter enkel een biodiversiteitsdoelstelling geldt in het bos, gebeurt het helaas maar al te vaak dat de bosbouwer het bos dient te verlaten en bosbouwkundige onderbouwing van het beheer ontbreekt, bijvoorbeeld in Natura2000 beheerplannen. Er wordt voorbij gegaan aan de lange-termijn-dynamiek van bos of er worden slecht uitvoerbare maatregelen voorgesteld die kostbaar vervolgbeheer vragen. Het meedenken over kostenbesparing door aanvullende aandacht voor houtoogst wordt al snel als vloeken in de kerk beschouwd.

Anderzijds zouden bosbouwers ook best wel wat vaker hun oor te luisteren mogen leggen bij andere ecologen. Het stempel 'houtboer' wordt vaak ook wel een beetje gecultiveerd en wat meer achting voor de specialistische kennis van andere ecologen is soms best op zijn plaats. Ecologen zijn vaak lompe mannen die van diesel en dikke douglas houden of drammerige types met vlindernetjes die al het bos nóg rijker willen maken. Maar bij voorkeur beide.

Wouter Delforterie

Onze KNBV-columnisten zijn: Wouter Delforterie, Erik van der Staak en Simon Klingen.

boeken

Wilde apen. Natuurbescherming in Nederland. Geschreven door Frank Berendse, KNNV uitgeverij, € 9,95.

Vloeiend Landschap. Over de toekomst van het Friese landschap. Geschreven door Peter de Ruyter, uitgeverij Bornmeer, € 19,50.

Heeft het lezen van boeken zin? Ik vroeg me dat af na het lezen van twee recente boeken over het Nederlandse landschap. Ik dacht namelijk altijd dat lezen je geest verrijkte, dat je daar wat aan had voor later, dat je de wereld beter begreep en dat daar alles bijeen wel zin aan ontleend kon worden. Nadat ik het tweede boek had dichtgeslagen overviel me een diep gevoel van machteloosheid en treurnis. Dat lag niet aan de kwaliteit van de beide boeken, integendeel! Maar de teloorgang van het Nederlandse landschap wordt in beide zo duidelijk aangetoond, alsmede de latente onmacht om op dat proces grip te krijgen, dat het lezen ervan een trieste ervaring werd.
Beide boeken zijn eigenlijk pamfletten. Ze zijn niet al te lang, en zeer toegankelijk geschreven. Met een beetje goeie wil en anderhalf uur heb je er één gelezen. Als je aan je geïnteresseerde buurman wilt uitleggen waarom de natuurwaarden van ons landschap zo achteruit gegaan zijn, geef hem *Wilde apen*. En wil je dito buurvrouw weten waarom Friesland er toch zo raar uitziet, geef haar dan *Vloeiend landschap*.

Wilde apen is het meest eenvoudig van opzet. Geen foto's, geen kleur, slechts twee diagrammen. Alle bronnen staan op internet in een strakke lijst vermeld. *Vloeiend landschap* is voorzien van vele, breed afgedrukte foto's en kaarten, prachtig allemaal. Het boek van Berendse benadert het probleem vanuit de ecologisch hoek, de Ruyter vanuit de landschaps-architectonische. De ogenschijnlijke eenvoud waarmee beide de problematiek analyseren vond ik zeer goed. Ik had diverse "o ja-momenten" en de spreekwoordelijke puzzelstukjes vielen op hun plaats. Niet alleen voor de buren deze boeken, derhalve. Opvallend negatief blijkt de rol van de "reguliere landbouw" in beide analyses, zowel in landschapsecologisch opzicht als in visueel-ruimtelijke zin.

Beide auteurs schetsen afsluitend een toekomstperspectief voor het Nederlandse/Friese landschap. Het is mooi om te lezen dat er toch nog licht aan het eind van de tunnel zou zijn. Er ligt een taak voor de politiek, Europees, dan wel provinciaal. Fiscale sturing, toegenomen ethiek der mensheid, een groter areaal natuur, in Friesland de *mienskip*, de lasten leggen waar ze moeten liggen, meer invloed van professionals. Kan allemaal. Zou ook moeten. En wát dat precies allemaal is moet u zelf maar lezen. Natuurlijk zouden wij als terreinbeheerders daar, op dat beslisniveau, ons belang nog harder moeten inbrengen. Naast uiteraard de maatregelen en het beheer waartoe we, vanwege ons eigendomsrecht, al in staat zijn deze uitgevoerd te krijgen.

Toch ben ik zo bang dat we het landschap krijgen dat we verdienen. We zijn te laks, misschien ook wel te schraperig en angstig. De landschapsgeschiedenis overzienende lijkt dat plausibel. Het landschap is van niemand en dus van iedereen, en in dat krachtenspel wint telkens de economie het met zijn korte termijn denken. Dat stemt mij niet vrolijk.
En uiteraard beveel ik u deze boeken van harte aan. Je weet maar nooit, want elke mogelijke kans moet worden aangegrepen. Dat is me wel duidelijk, in deze vijf-voor-twaalf situatie. Wellicht is dat de zin die je aan deze boeken kunt ontlenen. Vooruit: toch nog een beetje vrolijke boodschap.

Ido Borkent

agenda

19 november
Noord-Hollandse Natuurdag
www.landschapnoordholland.nl

23 november
Veldwerkplaats Verlanding Laagveenpetgaten
www.veldwerkplaatsen.nl

29 november (Rolde)
Werkschuurbijeenkomst Wet Natuurbescherming
www.vbne.nl

29 november
Communicatietraining voor iedereen die wil opkomen voor groen
www.cursuscentrumcambium.nl

1 december (Delfgauw)
Werkschuurbijeenkomst Wet Natuurbescherming
www.vbne.nl

6 december (Tilburg)
Werkschuurbijeenkomst Wet Natuurbescherming
www.vbne.nl

8 december (Vorden)
Werkschuurbijeenkomst Wet Natuurbescherming
www.vbne.nl

20 december
Cursus Communicatie en Participatie
www.klingenbomen.nl

¿praktijkraadsel?

foto's Fabrice Ottburg

Regenbooglantaarnpalen

In een themanummer over het landschap vragen we in het praktijkraadsel aandacht voor de aspectbepalende dooradering van antropogene oorsprong: onze droge infrastructuur. Voor een fenomeen dat u in de hoofddooradering kunt tegenkomen, dat een belangrijke brug slaat met zijn omgeving: de regenboogstrepen op lantaarnpalen. Het gaat niet om een subtiele routeaanduiding voor de gay-parade, zoals sommigen mogelijk denken. Maar wat dan wel?

a. Dit zijn aanduidingen die bedoeld zijn om in het landschap langs de snelweg voor de automobilisten meer orde en rust te brengen. Ze maken de weg herkenbaar en samenhangend: de regenboogroute.
b. Deze codes staan alleen op lantaarnpalen waar de verlichting met groene stroom gevoed wordt. Rijkswaterstaat wil hiermee het publiek stimuleren ook op groene stroom over te stappen en zo bij te dragen aan een schoner landschap en milieu.
c. Dit is een kleurcode voor het onderhoud van natuursparende lantaarnverlichting. De codes staan voor de specifieke verlichtingskleur. In sommige gebieden gaat het om amberkleurige lichtfrequenties die vleermuizen niet verblinden (roodblauw-geel-groen) en in andere gebieden juist om de groenige frequenties waar vogels niet actief van worden (zie foto).
d. In de kleurbanden zit een speciale reflectielaag verwerkt, waardoor koplampen van auto's in meerdere richtingen reflectie geven op ooghoogte. Hiermee wordt wild tijdig af geschrokken de weg over te steken, ook als de lantaarns op rustige tijden uitgeschakeld zijn.
e. De gekleurde verfstrepen hebben niets met verkeer of milieu te maken, maar is een overeenkomst van Rijkswaterstaat met een grote verffabrikant om de duurzaamheid van diens milieuvriendelijke verf te testen onder verontreinigende omstandigheden.

Praktijkraadsel door Fabrice Ottburg en Erwin Al met dank aan het gelegenheidspanel van deskundigen.

Antwoord
Rijkswaterstaat is een grote uitvoerende dienst met een enorme publiekstaak: "dagelijks werken aan een veilig, leefbaar en bereikbaar Nederland". Bij het uitoefenen van deze taak heeft Rijkswaterstaat te doen met vele tegenstrijdige belangen en zoekt het met belanghebbenden naar aanvaardbare oplossingen. In veel van bovenstaande antwoorden zit daarom ook wel iets dat raakt aan het werk van Rijkswaterstaat. Alleen die kleurbanden, die regenboog, die heeft echt betrekking op één specifiek onderwerp waar Rijkswaterstaat sinds de eerste jaren van dit millennium aan werkt: het bestrijden van de verrommeling van het landschap, in het bijzonder langs de verkeerswegen. Langs de moeder aller verkeerswegen in Nederland, de A12, heeft ze hier een heus offensief opgezet door in de jungle van geluidsschermen, nieuwe industriegebieden, bebouwing in het landschap en versnippering van natuur een beweging in te zetten naar het in ere herstellen van de basislandschappen: stad (rood), mozaïek (paars), wei (lichtgroen) en bos (donkergroen). Als symbool van dit streven met alle andere landschapsmerkers zijn de betreffende kleuren met sticers aangebracht op alle lantaarnpalen langs de A12, 1650 palen á € 75 per sticker. Het juiste antwoord is dus a. Er volgde grote ontzetting bij een monding deel van de bevolking, waardoor deze actie met het versslijten van de huidige stickers zal eindigen. De achterliggende missie zal echter doorgaan.